

М. Возняк

Початки
Української
Комедії

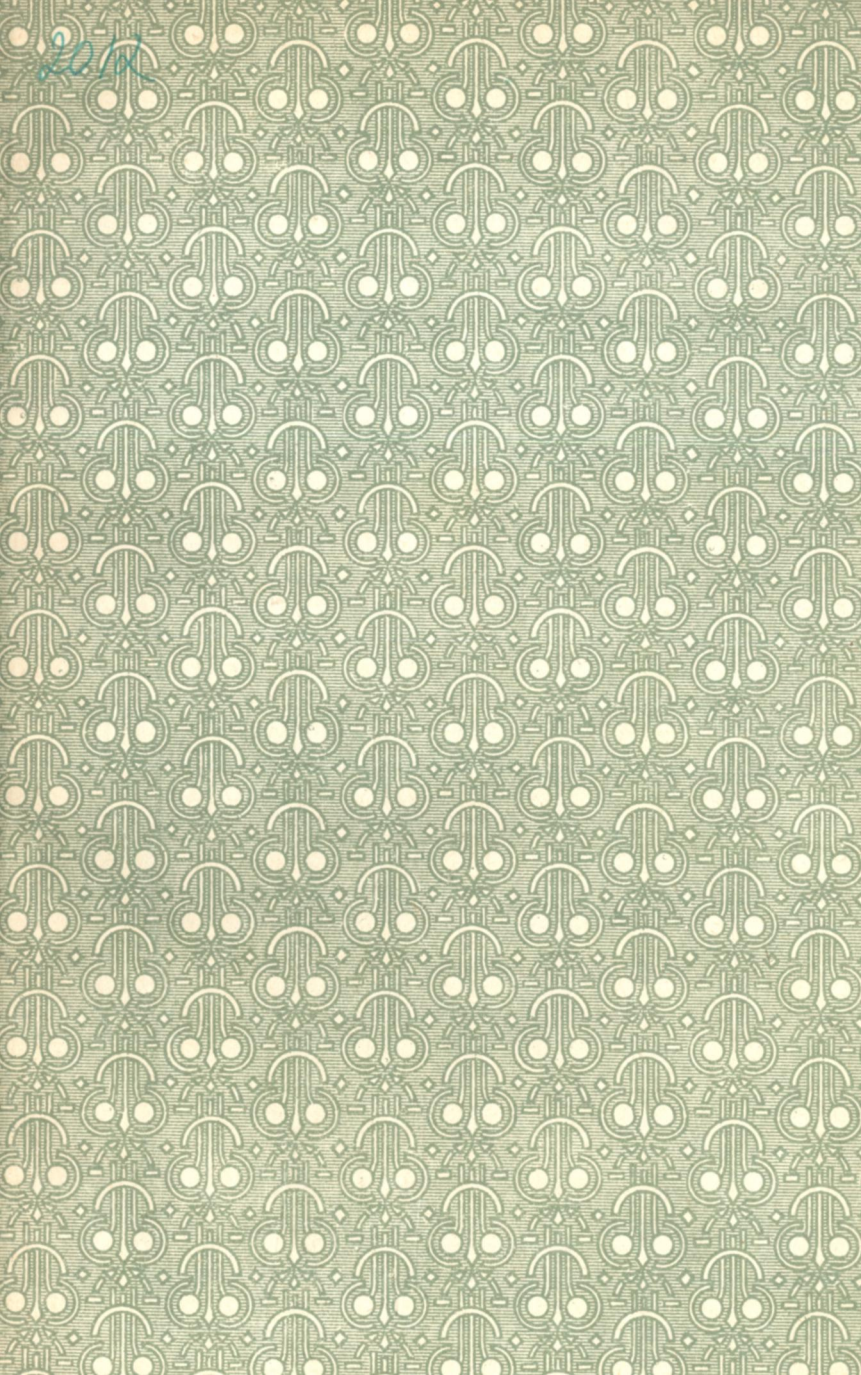

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00553344 (O)

2012

„ВСЕСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“
№ 19.

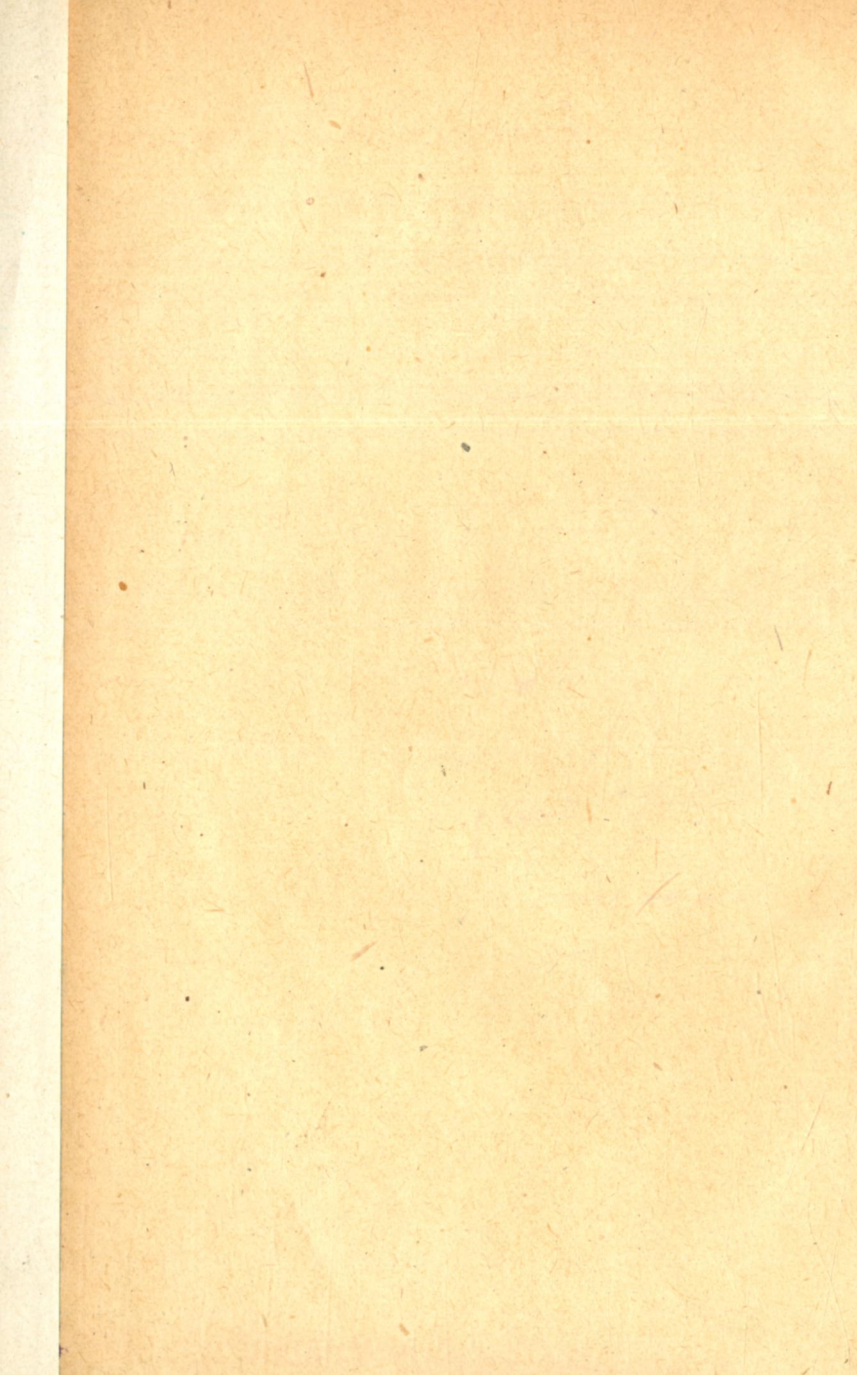
МИХАЙЛО ВОЗНЯК

ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОЇ КОМЕДІЇ

(1619—1819)

Львів, 1920.

В. 236

МИХАЙЛО ВОЗНЯК

ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОЇ КОМЕДІЇ

(1619—1819)

Львівська бібліотека

БІБЛІОТЕКА

ЛЬВІВ, 1919.

Видання „Всесвітньої Бібліотеки“, № 19,

під редакцією Івана Калиновича.

8(c)У "16:18" (09) -
+8(c)У (09-2)

1р 50к.

Збірка М. С. ВОЗНІКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И-35195

Накладом Видавничої Спілки „ВСЕСВІТ“,
зареєстр. стовар. з обм. пор. в Бориславі.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

Лередмова.

В 1919 році минає триста літ від часу, як у Камінці Струмилувій в 1619 році на ярмарку, що припадав на святого Івана Хрестителя, виставлено польську драму Якуба Гаватовича, на тему смерти згаданого святого, а при ній дві українські інтермедії. Обидві вони є найдавнішими досіль опублікованими українськими драматичними сценами. І хоч від найдавніших часів були в українських народніх обрядах, передовсім у звязку з колядою та Різдом Христа й мясницями, гарні елементи або й почини често народньої комедії, все-таки історія української комедії починається властиво від 1619 р.

І під цим оглядом 1919 р. це рік тристалитнього ювілею української комедії. При тім треба зазначити, що тристалиття української комедії треба так розуміти, що вона не молодша, зате ми маємо деякі вказівки, що вона старша. Вже при кінці XVI та з початком XVII віку славний український мораліст Іван Вишенський нарікав на переносення »комедій і машкар« з езуїтських колегій на український ґрунт, що Українці, як і езуїти, бачили поступ в поширенню »машкарського й комедійського набоженства«, що »ученики латинських байок, названі проповідниками, не хочуть в церкві трудитися, тільки комедії строють і грають«.

Дехто з польських учених не прикладає вислову »комедії строїти« до драматичних вистав, але розуміє під тим новаторства тодішніх українських проповідників, одначе забуває при тім поперше, що такі вислови, як »комедії строїти«, повстають щойно на підставі сценічних вистав, по-друге, що у Вишенського приходить не тільки »комедії строїти«, але й »грати«, а це вже певно вказує тільки на велике поширення і замишування Українців до драматичних ви-

став по тодішніх школах і поза ними. Зрештою про існування початків української драми перед 1619 р. свідчить і український діялоґ, яким вихованці езуїтської колегії в Луцьку витали уніятського митрополита Рутського в 1614 р., і »Вірші« на Різдво Христа Памви Беринди з 1616 р. (львівський друк), що творять властиво діялоґ для сімох або вісьмох хлопців.

Та й сам факт, що до польської нудної драми додаються українські інтермедії, не вистарчить пояснювати тою обставиною, що вистава відбулася в українськiм містечку та для українського населення, яке зіхалося на ярмарок. Додання українських інтермедій до польської драми вказує на те, що вони були атракційною силою драми Гаватовича й мали вже свою добру традицію.

Крім цього застереження, що українські драматичні вистави певно вже існували перед 1619 р., треба зробити ще одно. За 200 літ свого існування виказує українська інтермедія дуже слабкий розвиток, майже ніякий. Але з усіх родів української літератури вона ще найбільше дозволяє нам заглянути в душу українських народніх верств, познайомитися з темними та ясними сторонами їх щоденного життя, з їх відносинами до сусідніх народів і чужинців, що жили між ними, і т. д.

До того у відріжненню від неодного иншого роду літератури інтермедії писалися в живій народній мові. Тому й не диво, що вони дуже подобалися нашому народові, а сама їх латинська назва досіль заховалася в устах українського народу, що всяку комічну, несподівану подію, напасть, сварку й т. ин. називає »термедією«.¹⁾

З огляду на своєрідне значіння української інтермедії в життю українського народу та в історії його літератури, напр. в генезі нового письменства, розпочатого Котляревським, і подається отсе нарис її історії, з додатком вибраних текстів, для познайомлення ширшого круга читачів, які були початки української комедії, заки появив ся сто літ тому в українській літературі »Москаль чарівник« Котляревського.

Народження українського театру.

Перші початки театральних вистав взагалі. З історії народньої поезії поодиноких народів знаємо, що перші початки театральних вистав усюди були однакові. Їх початками були скрізь окремі епізоди чисто драматичного характеру, які витворилися в народніх урочистостях і обрядових грах. Колискою грецького театру та драми були свята в честь бога Діоніза, уособлення творчої і життьодайної сили природи. Початки римської драми бачуть учені в старовинних народніх забавах, які уладжувалися в часі урочистостей, святкованих під час жнив і збору винограду на честь лісних і польових богів.

І взагалі народня драма витворюється і відокремлюється в самостійну цілість з того широкого циклю епічної поезії, який спирається на поганські народні перекази. Передовсім форма загадки така близька до діяльогу, що з неї легко розвинулася невеликій народній драмі. Повстаючи з питань і відповідей, загадки вже тим самим вносять в епічну поезію драматичний елемент. Так напр. німецькі мясопустні драматичні штуки (так звані „Fastnachtspiele“) у своїй найдавнішій формі є дуже часто не чим иншим, як рядом здраMATизованих загадок.

Народня драма середовічної Німеччини народилася з народніх ігор, між якими окрему ролю відіграли сцени звіринної байки, злучені з перебиранням. Це відбувалося в Німеччині та взагалі в західній Європі в часі поганських свят. Кожний брав на себе ролю якогось звіряти й таким робом звіринний епос перемінявся в драму (Райнеке Фукс-Лис Микита з XIV в.).

Дуже вчасно ці поганські урочистости в західній Європі промостили собі доступ до християнського костела, змішалися з християнськими святами, з якими припадали на той самий час, перемінилися і відновилися від такого змішання. Перебрані приходили до костела й тут підіймали сміх, танцювали, співали свої поганські пісні тощо.

Драматичні елементи в українськiм народнiм життiю i словесности. I в українських народних обрядах було від найдавніших часів життя українського народу і є тепер багато драматичного елемента. Українське весілля це своєрідна релігійно-побутова драма. Ця прикмета українського весілля, що кожному обрядові товаришить пісня, яка поясняє його, що кожда поява й акція молодого, молодої, сватів, бояр, дружок пояснюється відповідними піснями, зближає наше весілля до старовинних клясичних містерій або трагедій Софокля з їх хором, строфами й антистрофами. Коли весілля розглядати яко релігійно-побутову епопею, представляє вона такі важніші моменти: 1) сватання, 2) заручини, 3) печення короваю, 4) дівич вечір, 5) виття гильця, 6) посад, 7) вінчання, 8) покриття молодої, 9) супруже ліжко й 10) свято по щасливім заключенню супружа.²⁾ Змисл не одної акції, яка відбувається в часі весілля, невідомий нашому народові й це вказує на давнє походження поодиноких складових частин нашої весільної драми, яке сягає поганських часів.

Учасниками, а ще краще організаторами всіх найважливіших народних обрядів від найдавніших часів по XVII в. були на Україні, як і взагалі у східно-славянських народів, так звані *скоморохи*. Їх поява спільна всім європейським народам в середніх віках. Яко наслідники греко-римських скиників або мівів, народних кумедників, що розвивали свою діяльність почасти на сцені або просценії театру, почасти на бенкетах і гулянках, на вулицях, площах і по шинках, українські *скоморохи* — все одно, звідки-б вони не прийшли на Україну, з Візантії, чи з заходу — вже в XI столітті заакліматизувалися до українського життя і стали най-

давнішими представниками народнього епосу, народньої сцени, народньої музикальної штуки.³⁾ Яко „веселі люде“ скоморохи грали та співали по домах, особливо на бенкетах, брали участь у весільних урочистостях, танцювали, виступали яко всякі грачі, розвеселяли народню товпу на вулицях і площах міст і сіл, на кладовищах і полях, перебиралися, ходили з ведмедями й іншими вивченими звірами, з вертепом, виступали яко сміхуни, чародії, шептуни тощо.

Через кілька століть духовенство завзято виступало проти них і їх штуки. В творах Феодосія Печерського, напр. в його поученню про божі кари, стрічаємо згадку, в числі інших спокушень людського роду, також про скоморохів з гуслами, сопілками та всякими грами. В життю тогож преподобника читаємо, що раз зайшов Феодосій до великого князя Святослава, сина Ярослава, й побачив у палаті, де находився князь, велике число грачів перед ним: одні грали на гуслах, другі на органах, а треті співали. „І так всі веселилися, бо такий був обичай у князя“. Похилив голову Феодосій і потім запитав князя: „чи так буде на тім світі?“. Прослезився князь і приказав грачам перервати гру. Від того часу, коли грали перед князем, а князь довідався про прихід Феодосія, він все приказував перервати гру.⁴⁾ Виступи духовенства проти скоморохів, що не переривалися майже до XVIII в., свідчать про поширеність і живучість скоморошої штуки у нас.

Участь скоморохів в обрядах коляди. Не обходилися без скоморохів і обряди Купала й коляди. Вони грали цілі сцени з правильним розділом роль поміж членів скоморошої трупи, убраних в пестрі костюми, обвішаних бубончиками, перебиралися в звіринні шкіри або людські убрання і вкінці вбирали на себе маски.

З перебирань у звірята найбільше значіння мають ведмідь і коза. На Україні ходять молоді люде колядувати з козою. Козу роблять з дерева і тулуб покривають хутром; її піддержує схований під хутром селянин. Козу водять з музикою, під звуки якої

вона танцює. Прийшовши до якогось дому, колядники просять передовсім дозволу: „чи позволите, пане господарю, заколядувати, цей дім розвеселити, Ірода засмутити?“ І зачинають співати пісню (село Колошівка, чернігівського повіту):

Го, го, го, коза, го, го, го, сіра,
 Ой, розходися, розвеселися
 При своєму дому, при господарю!
 Де коза ходить, там жито родить;
 Де не буває, там вилягає.
 Де коза туп, туп,
 Там жита сім кун;
 Де коза рогом,
 Там жито стогом;
 Де коза хвостом,
 Там жито кустом.
 На горі коза з козенятами,
 В долині вовчок з вовченятами.
 Вискочив вовчок, за козу чок-чок,
 А вовченята за козенята.
 Вискочив заяць,
 Став козу лаять:
 »Дурная коза, нерозумная,
 Своім діточкам не господиня,
 Своїх діточок не покормила!
 Вхопила-б серпок, побігла в лісок,
 Нажала травиці з овсяний стіжок,
 Своїх діточок да й покормила,
 В чистім озері да й попоїла.
 Не ходи, коза, у тее сельце,
 Да в тее сельце, да в Михайлівку.
 А в Михайлівці всі люде стрельці,
 Встрелили козу в правее ухо,
 Крізь полстенце, да в шире серце.
 Пуць, коза впала, нежива стала.
 А міхоноша, бери дудочку,
 Дуй козі в жилу.
 Надимає жила, будь, коза, жива«.
 Да устав наш козел,

Да пішов наш козел
 Да на ноженьках, да на роженьках,
 Да микаючи, да рикаючи,
 Короля в полі да шукаючи,
 Господина в домі да питаючи,
 Щоб сьому господину і коровки були,
 І неврочливії, і молочливії,
 І овес — самоей, і ячмінь — колосій,
 І пшениця, сочевниця,
 І горох..... 5)

Поминаючи інші обряди драматичного характеру, тим більше, що тільки слабкий відгомін їх подибуємо в давніх лігературних українських драматичних творах, треба туг зазначити основну різницю в долі народніх початків драматичних вистав у західній Європі й на Україні. Західня церква уважала необхідним зробити усугупку могутнім обрядам старовинного національного поганства й уладила в християнських костелах драматичні вистави, щоб таким успішним способом боротися з чарівними поганськими грами. Православна церква не робила жадних уступок поганству, хоч і православний народ бажав бачити драматизм в християнськiм богослуженню.

Православне духовенство не тільки не прийшло на поміч поганським початкам простої народньої драми, але й усіма силами боролося з нею. Справжні початки українського театру завдячуємо західній Європі, в першій мірі польським впливам.

Розвиток середновічної драми в західній Європі. Для протиділання народньому поганству повсталала на заході Європи містерія. Назва походить від латинського слова *ministerium* = обряд і вказує zarazом на початкову звязь її з церковним обрядом. Різдва на містерія, яка мала своїм прототипом вертепний обряд, і великодня, що витворилася з короткої сцени ангела з жінками, які шукають Христа по його воскресінню, й обняла потім представління Господніх страстей, воскресіння і зявління апостолам, утворили перші й основні містерії, довкруги

яких народжувалися нові. До подій, які товаришили різдву чи воскресінню Христа, додавалися всі події старого завіту, не виключаючи сотворення світу, які тільки стояли в якимсь відношенні до нього, й так повстав ряд епізодичних сцен, що його в Англії назвали колективною містерією. Крім різдвяних і великодніх містерій розвинулися далі ще містерії чудес або міраклі, що виславляють життя і чуда святих, містерії мораліте, себто філософічно-релігійні діяльogi, що в них під алегоричними іменами уособлювалися моральні поняття, драматичні хроніки з біблійної історії та вкінці історичні містерії, але все з християнською примішкою.

Коротка була побіда костела над народними початками театральних вистав у західній Європі. З бігом часу під напором народніх елементів містерія утратила свій чисто церковний характер і підчинилася світським інтересам. З поширенням містерій почали вводитися в них і не євангельські та не святі особи, напр. чорт і т. д., які вкінці так змінили первісний релігійний характер містерій, що їх прогнано з костелів і костельних огорож, де первісно виставлялися.

Видіставшись на волю і зустрівши народом з відкритими руками, містерія прийняла в себе ще більше комічного елементу з грубого простонароднього побуту й стала добром народніх мас, а потім перейшла також у школи. І почувся з містерії інший настрій, далеко живіщий і блищий до народніх мас: сміхи, жарти, дотепи й колючки, сатиричний елемент. Розвиваючися швидко, широко й нестримно, народній гумор промощував шлях для чисто національного мистецтва, що і зміст і форму, методи й головні ідеї брало тільки з народнього елементу.

На випадкових комічних сценах, як сцена з продавцем мастей Маріям і Йосифові, сцени з веселим життям Марії Магдалини, з оригінальним образцем родинного побуту Ноя, з чортами і т. д., не задержався розвиток комічного елементу. З бігом часу приплив світського елементу до духовної драми був такий сильний, що довів до відокремлення таких появ в одну

цілість, до утворення з окремих сцен невеличких комічних шук, виставлюваних поміж актами драми.

Інтермедії або інтерлюдії. Такі невеличкі комічні пєси мали на цілі відтягати увагу глядача від змісту серйозної і по більшій часті нудної драми й відсвіжувати його ум веселими сценами з щоденного життя. І ці невеличкі драматичні сцени комічного характеру називалися інтерлюдії або інтермедії (междувброшення забавня igrалища).

В старовинних колективних містеріях слідний ще звязок інтерлюдій з текстом основної драми. Так напр. в пастирських сценах річи пастухів переривалися вставленою сценою, де перед публікою з'являвся великий хитрун Мек, що удаючи бідного й прибитого сімєю, просить у пастухів дозволу провести ніч з ними. Не довіряючи йому, пастухи кладуть його поміж собою, сподіваючися, що так охоронять своє стадо від його нападів. Але спритний злодій успіває вкрасти найкращого барана, занести його до жінки, яка не менше вдатно завиває кінці в бавовну. Мек знову вертається спати до пастухів. Тимчасом жінка Мека ховає барана в колиску, а сама стогне немовби по народженню дитини. Пригоди пастухів з Меком нагло перериваються піснею ангелів, що звіщають про народження Спасителя, а потім містерія іде далі своєю звичайною чергою.⁶⁾ Від такого поверховного підчинення головній драмі перейшла інтермедія до повної незалежності.

Тимчасом релігійна драма наближалася до неминучого упадку. Зложилися на це: поступенне переродження усього ладу життя, широкий розвиток народного комічного театру, побіда сатири над догматичною пропагандою в драматичній сфері, а вкінці негативний елемент, внесений в духовний театр реформаторськими штуками. (Утративши своє суспільне значіння, релігійна драма знайшла для себе захист в різних ультракатолицьких закутках Європи й серед умов, які виключали всякий її розвиток, в численних католицьких і протестантських академіях, семінаріях, духовних школах. Останні прийняли містерію в обсяг

педагогічних засобів на тій підставі, що вона укріпляла в учениках догми віри, піддержувала в них найголовніші відомости з церковної історії й мартирології та вкінці розвивала в молодих людях усі прикмети доброго проповідника.

Шкільна драма в західній Європі, зокрема в Польщі. Це був останній період існування містерії, так званої шкільної драми. Її укладали по більшій частині латинською мовою головні самі учителі поетики, а виставляли школярі під його вказівками. Духовна драма одержала належне собі місце в загальній програмі наукового курсу. Учитель поетики мав обов'язок укладати від часу до часу духовні драми. Їх форма поступово віддалялася від свого прототипу й під впливом щораз більшого гуманітарного руху й відродження залюбованню до клясичних зразків вона почала наслідувати форми й вірш давньої трагедії й комедії. Одні з перших єзуїти покористувалися можливістю ужити духовну драму як засіб релігійної пропаганди й піддержку основної лінгвістичної та проповідничої освіти.

І в Чехії не тільки в народі, але й в школах найшла собі захист містерія по своїм виході з церкви. І серед школярів, які вешталися скрізь і мали назву волоцюг (вагантів), довго зберігалася містерія. Ставши предметом шкільних вправ, містерія в Чехії підчинилася педагогічним вимогам, первісний чеський текст почав робити місце латинському як кориснішому, драма щораз більше увільнялася від переваги національного елемента та прибирала штучні методи й клерикальний напрям.

В Польщі містерія найшла ще найкращий захист у школі й деяких монастирях. І тут скоро вона стала знаряддям педагогічних цілей або пропаганди, а вже головні відтоді, відколи єзуїти зовсім захопили її в свої руки. Як у західній Європі, так у Польщі комічний елемент дістався до релігійної драми тим робом, що вже перші виконавці містерій поступово позбавляли їх чисто релігійного напрямку. І здобував собі місце в релігійній драмі світський елемент утертим

шляхом: чорти, вояки, Юда почали щораз сміливіше розвеселяти зібрану публіку і з їх розмов почали творитися вставні сцени й інтерлюдії. І так в одній великодній містерії зараз за монольоґом Спасителя в Гефсиманському саді наступає сцена між чортом і Юдою. Чорт стрічає Юду як свого давнього приятеля і, зауваживши його тривогу, радить йому вдавитися, для якої ціли й дає йому мотуз. Коли його рада виконується, чорт з радости пускається в танець і починає співати, а під кінець хоче угостити приятеля смолою. Сходяться чорти і шукають, де дістати-б смоли, щоб залити йому горло. Припадково переїзджає селянин з смолою, його спиняють, торгуються і, коли він жадає за смолу копу, беруть і його з собою до пекла, щоб там розплатитися з ним, і потішають його, що там він опиниться серед знайомих, найде там діда, бабу та внучат. 7) Пізніше в інтермедії почали виступати особи, неналежні до головної драми, а далі на духовній сцені появилися в комічних постатях і духовні особи. Й тоді прогнали драму за костельну огорожу, а вона знайшла захист по школах і монастирях — серед змінених обставин і для змінених цілей.

Перенесення шкільного театру на Україну.

Коли містерія найшла захист в школах і академіях Польщі й ученики та семинаристи стали виконавцями драматичних вистав, шкільній драмі легко було дістатися на Україну. Немов гилля розложистого дерева, так від краківської академії поширилися в Польщі другостепенні й підчинені їй школи, семинарії або бурси, а в усіх їх в загальних рисах були однакові методи та плян науки.

З свого боку єзуїти покрили не тільки Польщу, але й Литву й західно-українські землі цілою сіттю своїх колегій. І до польських шкіл внесли вони випробовані вже в західній Європі методи, сперті на добре знання людського серця. І незабаром польські вельможі та шляхта почали товпами зіздитися на величні вистави єзуїтів, де латинські віршові драми перемезувались з польськими, духовні сюжети з опові-

даннями з клясичної мітології і де життя святих, історія рідного краю, політичні теорії, любовні пригоди поганських богів або легенди світського змісту представляли невичерпане джерело натхнення досвідчених єзуїтських драматургів. 7) Єзуїтські вистави відтягали молодь від давніх шкіл і краківської академії, представники чистої науки не переставали протестувати проти шарлатанства, але єзуїтська новина все-таки віднесла блискучу перемогу.

Спеціальну увагу звернули єзуїти на західні українські землі. При тім зняряддям, при помочи якого задумали досягнути свої цілі, була в першій мірі молодь. В їх руках находилося виховання дітей аристократичних родин, отже в єзуїтських школах побирали освіту й українська молодь. Люблинська унія з 1596 р. заставила передових Українців поробити рішучі кроки для протиділання. А що головна сила єзуїтів була в їх освіті, й Українцям треба було озброїтися тією самою зброєю, основнище виховувати молодіж, засновувати школи, приготовляти учених людей, котрі були-б здатні своїми творами спиняти єзуїтську та взагалі католицьку пропаганду.

Так в оборону української віри й національності появилася густа сітка нищих і вищих шкіл, друкарень і гуртків учених людей при них.

Політичне поневолення України під Польщею промошувало широкий шлях впливови польської культури на українську. І таким обставинам між иншим, не тільки тому, що члени української нації були присутні на єзуїтських виставах чи й брали в них участь, треба приписати заведення драматичних вистав по українських школах надовго передтим, заки Петро Могила при заснуванні київської академії перейняв для неї порядок польських наукових заведень. Було тут і зобов'язання учителя поетики в Києві кожного року приготувати для літніх рекреацій драму, комедію або трагедію.

Теорія шкільної драми в Польщі й на Україні. В київській академії, а тим самим і в школах, зорганізованих на її зразок, викладався курс пое-

тики, звичайно в латинській мові. Ученики познайомилися з усіма родами й формами літературних творів: епосом, лірикою і драмою теоретично та практично, отже студіювали правила та зразки, вправлялися в писанню власних ученицьких прикладів на вивчені правила, а опісля й самі ставали драматургами.

Драми шкільного репертуару називалися на Україні по найбільшій частині комедіями тому, що першими зразками їх були твори клясичної літератури, які мали таку назву, однак значіння терміну розумілося далеко неясно.⁹⁾ Шкільна драма складалася звичайно з трьох головних частин: прольога, фабули й епільога. Прольог виголошувався звичайно самим автором драми, котрий zarazом займався і її виставою, й містив у собі зворот до глядачів з коротким поясненням основної ідеї драми й тієї моральної науки, яка впливала з неї. Потім ішла сама драма, фабула, поділена на акти, яких було не менше трьох і не більше п'яти. Акти ділилися на сцени, яких не повинно було приходити більше дев'яти в однім акті, а число дієвих осіб в кожній сцені не повинно було перевищати чотирнадцятьох. Часто перед актом стояв окремий прольог, а по нім наступав хор, в якому розвивалася якась моральна думка, що стоїть у зв'язку з змістом цього акту. Закінчувалася драма епільогом, в якому містилася подяка глядачам і прохання вибачення у них за прогріхи.¹⁰⁾

На заході писалася драма звичайно в латинській мові, у нас в так званій славянсько-українській, себто зукраїнщеній церковно-славянській мові. Прольоги, хори й епільог писалися в західній Європі звичайно на народній мові, у нас на славяно-українській, за те як у західній Європі, так і у нас писалися живою народньою мовою інтермедії, себто сцени з простого життя, грубі фарси або драматизовані фацеції й новелі.

Чогож учили в школі про інтермедію? Одна з цікавіших поетик половини XVII в. дає такий виклад про інтермедію: „Інтермедія це коротка дія, видумана або правдива. Її відіграють між актами ко-

медії і трагедії, а складається вона з забавних слів, предметів і осіб, що відсвіжують увагу слухача й не належать до актів і сцен драми. Вона називається інтермедією тому, що звичайно виконується між актами комедії і трагедії“.

Хоч інтермедії уважалися зовсім окремими від драми сценами, все-таки теорія поезики заохочувала брати для інтермедії сцени, котрі мали-б звязок з акцією, що розвивається в самій драмі: „Нема необхідности ставити інтермедії в звязок з зміслом сюжету або акції комедії: вони можуть містити в собі зовсім окрему акцію від акції комедії або трагедії. Одначе добре є класти в основу інтермедії змісл сюжету самої драми або ставити інтермедію в звязок з драмою. Деякі драматурги обходяться зовсім без інтермедій, але в саме оброблення драми вносять сцени, рівнозначні з інтермедіями. В інтермедіях оброблюються втішні й жартобливі історії, оповідання, анекдоти, фортели одного над другим слуг, двораків, злидарів, музиків і ин., до інтермедії надаються такі особи, як сільські мужики, куховари, візники, що мріють про ученість, про політичну діяльність, що вправно та зручно обдурюють один одного й інших, одним словом усе втішне, що заметиш навіть в окремих людях, можна представити в інтермедіях, одначе в стані інших осіб, зберігаючи приличність і пристойність. Особи інтермедій не мають відношення до акції самої драми; одначе деколи можна взяти їх з числа осіб, що відносяться до драми. Інтермедій може бути в комедії одна або кілька, навіть по кождім акті — крім останнього. Тих кілька інтермедій можуть або бути продовженням одна одної, себто виконуватися протягом усієї драми одними й тими самими особами, розвиваючи один і той самий сюжет; або-ж інтермедії можуть не мати між собою ніякого звязку, виконуватися по різних актах ріжними особами, оброблювати ріжні сюжети. На виставах, які виконуються у дні великого посту для вияснення значіння Господніх терпінь, інтермедії є не на місці. Не на місці є вони також між актами трагедій, ціль яких викликувати в слухачах

серйозний, смутний настрій, — виїмка допускається тільки в тім випадку, коли якийсь акт покажеться занадто довгий і нудний; одначе-ж можливо в цих актах поміщувати легкі сцени, що доставляли-б деякого віддиху слухачам, але не викликували-б сміху, як інтермедії; причина цього та, що інтермедії в таких разях протиричили-б ціли, яку має трагедія.

Одні з інтермедій викликають сміх виключно словами, напр. коли виводяться наші сільські мужики, в уста котрих вкладаються латинські річи або котрі підбирають рівнозвучні вислови, або коли ці селяне пробують наслідувати манери або річи освічених людей, двораків, або навіть коли вони стараються висловитися чистою польською мовою. Також коли ці селяне втішним способом описують шось, напр. якийсь одяг і т. п., сніданок і т. п. В основі інших інтермедій лежать акції, що викликають сміх; такими є тонкі обдурення, спритні привласнення, улаштувані рабівниками, слугами й ин. В інших інтермедіях грають ролю також утішні слова й акції; такими є сцени, де виступають лизуни, двораки, хитруни й ин.¹¹⁾

До переписаних або перероблених запозичених текстів підручників поетик автори Українці не додавали нічого або майже нічого нового. Цікаву рису вніс у свою поетику „Поетичний город“ Митрофан Довгалевський, учитель поетики в київській академії на шкільний рік 1736/7. Викладаючи теорію поетики за чужими слідами, Довгалевський згадував про те, що увійшло в сучасну йому практику: В комедії — писав він — виступають особи низького походження, як господарь, литвин (білорус), циган, козак, жид, поляк, скиф, турок, грек, італієць¹²⁾. Очевидно Довгалевський розумів під комедією інтермедії, які були в моді, а які зовсім справедливо він назвав народніми комедіями.

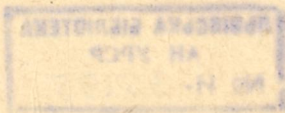
Інтермедії з драми Якуба Гаватовича.

Розвиток польської інтермедії в XVI і на початку XVII століття. Найдавніші зразки

такої народної комедії переховала нам польська драма Якуба Гаватовича з 1619 р. Польська драматична творчість в XVI в. не була природним витвором, але штучно виплеканою рослиною. Відділ релігійної драми убогий. Ренесанс не лишив великого впливу. Шкільна драма, яка буйно розвинулась в західній Європі, дала в Польщі кілька невдатних проб. Вплив реформації обмежився до кількох полемічно-релігійних діяльогів без більшої вартости. В інших галузях драматичної літератури, як на полі мораліте й комедій, виказує польська драматична література XVI в. тільки безвартісні проби. Щойно під кінець XVI в. набрала більшого значіння сзуйтська драма, якій одначе не можна признати артистичної вартости.¹³⁾

Причиною цього явища як в Польщі, так і на Україні була недостача постійної сцени й та обставина, що не було більших міст, а міщанство було по більшій часті напливове й неосвічене.

Наскільки можна думати з того, що досіль відоме з історії польського театру в XVI в., завязки польської комедії в формі інтермедій зявляються досить пізно. З двох ніби-то інтермедій, доданих до „Суду Париса“ з 1542 р., одна музична в злуці з костюмовим танцем, а друга це рід циркової забави. В 1579 р. появилися інтермедії на сзуйтській сцені в Пултуску, але вони бліді, не забавні й моралізуючі. На справжній комізм здобулася польська інтермедія щойно під італійським впливом і під впливом загального зросту цивілізації в часах відродження. Справжні три польські інтермедії (досіль відомі) походять з 1604 р. й додані до мораліте Юрковського „O polskim Scylurusie“. Одна з них представляє шляхтича на лихих селі, що занедбує діти й господарство, а на лови вибирається вистроений і пересвідчений, що це додає йому багато поваги. Друга інтермедія малює того самого шляхтича, як він наймає у місті домового вчителя для дітей і не хоче навіть стільки заплатити, скільки платиться за турецького коня. В третій інтермедії вертають до дому два підхмелені селяне, котрі кра-

дуть по дорозі з поля, що можуть, аж сполошує їх ділич.¹⁴⁾

Так звана „Коротка інтермедія“ (Intermedium breve) заснована на анекдоті про наївного селянина, що пробує віддати до школи сина. Цей мотив, властивий середновічній французькій фарсі, появився в Польщі перший раз на єзуїтській сцені в Пултуску 1579 р., а на народній сцені дещо пізніше в згаданій інтермедії. Селянин Вирва їде з хурою дров до міста й забирає з собою сина Лаврінка, щоб його віддати до школи. Ставши в місті, лишає хуру на вулиці й питається за школу, а син їде за ним, несучи під пахою гусака для бакаляря і заїдаючи хліб з сиром. Вирва питається наперед жака, потім льоката за бакаляря, безупинно перекручуючи це слово на каламарь або бакулярь. Жак і льокат сміються з нього, та не уважаючи на це, він приходять до учителя і, гарно кланяючися, віддає сина до школи. Вирва це проста людина; на кождім ступні зраджує незнання і хотів би, щоб його сина відразу признано найкращим учеником і щоб його видатки не пішли на марне. І він був колись через тиждень у школі та брав навіть участь в урочистости на св. Григорія, але незабаром його прогнали з неї. Одначе ця урочистість зробила на нього таке вражіння, що тепер бажав би бачити сина як найшвидше її учасником, а потім і королем жаків. Бакалярь приймає сина, Вирва їде на торг і відразу починається наука. Насамперід бакалярь велить Лаврінкові вмити собі ноги, але коли хлопець не хоче зробити цього й заявляє, що вдома мати мила йому ноги, його простягають на лавці й добре його перетріпують. Вирва просив дуже, щоб не катовано йому сина, отже повернувши з торгу, забирає його додому, а рівночасно домагається звернення гусака. Одначе бакалярь збуває його жартом, а селянин забуває язик в роті й відходить з нічим. Ця інтермедія мала досить велику славу в Польщі й вийшла 1612 р. друком п. з. „Комедія про Лаврінка до школи та з школи“.¹⁵⁾

Драма Якуба Гаватовича. Як що й ще яку польську інтермедію можна віднести до часу перед появою драми Гаватовича, чому наразі стоїть на перешкоді недостача хронології, мало це змінило-б характер тодішньої польської інтермедії, ясний з поданих вище інтермедій. Пятиактова драма Гаватовича, має заголовок: „Tragaedia albo wizerunek śmierci przesiwniętego Jana Chrzciciela, przesłańca Bożego“. Містерія про відрубання голови св. Іванові Хрестителеві була в Польщі найпопулярнішою. Вже Скарга згадує її jako загально відому в XVI в. драму, коли говорить: „Як коли показують зрубання св. Івана: приправляють живій людині миску під шию, а він показується умерлим, хоч в дійсности живий і здоровий“.¹⁶⁾ Одначе текст цієї містерії невідомий. Другим текстом мав би бути той рукопис. в яким мала знаходитися старовинна пісня танцюючої Іродіяди¹⁷⁾, а третій це драма Гаватовича. Проф. Брікнер здогадується, що останні обидві драми ідентичні¹⁸⁾. За те вказує на іншу чотириактову драму про Івана Хрестителя з хорами, подібну дещо до трагедії Гаватовича, з 1629 р.¹⁹⁾ Драму Гаватовича виставлено в 1619 р. в Камінці Струмиловій на ярмарку, що припадав на день тогож святого. Тодіж і надруковано її.

Вона написана віршом. Прольог викладає зміст драми: відому з святого письма історію про Івана Хрестителя і царя Ірода й Іродіяди. Драма без літературної вартости. З сучасним життям суспільности в'яжуть її тільки дві сцени „замість інтермедій“, одна на кінці першого, друга на кінці четвертого акту. У автора цих сцен серце чутке на кривди народніх мас. Зокрема треба це сказати про сцену „замість інтермедії“ на кінці четвертого акту. Тут хвалиться чорт тим, що він зробив на світі: „І ми не дармували. Ми обіхали цілий світ, приводячи людей до злого. Дуже часто витатимемо гостей в своїм пеклі. Мене тільки про це запитати. Маю силу п'яниць, костирів (грачів у кістки), танцюристів, картярів, розбійників, і навіть і тих драбуг, що ходять серед темної ночі й усе чигають на розпусту, спізнюючи свої зальоти й роз-

пусні перелюбства, коли достануться до нас на пекольне ліжко з жінкою. Маємо досить і шинкарок, в яких дуже кохаємося, що мають несправедливі міри, а через наші чари всіх завертають до себе та приписують їм крисок. І тих, що пишно вбираються, а сильні в своїй гордості, досить наведемо до пекла, коли тільки попробуємо цього. А надо все найбільше частуватимемо чарівниці, наші вірні служебниці, котрих носимо під Київ, коли перемінімося в ожог, за те, що вони не хочуть дармувати в тім, що їм повеліваємо. І буде гарний бенкет з ними. І ворожбитів і лікарів і ріжних хвакторів з тими, котрі знаються з ними або вдаються до них, повно достанеться до нас, що ледви для них стане місця. І тих, що держать злі фунти або міряють коротким ліктем. Не вилічаю багатьох інших, з котрими починаємо собі так сміливо немов з братами, а надто кохаємося в собі, що нічого такого не зачнуть без котрого небудь чорта. І буде цього до нещастя, що ледви місця їм вистарчить. В наших пекольних палатах маємо досить вірних слуг“.

Найцінніші з драми Гаватовича, пятий акт якої нагадує анальогічні сцени з українського народнього вертепу, українські інтермедії, перша після другого акту, а третя після третього акту. Не зважаючи на це, вони надруковані на самім кінці книжки.

Продав коґа в мішку. В першій інтермедії зявляється двох селян: Стецько з горшками й Климко з котом у мішку. Перший, багатий господарь, наймає другого до себе на службу й обіцяє добре годувати його, варячи ріжні страви в горшках, котрі закупив на ярмарку. Другий годиться і хвалиться своєю вмільстю ловити звірів. Ось і зловив лисицю, котру держить у мішку та пропонує Стецькови купити. Після торгу купує Стецько звіря. Климко відходить і обіцяє незабаром вернутися, а тимчасом бере горшки й одіж Стецька. Останній розв'язує міх і відсіль вибігає кіт. Тимчасом вертається Климко, перебраний в иншу одіж, і приносить горшки, накриваючи їх своєю одіжю і присипаючи травою. Коли Стецько докоряє йому за шахрайство, Климко запевняє, що він

не зробив цього, й показує йому купу з горшками та впевняє, що це лежить ошуканець, котрого й радить вибити „палицею гаразд по хребті“. Ідучи за його радою, Стецько бє власні горшки, за пізно зауважує свою помилку та йде до пана поскаржитися. Климко знову показується на сцені і цинічно заявляє, що пан той, котрий „знає в світі гаразд махлювати“.

Джерело інтермедії. На тему цієї інтермедії вдома в нас приповідка „кота в мішку не торгують“ або „купує kota в мішку“. Ця приповідка це мабуть скорочення до догми оповідання на туж тему в нашій устній словесности. Такі оповідання є вандрівного характеру. Джерело оповідання про купленого kota в мішку відкрив Драгоманів у німецькій книжці про мандрівки *Ulenspiegel-a* або *Eulenspiegel-a*, жартуна, що робить по більшій часті гидкі жарти ріжним особам, з котрими сходиться. Назва походить звідтіля, що він мав в одній руці сову (*Eule*), а в другій дзеркало (*Spiegel*). В початку XVI в. Томас Мурнер звів до купи мандрівки цих жартунів і надрукував у 1519 р. Опісля ця книжка передруковувалася багато разів і перекладалася на ріжні мови, а нові видавці викидали й додавали нові ріжні анекдоти відповідно до свого смаку й читаючої публики.

І саме в Мурнеровім зводі мандрівок *Ulenspiegel-a* найшов Драгоманів дві історії, які зведені в одну в інтермедії про kota в мішку. В першій іде оповідання, як *Ulenspiegel*, розсердившись за те, що в Берліні кушнір не заплатив йому грошей за роботу, яку він, причепившись до букви наказу господаря, зробив так, що з шкірки наробив великих і малих вовків і попусував через це шкірку, постановляє пімститися на кушнірах у Липську. Коли липські кушніри зібралися у вечір перед Великоднем і заявили, що радо попоїли-б дичини, *Ulenspiegel* бере у господаря своєї гостинниці kota, обшиває його в заячу шкірку, показує його кушнірови зпід поли та продає за чотири срібні гроші й за шість феників шкірку. Кушнір приносить куплене до дому свого цехмістра, де зібралися його товариші. Їм захотілося забавитися ловами на заяця

і вони випустили kota в обгородженім городі, нацькувавши на нього собаку. Кіт вискочив на дерево, замявкав і втік до дому. Кушніри хотіли побити жартуна, але Ulenspiegel перемінив свою одіж і став іншим так, що вони не пізнали його.

Другій половині інтермедії Гаватовича відповідає інша історія, де Ulenspiegel гостює у бременського єпископа, любителя жартів, що дуже бавився своїм гостем. Нарешті жартун утомився і вдає побожного так, що єпископа нарешті обіймає досада. Тоді Ulenspiegel умовляється з гончарихою, що він платить за всі її горшки, коли вона сповнятиме все, що він їй накаже знаком, а єпископови говорить, що без слів засгавить бабу, яка продає горшки, побити свій товар. Єпископ закладається на 30 гульденів. Обидва йдуть на ринок і Ulenspiegel починає рухи, які баба гончариха удає, нарешті дає їй знак бити горшки. Вдома єпископ годиться віддати 30 гульденів, коли Ulenspiegel скаже йому, як він зробив свою штуку. Жартун поясняє свою немудру хитрість. Єпископ наказує йому мовчати про цю справу й обіцяє за це подарувати вола. Цей подарунок дістає Ulenspiegel з числа 16 волів, які єпископ добуває від своїх лицарів і слуг, обіцявши їм виявити секрет способу, як Ulenspiegel одержав силу над гончарихою. Васалям єпископа видалося, що секрет невартий волів, але їм прийшлося потішитися тим, що їх пан зажартував з ними.

При кінці XVI, а найдалі на початку XVII в. мандрівки Ulenspiegel-a, переложено на польську мову під іменем Sowizdrzał (sowa, zdradło, zwierciadło = дзеркало), бо вже в 1617 р. краківський єпископ завів у реєстр заборонених книжок „Fraszki nowe Sowizdrzałowe“ і „Sowizdrzał nowy“. В однім з таких видань є обидві історії навіть не в перерібці, а майже в дословнім перекладі німецького зразка.²⁰⁾

Найкращий сон. В другій інтермедії з драми Гаватовича виступає трьох селян: Максим, Гриць і Денис. Перші два продали воли на ярмарку. Раді, що не відроблятимуть уже ними „шарварку“, збираються

служити на флісі: гнати дараби й човни на ріці. Третій Денис догоняє їх і просить і його взяти до товариства. По якимсь часі Денис просить їсти, кажучи, що він забув купити хліба. Та хліба немає й у товаришів подорожі. Зробивши деякий шматок дальшої дороги, селяне чують запах пирога й, пошукавши, находять пиріг у траві. Денис говорить, що пиріг за малий для трьох, і предкладає лягти спати, а після того присудити пиріг тому, кому присниться найкращий сон. Усі лягають спати. Коли обидва товариші сплять, Денис зідає пиріг і потім будить їх. Кождий оповідає свій сон. Максим був у небі, опис якого подає, де Бог їсти велів носити. І його поставлено там за стіл заїдати страви, які вилічені далі. Грицько був у пеклі, де сказано йому, що на віки терпітиме муки. Тепер почав Денис оповідати про себе. Коли він лежав, ангел прийшов до нього, вхопив його за волосся і посадив на небі. Там побачив Денис Максима, як уживав. Просив його дати кусник, та Максим не хотів, але все показував з неба на той пиріг. Опісля ангел поставив Дениса коло пекольного вогню, звідки почув крик Грицька, щоб Денис зів, що має, бо Грицько терпітиме там вічні муки. Нагло поставив його ангел на траві й він зів пиріг. Не хотіли такого товариша подорожі Максим і Грицько, від яких утік Денис, щоб вони не побили його.

Українське народне оповідання про найкращий сон. На ту саму тему находиться в збірнику казок Афанасєва таке оповідання: Ішов хахол з покосу, та й з циганом зійшлись разом. „А куди ти, чоловіче, йдеш?“ — „А додому, цигане!“ — „Ходи-ж зо мною за товариша“. — „Еге!“ От вони йдуть, та на дорозі найшли печене поросся. От циган продумує, якби йому самому поросся зісти. „А як же, каже, чоловіче, ми поросся зімо?“ — „А як же! поріжмо, та й зїджмо“. — „Ні, чоловіче, каже циган; або я більше зїм, або ти, та й не згадаємо; а нехай ляжемо спати, та кому краший сон, присниться, тому і поросся зісти“. — „Еге!“ Тільки чоловік і береже цигана, поки він засне. Циган захрапів. Чоловік поторкав, потор-

кав цигана — він спить. От він вийняв у нього окраєць хліба, та і зів усе поросся; а опісля ліг, та і спить собі гарненько. Циган схвативсь та торк, торк того чоловіка; він проспався. „А який же тобі, чоловіче, сон снився?“ — „А щоб тобі, цигане! мене збудив, а міні такий гарний сон снився“... — „Та оповідай же, цигане, твій сон, а я свій (каже) подумаю, ти мене так торкав, що я свій сон зовсім забув“. — „Ну, каже, чоловіче! міні сон гарний снився! Дивлюсь я біля нас кінь ходить, такий гарний: нова на нім узда, срібні вудила, золоті стремена, подушка на сідлі пухова. От як я сів на того коня та побіг, та побіг — тільки і видно! Біжу по степу, на степу стоїть стовп, біля стовпа драбина. Я зліз з того коня, прив'язав його до стовпа, поліз по драбині; ліз, ліз вгору, високо — високо: Дивлюсь — аж там небеса. Я виліз на небеса, ходив, ходив по небесах, та й найшов хатку. У тій хаті відхилив трошки двері — там світиться. Бачу — сидить сам пан Біг, вечеряє, та й каже до мене: іди (каже) до мене, цигане, вечеряти! Дак я, чоловіче, з самим Богом вечеряв!... Дак бач, який міні сон снився! — „Та й міні, каже, снився під цю штуку, тільки трохи не такий: устав я, аж ходить кобила, біла да така пранцювата! Свитка на ній підв'язана віжками, з лози стремена почіплені, обродь на ній уся зірвана. Дак я сів собі на ній та й поїхав. Їхав — їхав, їхав — їхав, аж опоганіло... Тільки дивлюсь: стоїть стовп, біля стовпа драбина, а до тої драбини стоїть прив'язаний кінь — такий гарний, нова на нім узда, срібні вудила, золоті стремена, подушка на сідлі пухова“... — „Отож, чоловіче, я на тому коневі їхав“. — „Еге! Дак я, каже, зліз з тієї кобили, пустив її по степу, та й поліз, по драбині угору. Виліз високо-високо; дивлюсь — аж небеса. От я походив, походив собі по небесах, бач — стоїть хатка. Я відхилив трошки двері, дивлюсь — аж ви сидите з паном Богом, та вечеряєте. А, — ти, цигане, махнув на мене, та й кажеш: вернись, чоловіче, та зїж поросся. Я вернувся, зів поросся, та і ліг: і спав собі гарненько“... — — „Дак ти зів поросся?“ — „Та усе,

каже, зів. „Подивись — он де тільки кісточки зостались!“ — „А, дурню! це міні тільки сон такий снівсья“. „А я, каже, не знав; ти-ж на мене махнув, щоб я вернувсь та зів поросся“. „Нехай же тебе побе лиха година! Цур тобі, пек тобі, дурню! нехай тебе сира земля прийме! Не піду з тобою за товариша, розцураюсь! Та й пішов циган додому.“²¹⁾

Джерело інтермедії. Одначе далеко близше до змісту інтермедії про найкращий сон одно оповідання з так званих „Gesta Romanorum“ (Римські історії). Належать вони до найпопулярніших і найбільше поширених творів європейської літератури в середніх віках і містять оповідання, легенди, анекдоти, які походять з різних джерел. Цей збірник повстав правдоподібно в XIII в. в Англії з кількох менших цілостей, відомих уже передтим, а потім побільшився новими додатками так, що зріс до числа 181 розділів. Перша згадка про існування в XVI в. польського перекладу Римських історій появляється в 1553 р.²²⁾

Одно з польських видань Римських історій, передруковане д-ром Яном Бистроньом у „Bibliotec-i Piszarzów Polskich“ краківської Академії Наук, має яко XXIII історію „Приклад, щоб ми пильнувалися чортівської зради, щоб нас не зрадив“. Ось що тут оповідається: „Пішло трьох товаришів у дорогу, й одного разу притрапилося їм, що не мали нічого їсти, лишень один малесенький хліб знайшли, щоб купити, а їсти хотілося їм дуже. І говорили так між собою: Хочби ми поділили цей хліб на три частини, таки кождий з нас не наїсться своєю частиною. Сказав їм один: Покладімося тут на шляху й спімо, а кому снитиметься найкращий сон, хай зїсть тоді той увесь хліб. Відповіли йому інші товариші: Годимося на це. Й почали спати. Тоді той, котрий піддав цю раду, вставши в часі, коли вони спали, зів увесь хліб так, що не лишив жадної одробини своїм товаришам. Опісля збудив своїх товаришів, говорячи: Устаньте швидко, вже час, щоб кождий оповів свій сон. Перший сказав: Любі товариші, дивний сон снівсья мені. Бачив я одну

драбину, спущену з неба, котрою ангели сходили з неба й виходили, а зійшовши, взяли мою душу з тіла. Коли я там був, бачив я св. Трійцю, Отця і Сина і Святого Духа. А таку веселість мала моя душа, що такої ні око не бачило, ні ухо не чуло, як я там мав веселість. Це мій сон. Опісля сказав другий: Я бачив, що чорти гаками вирвали мою душу з мого тіла та взяли її до пекла й говорили мені так: як довго буде Бог на небі, так довго будеш на цім місці. Потім сказав третій: Слухайте мого сну: Я бачив, що якийсь ангел прийшов до мене та сказав мені: Приятелю, чи хочеш побачити, де твої товариші? А я відповів: Хочу, бо маємо між собою хліб зісти, а вони певне відійшли з хлібом. А він сказав мені: Єсть хліб коло вас, але ходи за мною. І вів мене до небесної вулички, а тільки я вложив свою голову до неба, як він це звелів мені, я побачив, що ти був у небі, як ти сказав, і сидів ти на золотім стільці, а мав перед собою багато страв і вина досить. І сказав мені ангел: Отсе твій товариш має тут багато розкішних страв і веселости, а тут пробуватиме на віки; бо хто раз увійде до неба, вже на віки не вийде з нього. Опісля сказав: Піди ще за мною, а я покажу тобі, де є твій другий товариш. А коли я йшов за ним, вів мене до пекольної брами, а там бачив я тебе в пекольних муках, як ти сам сказав. І сказав я до тебе: Товаришу, жаль мені того, що ти в таких великих муках, а ти відповів мені: Як довго Пан Біг царюватиме в небі, так довго тут пробуватиму, бо я заслужив на це. Устань швидко, зїдж увесь хліб, бо відтепер не побачиш ні мене ні мого товариша. А коли я це почув, вставши, зїв хліб, як ти велів мені.²³⁾

Зайнявшись дослідом походження українського народнього устного оповідання, дійшов Драгоманів до висліду, що воно не місцевого й не устного, а закордонного й книжного походження, й появилося на Україні не ранше появи в ній Римських історій, отже не ранше XVI в.²⁴⁾ Вже саме число осіб, в інтермедії три, в українськiм устнiм народнiм оповiданнi двi, вказує на те, що редакція оповідання пізніша від ре-

дакції інтермедії. Інтермедія близька до тексту прикладу з Римських історій. Зрештою треба ще виждати, чи не найдуться готові зразки обох інтермедій в німецькій, чеській або польській мові.

Оповідання про найкращий сон в новій українській літературі. Оброблення сюжету інтермедії про найкращий сон на підставі народньої перебірки з двома особами маємо у Степана Руданського, в його приказці „Пан і Іван в дорозі“ з 1858 р. Пан з Іваном відбувають мандрівку по світу. Прийшлося ночувати. Пан задумує ошукати Івана. Пропонує попоїсти, але почати з торби Івана. Згодився Іван:

Добре, пане! — Іван каже,
Зняв свою торбину...
На травіці зелененькій
Простелив свитину...
Поноїли таки добре:
Комара здушили...
Рано встали, до снідання
Торбину кінчили.

Надійшов другий вечір і панові треба було починати свою торбу. Але пан ні слова собі, положився спати, поклав торбу під голову й почав замовляти Івана, що він робив би, якби мав велике поле, як те, де вони ночували. На це сказав Іван, що він орав би, засівав би хлібом, ходив би до Одеси по сіль і мав би гроші. Що инше зробив би пан. Він збудував би на цім місці місто. Там стояв би у нього палац, крамниці під ряд деінде, а ще далі перекупки з булками, а тут дві різниці. Тоді запросив би пан Івана до себе балювати. Спасибі — сказав Іван, краще положитися спати. І незабаром зачав Іван хропіти коло пана, а потім і пан почав сапіти.

Тільки що пан заснув добре,
Іван підійнявся...
Та до панської торбини
І сам присотався.

То і курку, і печеню,
 І кавалок кишки...
 Все, що було у торбині,
 Стеребив до кришки...

Пробудився голодний пан, та не було що їсти.
 Розбудив Івана й запитав його. А Іван здвигнув плечима й відповів:

А що-ж, пане, та-ж ви вчора
 Місто будували. —
 Тут стояло дві різниці...
 Там булки стояли...
 А по місті, звисне діло,
 Собаки ходили...
 То вони-ж то вашу торбу
 Певне стеребили!

Посвистав пан по торбині, та нічого було діяти.
 Пішли далі мандрувати. На силу добились до села під вечір. По дорозі стрітили гуску, яка зблукалась. Її сховав Іван у торбину, а коли прийшли до пустої хати, спорядили її й посадили у піч. І знову пан задумав одурити Івана. Запропонував пожитися спати. Кому присниться краща закуска, має дістати на другий день цілу гуску. Постелив Іван свитину й ляг спати.

Серед ночі захропів пан,
 Іван пробудився...
 Ізїв собі цілу гуску,
 Та й знов положився...

Рано збудив пан Івана й давай оповідати, як то Бог запросив його до себе на бенкет, які то страви там подавали та як його припрошували всі святі.

Ані слова: — Іван каже.
 Ваша правда, пане!
 Я сам бачив, як ви їли
 Якісь марципани...
 Та дивлюсь, що не голодні,
 Маєте закуску...
 Та й сів собі коло печі,
 Та й стеребив гуску!...

Коли пан довідався, що це дійсно правда, здимів димом голодний, а на це сказав Іван, що пан хотів когось ошукати, а ошукав сам себе.

Так ця приказка Руданського вяже найдавніші українські драматичні сцени з новою українською літературою, в якій маємо ще сценку „Дивний сон“ в „Сценах і оповіданнях з українського народного життя“ Петра Раєвського. Два робітники, москаль і українець, ішли разом в місті. В дорозі українець захотів їсти й почав просити у товариша: „Чуєш, руський: Чи немає у тебе чого небудь попоїсти? У мене, не тобі кажучи, така проклята жінка, що й шматка хліба не дала на дорогу, у дорозі, каже, їсти нездорово, а тут, далєбі, аж шкіра болить, так їсти хочу. Москаль признався, що він має з собою і м'який хлібець і печену курку, але поснідає з цього той, кому присниться кращий сон. Зблизилася ніч і подорожні полягали спати. Вранці проснувся москаль і збудив українця. Москаль оповів свій сон, як то він ходив по квітчастому полі. До нього зійшли два ангели з неба й понесли його просто до Бога, а він кричав: прощай, товаришу подорожі, не побачимося! Опісля українець оповів свій сон. Він сидів у раю коло Бога, коли й москаля наднесли ангели, а Бог глянув і сказав: „Не треба мені кацапів, ось у мене єсть Грицько!“ І москаль признав сніданок українцеві.

Життєписні дані про Гаватовича. Життєписні дані про Гаватовича завдячуємо Михайлові Павликові. Гаватович або Гават родився 17 марта 1598 р. Тут скінчив лише початкову школу й ще хлопцем опинився в Бережанах, на хлібі Катерини Анни зо Штемберку Костки Сенявської, жінки Адама Єроніма з Грушева Сенявського, коронного підчашого, де жив при однім з домашніх учителів молодих синів Сенявської: Миколая, Олександра та Прокопа, з котрими поїхав опісля до Кракова вчитися. В 1615 р. яко 17 літній майже хлопець здобув собі в ягайлонській академії ступінь бакаляря штук і філософії. Здається, зараз після того Жолкевські покликали його на учителя до своєї маєтності Камінки Струмилової, де яко 21-літній моло-

дець виставив свою „трагедію про смерть Івана Хрестителя“ з двома українськими інтермедіями. Регіні з Фульштина Жолкевській і присвячена трагедія Гаватовича. Та зараз на другий рік Ст. Жолкевський погіб у битві під Цецорою і він знову пішов під протекцію Сенявської. 1622 р. 14 мая він висвятився на латинського ксьондза і відтепер до смерти жив під прізвищем Гават. Зразу ксьондзував у замковій каплиці Сенявських, а потім у фарнім костелі. В Бережанах був Гават пробоцом до кінця 1628 р., після чого від тої самої родини Сенявських одержав одну з найбагатших латинських парафій на Україні у Вижнянах, перемишлянського повіту. Плебаном у Вижнянах став у січні 1629 р., й пробув там до 1669 р., після чого переселив ся до Львова яко греміяльний канонік римо-католицької капітули.²⁵⁾

В часі облоги Львова Богданом Хмельницьким 1655 р. Гават був у Львові й, коли перше посольство міста до Хмельницького 15 жовтня не повелося, Гават був одним із тих „славніших достойників міста“, котрі з власної волі пристали до попереднього посольства, щоб ще раз піти до Хмельницького — просити його покинути облогу. Цим разом Богдан Хмельницький прийняв посольство з великими почестями та згодився покинути облогу Львова за малий окуп. Ще більшу роль відіграв Гаватович в осени 1672 р. в часі облоги Львова Турками. Помер 1679 р., записавши архикатедральному латинському костелові, де був головою Братства Божого Тіла, 1000 золотих польських.

Справа авторства інтермедій з драми Гаватовича. Разом з „Трагедією“, яку виставив 29 серпня 1619 р., будучи бакалярем, оголосив друком 13 своїх літературних праць — по найбільшій часті костельного характеру: з того 8 оригінальних, 3 перекладені з латинського, 1 по часті оригінальна й 1 вийнята з більшого латинського твору й передрукована. З оригінальних праць Гавата 3 написані віршом (2 польським, 1 латинським), 5 прозою.²⁶⁾

Всі ці писання Гаватовича — лико. Справжню літературну вартість мають лишень інтермедії, додані до його драми. Безвартісність письменської спадщини Гаватовича ставить нас перед питанням, чи дійсно Гаватович написав українські інтермедії. Сумніви викликає вже сам заголовок драми Гаватовича: „Tragædia albo wizerunek śmierci przeświątego Jana Chrzciciela, przesłańca Bóżego. Na pięć aktów rozdzielony. Przydane są intermedia dwoie. Napisany przez Jacoba Gawathowica Leopolite, nauk wyzwolonych i philozophięy bakałarza. Odprawowany w Kamionce na jarmark przypadający na dzień tegoż Jana Świętego Chrzciciela roku Pańskiego 1619. Drukowany na przedmieściu Jaworowskiem u s. Mikołaja“. (Трагедія або образ смерти пресвятого Івана Хрестителя, божого посланника. Поділений на п'ять актів. Додані й дві інтермедії. Написаний Якубом Гаватовичем Львовянином, бакалярем визволених наук і філософії. Виставлений в Камінці на ярмарок, що припадає на день тогож Івана святого Хрестителя року божого 1619. Друкований на яворівським передмістю у св. Миколая). В тексті заголовку, як показують підкреслені слова, звертає на себе увагу те, як зазначив Гаватович, що в книжці містяться й інтермедії. Вони додані, хоч весь інший зміст заголовку стосується до слова „wizerunek“ і приписаний заслужі Гаватовича. Та й це говорить дещо, що сцени „замість інтермедій“ надруковані в тім місці, де приходили у виставі, а українські інтермедії додані вкінці драми. Годі припустити, щоб в часі тодішнього шаленого польонізаційного напору автор хотів зазначити тим робом окремішність української мови. За авторством Гаватовича не промовляють ні польонізми, звичайні на території західніх українських земель, ні випадковість такої самої будови вірша в сцені „замість інтермедій“ й українській інтермедії. За те такі написання латинкою, як „rokuřyl“ (покупилъ), „chotył“ (хотѣлъ) і т. д. поруч „byw“ (былъ) „imyu“ (имѣлъ) і т. д. та церковно-славянські впливи промовляли-б за кириличним текстом, з якого непослідовно транскрибував Гавато-

вич при видаванні інтермедій латинкою. До того тодішні літературні факти показують, що діяльogi не були новиною в українських школах, напp. у львівській школі Ставропигійського браутва ученики віддекламували вірші Памви Беринди 1616 p., що й вийшли тодіж друком, в 1630 p. „Вірші“ з трагедії Христос пасхон Скульського, а 1631 p. „Размишленіє о мущі Христа Спасителя“ Йоаникія Волковича, які також рівночасно вийшли друком. Тяжко було-б пояснити, колиб українська вдача, наділена з природи гумором і схильна до пародії, задержалася на таких сухих діяльogaх.

Коли разом розглянути такі сумніви, видається найправдоподібнішим, що з інтермедіями, доданими до драми Гаватовича з 1619 p., стоїть подібно справа, як з піснею про козака й Кулину, доданою до брошури Яна Дзвонівського з 1625 p. або до „Pražanki“ з 1640 p. І як, заки Дзвонівський пустив друком пісню про козака й Кулину, співалася вона вже в „Mięsopesti albo tragikomedii na dni mięsopestne“ з 1622 p., а певно й давніше, так, можна здогадуватися, й тексти інтермедій, доданих до драми Гаватовича, були відомі вже передтим. Їх автором міг бути один з учеників ягайлонської академії або якої іншої польської колегії, Українець, наділений літературним хистом. Традиція писати інтермедії живою мовою з одного боку, а наука в польській школі з другого зберігли автора від написання своїх інтермедій тодішньою книжною мовою українського письменства.

Значіння інтермедій з драми Гаватовича.

Переховані латинською азбукою інтермедії з драми Гаватовича тим цінні, що представляють собою незвичайно важний пам'ятник тодішньої живої української мови. Побіч прикмет північно-українського діалекту, яким в XVII і довгий час у XVIII в. складалася значна частина літературних творів у живій українській мові (інтермедій, різдвяних і великодніх віршів тощо), бачимо тут цікаві окремі прикмети українського говору тої околиці, серед якої лежить Камінка Стру-

милова, де відбулася вистава драми Гаватовича й українських інтермедій,

З маленькими виїмками інтермедії Гаватовича мають той самий віршовий розмір, що початкові вірші кожної строфи пісні про козака й Кулину, опублікованої також в польській брошурі з 1625 р. Цей восьмискладовий вірш це сумішка силябізму з тонізмом, хоч дуже скомплікованим способом. Маленькі виїмки творить звичайний тоді в польській літературі й перенесений звідсіль до української тринадцятискладовий вірш. Вірші інтермедій мельодійні, коли при читанню їх задержати звичайний український наголос. Польонізми в фонетиці, формах і словах не разять дуже, коли взяти під увагу те, що це літературні пам'ятки з 1619 р.

Реалістичні картини інтермедій виблискують ще й сьогодні свіжістю, хоч який нехитрий їх зміст, зрештою, як і їх попередниць в західно-європейських літературах. Цю свіжість завдячують інтермедії великій силі побутових сценок і чисто народніх зворотів, а їх обидві можна ще й тепер грати з користю, що вже само дає гарний доказ їх літературної і мистецької стійности. Словом — як перші почини української комедії інтермедії з драми Гаватовича раз на все займуть своє почесне місце.

Важні також наші інтермедії для досліджу культурних впливів західної Європи на Україну. Їх автор, безумовно людина з західно-європейською освітою, вмів переціпити інтернаціональні мандрівні сюжети на український ґрунт і дати цінні для нас веснянки нашої драматичної літератури.

Інтермедія українця з жидом.

Татарин зловив німця. Розвиток української інтермедії, як і нашої старовинної драми взагалі, не йшов нормальною дорогою. І представити навіть в хронологічним порядку розвиток української інтермедії це трудна річ. Поза щасливим винятком з інтермедіями, доданими до драми Гаватовича, інтермедій не

друковано в XVII і XVIII віках, бо уважали це за щось занадто низьке й вульгарне. Тексти інтермедій переховувалися в рукописах, з яких мало що дійшло до нас, і то в пізніх копіях, нераз дуже попсованих. До інтермедій, які для нашого огляду не мають ніякого значіння, належить інтермедія „Татарин зловив німця“, додана до польської драми „Володислав Ягайло“ з 1663 р., в якій німець силкується говорити ламаною польською мовою, а татарин макаронічною українською мовою.²⁷⁾

Котра віра краща. Властивою-ж і хронологічно найближчою українською інтермедією середини або другої половини XVII в. є „Інтермедіум жид із русином“. Цю інтермедію опублікували др. Ів. Франко та проф. В. Перетц. В рукописі йде вона по уривкови містерії на Благовіщення, одначе немає даних з певністю сказати, чи інтермедія відноситься до цієї містерії.

В інтермедії появляється жид з тхориками в руках. Його здоганяє українець і питає, де був і що вторгував, і хоче йому товаришити. Коли жид пристає на його товариство, українець починає сумніватися, чи випадає йому бути в товаристві з жидом, бо останній нехрист і не визнає Бога в Трійці. Крім того жиди розп'яли Христа на хресті. Жид борониться, що вірить у живого Бога й виповняє його заповіді, що Бога не можна розп'яти, бо Бог є без тіла. Він вірить, що прийде Месія. Українець переконув жиди, що Месія уже приходив, бо тоді ставалися предивні знаки: світ камянів, земля тряслася, каміння розпадалося, а всяке створіння змінилося з огляду на божий жаль. Жид каже, що не знає цього, а вихваляє свою віру, як українець свою. Останній закидає жидові, що у нього немає свят. На це заявляє жид, що колиб почав вилічати всі свої свята, не стало-б у бороді українця ніодної волосинки. По порозумінню наперед вилічає свої свята жид і за кожним разом вириває волосок з бороди українця. Нарешті зупиняється, бо без талмуда не може собі пригадати більше свят. Опісля українець починає вилічати свої свята, наперед по одному, а коли дійшов до неділі всіх святих, вирвав

усю бороду жидові. Інтермедія кінчиться плачем жидів по бороді.²⁸⁾

Правдоподібне джерело. Др. Іван Франко вказав на правдоподібне джерело сюжету цієї інтермедії й аналогічних оповідань. Цим джерелом є анекдот, що в польськiм перекладі увійшов до книжечки „Магазин анекдотів“, виданої у Варшаві 1793 р. В томі IV на стор. 16—18 є таке оповідання п. з. „Виграна в суперечці“:

„Два паломники, француз і еспанець, зійшовши в гостинниці, розбалакалися про почеси кожний свого рідного краю, вихваляючи один понад другого добрі прикмети свого народу. Еспанець, бачучи, що в багатьох точках Еспанія не може дорівняти Франції, кинувся на релігію, в тій певности, що бодай в цій точці візьме гору.

— А що? — говорить до француза, чи таке в твоїм краю богослуження і честь Богу, як у моїм? У вас, коли священик іде з паном Богом до хорого, то йде сам один священик із хлопцем, що дзвонить. А у нас в Еспанії з якою пошаною ведуть священика! Ніколи инакше, тільки кілька сот осіб довкола нього зо свічками, а інші несуть довкола нього смолоскипи; кожний, хто зустрінеться з ним на вулиці, хочби мав найпильніше діло, покидає його та йде супроводити священика. Навіть король і гранди, коли їм це трапиться, мають собі за честь нести бальдахим над священиком.

— Це правда, — сказав француз, — але чи знаєш, чому це так? Отже в Франції, здавна правовірній, не треба Пану Богу великої асисти, бо він певний, що його не зустрине ніяке лихо. Але в Еспанії, де так багато жидів (ця суперечка велася ще перед прогнанням жидів із Еспанії), треба, каже, Пану Ісусові великої асистенції, щоб знову не розп'яли його жида.

— Як то! — обурився еспанець на француза, — чи й щодо релігії хочеш удержати перевагу над Еспанією? Хиба не знаєш, що маємо далеко більше канонізованих святих ніж у мене волосся в цілій бороді?

— Перепрошаю дуже, — відповів француз, — французьких святих далеко більше!

І завівши еспанця до присутних, сказав: „Ось, мої панове, цей еспанець говорить, що в них далеко більше канонізованих святих ніж у мене волосся на бороді й на всій голові. За кожним еспанським святим, якого назве, хай він вирве мені волос із бороди! Зате я за кожного названого французького святого вирву йому“.

— Згода! — озвався еспанець.

— Але, бідолахо, обідру тобі цілу кастильську бороду, — кепкує француз.

— Ну, гляди лишень, щоб ти сам не стратив своєї паризької фризурі! — відповідає еспанець.

Обидва стають проти себе, б'ються об заклад, складають „за руки“ значну суму, яку має одержати той, хто переспорить другого. Починає француз: „Святий Діонізій“ — і вириває еспанцеві волос із голови. „Святий Ігнатій“, — мовить еспанець і те саме чинить французіві. Француз: „Св. Людвик“, еспанець: „Св. Тереса“. Француз: „Св. Мартин“, еспанець: „Свята Ксавіє“. Француз: „Свята Кльотильда“, еспанець: „Св. Ізидор“. Француз: „Св. Бруно“, „еспанець, вирвавши французіві нараз два волоски, аж йому сльози закрутилися в очах, сказав: „Св. Козьма й Даміян“. Розсерджений француз і болем і пакостю і стратою своїх двох волосків, а до того збоївши, щоб і далі за його одного святого еспанець не приводив йому двох, ухопив еспанця обома руками за вуси та, крикнувши: „Одинадцять тисяч святих дів!“, вирвав йому вуси до решти. Тут був кінець супереччі, бо не тільки еспанець не придумав більшого числа святих або хочби й такого великого, але з болю бідолаха не міг сказати ані слова та зрікся свого заставу“.

Укладчик „Магазину анекдотів“ черпав свій матеріал в багатьох випадках з французьких книжок, з багатів XV до XVIII віках літератури забавних анекдотів, і там треба шукати першовзору сюжету інтермедії.²⁹⁾

Про сюжет анекдота на східно-славянським ґрунті говорить др. Франко в розвідці, „Котра віра ліпша?“ (стор. 30—45).

Українські редакції анекдота. Для нас цікаві передовсім українські варіанти цього оповідання. І тут маємо дві редакції. Одну записав др. Франко в Нагуєвицях, дрогобицького повіту, яка виглядає яко безпосередній відгомін інтермедії. Ось нагуєвицький текст: Пospеречалися жид з селянином, у кого є більше свят, у жидів чи в українців. — Слухай, Іване, каже жид, — скільки у нас є свят, стільки я тобі волосків з голови вимкну. — Добре, — каже Іван, — а я тобі так само, скільки і у нас. Почав жид рахувати. — У нас є Судний день — то раз! Трубки — то два! Кучки — то три! Гамана — то чотирі! — Пейсах — то п'ять! Зелені свята — то шість! — Ну, далі! — каже селянин. — Що далі? А у вас хіба більше? Ну, у нас є перше Різдво — то раз! Друге Воскресіння — то два! Та й так вилічає далі по одному, по одному й за кожним жидові один волосок мик! А далі сприкрилося йому та й каже: — А потім є трьох святих! А потім є сорок святих! А нарешті є всіх святих! Та й за цим словом, як ухопить жида обома руками за пейси, як торгне з усієї сили, — чисто вирвав.³⁰⁾

Друге оповідання, записане Володимиром Гнатюком в Пужниках, бучацького повіту, дає пояснення, чому поляки обстрижені. Ось причина: Мав українець одного коня, а міщанин поляк другого. Орали поспів в полі. Але як прийшло одного святого, прийшов поляк до українця й каже: „Ходімо орати“. — „Я не піду, в мене нині свято“. А він вимкнув йому один волос з голови та й пішов додому. А як прийшло трьох святих, прийшов поляк до українця і каже: „Ходи, підемо орати“. А він каже: „Я не піду, бо в мене нині трьох святих“. А він вимкнув йому три волоски й пішов додому. А як прийшло сорок святих, приходять знов поляк до українця і каже: „Ходи, підемо орати“. — „Я не піду, бо в мене нині сорок святих“. Він вимкнув йому сорок волосків з голови й пішов

додому. А як прийшло латинських всіх святих, прийшов українець до поляка й каже: „Ходи, підемо орати“. Каже поляк: „Я не піду, бо в мене нині всіх святих“. А українець як злапав поляка за чуприну своїми пазурами, то ні волоска не лишив йому. На той знак тепер в Польщі голови стрижуть, бо їх так обскубав українець, а вони, як взяли собі звичай, та й дотепер.³¹⁾

В цім оповіданню бачимо вже виразну ціль пояснити дане явище, при чім місце жида зайняв тут сусід українця поляк. Цей сюжет досить поширений і в старовинній анекдотичній українській літературі яко суперечка Тараски-жидовина з християнином — блазнем (скоморохом) за віру, при чім вищість віри доказується вилічуванням свят і вириванням волосся. В цій редакції має анекдот назву по більшій часті „Слово о вѣрѣ християнской и о жидовской“. Одна з дальших редакцій цього сюжету стала темою приказки Степана Руданського з 1858 р. н. з. „Рабін і Запорожець“, через що знов одержуємо лучник між давніми українськими інтермедіями й новою українською літературою.

Інтермедії кінця XVII й початку XVIII віку.

Інтермедії з польської драми про св. Бориса й Гліба. З польського підручника риторики кінця XVII в. опублікував М. Марковський виривки з драми: „Comunia duchowna ss. Borusa i Gleba“ з українськими інтермедіями. Драму виставляли вихованці полоцької колегії єзуїтів. Що торкається змісту драми, не переповідаємо його, бо драма й так не заховалася в цілости.

Розмова про театральні декорації. Перша інтермедія знаходиться перед початком драми, а її акція відбувається в костелі. В захованім уривку інтермедії гарбарь і селянин розмовляють про ті декорації, що були потрібні для виставлення драми. Увесь комізм побудований тут на невдатних замітках селянина з на-

годи пояснювання йому гарбарем незрозумілих річей.
При кінці обидва хваляться своїми синами.

Гарбарь. Не бурчи, дурнило, щоб нас не зогнали :
Як почнуть нас хвостать, щоб не приетогнали.
Я есми прийшов синка мого послухати :
Учуєш, як хорошенько буде казати.
По латіньську як ріпку гризе. Як візьме читати,
Повна світлиця його усюди чувати.
Як лапку коли ссати медвідь візьме мазий.
Так мармолить мій синок на своїм Альварі (латин-
[ська граматика).

Гарбареві не уступає селянин у вихвалюванню
свого сина. Хоч його син має щойно рік, виганяє свині
з городу, а дасть раду й бохонцеві хліба. Як народився,

Третього дня почав смалити капусту,
Чи редку бувало даєи, чи то кашу густу,
І пальці осмокче. Дай, Боже, дождати,
Буде землю, сусіде, кому там пахати.

По цім відривку наступає прольог. Виходять два
ученики й проганяють гарбаря з селянином.

Гарбарь. Чи чув, сусіде, згонять того, хто не має
Такої карточки? Паничок ось отой роздає.

Селянин. Дай же і нам, панятко, продай готовую
Карточку мені одну, а йому другу.

Міжтим перед сценою товпа все росте й серед
неї ведеться така розмова:

Гарбарь. Апанає, ходи до нас, ну і ти, Іване,
А ти чого приперся, мужику, при тій пані?
Не мнітеся. мовчіте, а он прийшла Хведя,
А Овдуя не хотіла ждати і обіда.

Селянин. І он, сусіде, і наш Спиридон прибрався,
Він і Микита межі людьми показався.

Гарбарь. Пане куме, поправ накривленую шапку,
Назад горло, а наперед оберни сп ланку.

Селянин. Паненко, от муха тут сіла, ізгони рукою,
Бестія, на що вона пить кров має твою!

Гарбарь. Другая по другій от сидить стороні,
Покусають ти споренько. Ну, ти Спиридоне,
Втри ніс, табакою таки засипавесь,
Дуру того під носом, як лопатою, наклавесь.

В такім тоні ще хвилю перекидаються словами,
а потім починається вже сама драма.

Украдена кобила. В пятій сцені драми, де оповідається про те, як козак, висланий скарбником Святополка Ериманом з листами, губить коня і догадується, що його украли вояки Святополка, є кілька місць, написаних народньою мовою, які творять окрему цілість. Козак кладеться спати, „кобилу до рук привязавши“. Тоді показуються два драгони, що довго вже волочилися, але змогли вкрасти тільки шкіру кобили. Перший драгон згадує, як то передтим легко було виволокти, „що Бог дав мужикові дурному“, а „тепер ледви на гною облізлий собака лежить де на селі, а скотина усяка покинула“. Немає чого украсти й на панськім дворі. Нараз запримічують, що спить козак і пасе кобилу, привязавши до рук.

2 драгон. Що чинити, Іване? Колиби як дурного
Ошукати, кобилу украсти з рук його!

1 драгон. Бачиш, кобила ходить по грязькім болоті
І ледво може хвостом облізлим молоти.
Так учинім: у грязи тут шкуру утопим.
А зверху трошки всінку болотом покропим.
Да мнимати буде, ветавши, що у грязь упала
Кобила, а облізлий хвіст тільки задрала.
І не буде нас гнати, дасть спокій усьому.
Сміх учиним і собі і тому дурному.
Уткни, Юську, я коня одгетуль спроважу.

І драґон. Зараз я штуки моєї, Іване, докажу.
Спи, дурний, більш кобила тобі не присниться.

І драґон. Продавши, пане Юську, треба поділитися.

Пробудившись і не заставши кобили, догадується козак, що її украли вояки Святополка. Витягнувши шкіру, утоплену в болоті, задумує продати її. Саме надходить жид, що й купує шкіру яко турецьку й хоче инакше добувати зиск:

Чи не зиск тут, панове? За так мало гросей
Турецькую скуру купив, товар так хоросей.
Покину орендарство, буду гандлювати,
Уже корцом в аренді не хочу держати.
В куті мескаю, ніхто пива не скостує,
Ні тобаки, ні меду ніхто не торгує.
Я пива ковенського кажу наробити
З боцки ячменя двадцять, а коли ситити
Мед сляхецький роскажу, такий гирдяка
Буде і лоб закрутить твердий дубеняка.
Уже неодну жменю соли усипати
Казав у пиво, селедціх головок напхати.
Щоб смацненько мужицтву п'яному було,
Кажу власти бугуну, щоб лоб закрутило.
По старім неохвоцо цомуєь тягнуть гості,
А як год мине, жиде, заплати старості.
Уже кунцем остану, буду продавати
Турецькій скури, буду їми торгувати.

В такім веселім настрою кладеться жид відпочивати й накривається шкірою. З'являється чорт, що говорить по польськи, як чомусь і козак. Чортові не дуже добре ведеться в останніх часах. Хвалиться, що радитиме Святополкові зігнати зо світа своїх братів і самому вступити на престіл. Хоче записати собі всі злочини на світі, та немає у нього ні пергаміну, ні навіть кобилячої шкіри. Нараз запримічує, що жид відпочиває під шкірою, отже велить йому вилізти зпід неї й починається між ними розмова. Чорт закидає жидові, що доливає води до горівки й робить людям шкоду в інших напоях. Жид звалює це на Лейбу,

який до того й до табаки сипле завше чемериці, а до редки смаженої догтику з мажниці“. На питання чорта, хто вкидає свинський кал до меду, відповідає жид, що це робить Борух, який всипає гною до звареної капусти.

На чергу приходять гріхи християн, в першій мірі панів. Жид нарікає:

Не виписес, мій дябле, на панів усього,
 Хочбиєсь зніє скіри із світа цілого.
 Горе жидів! І панове тепер салберами,
 І пан тепер зарівно микитить з жидами.
 Пан один за півтора тепер жида стоїть:
 Торгує, барнеує, як на то пристоїть.
 От тоє, пане дябле, хотїй написати,
 Позичивши, панове не хотять оддати.

Чорт питається, чому жид не говорить, що немає справедливости між вірними, немає взаємної любови. Волить один гріш узяти від жида, як три від вірного. Чому в тій самій корчмі, де тягне зиск жид, не заробляє католик? Чому не сказав жид, що селяне терплять велику кривду від панів, а пани розпихають свої животи їх кровю і їх потом? Як худоба, набирають тіла. Чому не сказав жид, де діваються великі податки й доходи з сіл і з мита? На питання, чи не має ще якої скарги, жид нарікає, що студенти здіймають часом жидам шапки й зачіпають їх на вулиці.

Чорт називає це дрібничкою, тим більше, що в разі, як хтось нападе на нього, він все ховається до школи. Важнішу річ забув жид, а саме, що жінки дуже вистроюються, не щоб подобатися своїм чоловікам, але щоб дати принаду іншим. Чорт не вертає шкіри жидові, але й ще хоче ужити його за коня. На це жид:

Пане дябле, пів милі на мні не заїдес,
 Сам себе осукаєс, сам себе заведес:
 Тильчак і хобоби у мене всенькїї.
 Пусти, пане дябле, кісточки бідні!

Не помагають і дальші прохання жида, чорт сідає на нього і відїзджає.³²⁾

В цій сцені побутові риси приперчені протиальною пропагандою.

Танець перед смертю. Найстарша відома інтермедія XVIII в. це інтермедія, додана до „Прольогу (властиво діяльогу) на „Воскресеніє Христово“, списаного „року Божого 1719“. В інтермедії виступають баба, дід і чорт:

Баба. Дідушу мій, порадо моя, вже дикії минулишмо поля,
А то нам вше вказала там божая воля!
Уважаймо-ж, дідоньку, щопми межі людьми...
Одтепер же вешелими із собою будьми,
Бо як вижу, що і люде вешеля вживають;
Попитаймошея їх, чи гаражд ся мають.

Так шепеляво говорить і дід. Дальші цитати приводяться в звичайних, невикривлених шепелявостю форммах.

Дід. Боже, дай же добрий день і як ся маєте?
Хоч един ізмеже вас мене ци знасте?
Заволікся дід з бабою, до вас тут завитав,
Щобим ся за здорова вас усіх запитав.
Як вас вижу, недармо ви ся тут зібрали,
Ачейбишеyte тоє і нам з бабою сказали.
Не дбайте, що на мні курман лати, —
Мене колісь брали усі люде в свати!
Я то вмівав з людьми розмови чинити
І кожного молодця міг я оженити.

Баба. Лиши ти, дідусю мій, з людьми розмовляти,
Я бим рада з тобою оттут погуляти.
Нехай лихо пропаде, я-ж горілку маю,
Тебе як приятеля свого звитаю.

Баба й дід пють горівку, опісля задумують потанцювати й пожартувати. Немає тільки дударя, щоб заграв, а дід гарно поскакав би собі з бабою. Хочуть запитати людей, чи немає якого музики, котрий заграв би їм, або якого співака, котрий хоч заспівав би.

Готов і зараз добре заплатити, колиб тільки притрапився. З'являється чорт:

Один день, бабо і ти діду милий,
Виджу, що єсте весолі і дуже підшпилі.
Музики питаєте? Я грач чужоземський
І волочай потішний, а жартун вселенський.
Як заграю, не кождий в танцю весело скаче,
А инший з танечників і ревне заплаче.
Я такий музикант естем: як скоро заграю,
То тим, що танцюють, пекло отвираю.

Баба. Заграй же нам, музико наш, нехай потанцюєм,
Ачей красно граєш, нехай тут почуєм.

Чорт. Вже, бабо, дрібно грають, а ти дрібно танцюй,
До пекла вандрувати зо мною ся готуй!

Баба. Грай же нам, музичко наш, уже ми танцюєм,
А тобі великую плату обіцюєм.

Баба з дідом танцює, а чорт приспівує:

Танцюй же, бабо, танцюй,
А до пекла ся готуй,
І дід з тобою
Разом зо мною.
На утіху князю
Будеш ся веселити,
А більше служити.
Люциперови,
Славному князю,
Треба ся поклонити!

Баба. Грай же, біс драв твою мать, бо я тобі плачу,
А я з дідом хороше оттут поскачу.
Один тому час, заживаймо-ж світа,
Коли нам хоч в старости служити літа.

Дід. Іскрутилася ти, бабо, грача зневажаєш,
Тот чоловік дивний, чому не вважаєш?
Він грає та й співає хороше, як бачу.
Не протився, музико, я заплатити рачу.

Ото баба ся випла, перебач, прощу тебе,
Не бійся, ми заплатим тобі, ставлю себе.

Чорт. Не фрасуйся, твоя баба, як пугач в хліві;
Я її в пеклі для тебе поставлю на ліві.

Тут признається дід, що й він і баба люблять тепло, й питає, де лежить це пекло.

Чорт. Іще, діду, пятьсот миль, за морем великим,
А до него усе треба іти полем диким.

Дід. Хочби там ізраз бувати, як ся там поводить,
А горілку та пиво пити там ся ци годить?

Чорт. Там пива, як смоли, і сірки достаток,
Багатий край в нас, повно пак всего і подостаток.

Дід. Провадь же нас з бабою до свого пекла,
Коли не бороните заживати тепла.

Чорт. А трає, діду з бабою! А горілки пити
Перестань, вже в пеклі будеш з нами жити.

Чорт жене їх до пекла. ³²⁾

Тема інтермедії не хитра у своїм переведенню. На сцену виведені беззубі дід і баба й на їх шепелявости побудований головно комізм інтермедії.

Богач і Лазарь. З того самого збірника, де находиться інтермедія: Дід, баба й чорт, відома й пєса про богача й Лазаря, яка також має форму інтермедії. Перлина всесвітньої літератури — притча про богача й Лазаря була від перших християнських часів до наших днів одною з найбільше улюблених тем для проповідників, співаків, лірників і драматургів. На цю тему виставлено 1701 р. в московській академії драму „Ужасная измѣна сластолюбиваго житія“ українського походження, а при трагедії М. Козачинського „О смерти послѣдняго царя сербскаго Уроша V“ з 1733 р. була також інтермедія про богача й Лазаря, але не дійшла до нас.

Зміст інтермедії про богача й Лазаря такий: Вигнаний богачем з його двора убогий Лазарь просить Бога забрати його з цього світа та прийняти його

душу в свої руки, щоб більше не бути тягаром для людей. Ангел докоряє немилосердному богачеві, що сам довгий час веселиться, а убогого не прийме ні на одну годину.

О горе тобі, щось не мав над Лазарем милости,
 Ото пійдеш за тое до вічної темности,
 Де будеш ся з Люципером мучити,
 А він нищий у Авраама покарем міти.

Там у небі богач прохатиме рятунку в убогого Лазаря. З тими словами забирає Лазаря, обіцяючи йому вічну щасливість в небі. А до оточення звертається ангел ось з якими словами:

І вам розказую, щоб ви тіло взяли,
 По звичаю християнським поховали.
 Того богача ви не слухайте, як живо,
 Бо й ви з ним будете в пеклі мати жниво.

Богач не вірить, щоб „тую трудовату душу до неба взяли“. Чи післав би Бог ангелів по душу того, „котрий в жадній сукні не ходив“? Брат богача покидає його та йде з Лазарем, щоб довідатися там правду. Обіцяє приглянутися там усьому та все вірно оповісти богачеві. І музика відрікається свого ремесла й покидає свою скрипку та супроводить Лазаря, щоб він вставився за ним перед Богом. Покидають богача не тільки слуги, але і його рідна донька. Богач дивується:

Що ся за чуда такі стали,
 Що ми ся всі поодрікали?
 Не тільки слуги мої не хотіли мні служити,
 Але й дочка моя не хотіла мні ся покорити.
 За тим трудоватим пішла мерцем,
 А мене вже не хотіла звати вітцем!

Та він не дбатиме про неї, а заживатиме роскоші на цім світі, бо немає йому рівного й багатшого над нього в його державі. Виходить смерть і питається богача, чому вивищає себе над усіх. За те, що

був на світі такий гордий, житиме тепер в пеклі з Люципером. Богач бачить, що не може вже відкупитися своїм багатством. Не слухав ні пророків ні церковних учителів, а тепер не може обмитися з гріхів. При відході з цього світа богач дає раду приятелям :

Приятелі, вже з того світа одхожаю,
А вам чинити так не дозволяю.
Ви милостиню нищим й убогим давайте,
А з дворів своїх не винихайте.
Вже ся тепер, други, жегнаю,
На тамтім світі вас очекиваю.

Смерть. Ну вже, богачу, нічого не здригайся,
Моєй коси не вельми лякайся.
Можещ тим світом погордіти,
А в пеклі з Люципером весілля міти.

1 чорт. Го, го, го, гостю наш пожаданий,
Сусіде милий і брате коханий.
Давно-сьмо тя к собі пожадали,
Щобисьмо тя в своїх руках мали.
Прийди вже до нас, будем утіхи заживати :
Смолою, сіркою будемо перепивати.
Я вже твою понесу до пекла душу,
А своїх товаришів по твоє тіло запрошу.

2 чорт. Стій, брате, почекай,
А мені тую душу в руки дай,
А я пред своїм старшим нех похвалюся
І на вищий гонор вознесуся,
Бо то я тоє все учинив,
Щоби він з нами братерство мів.

Чорти забирають богача :

Ходи, вже тя Люципер жадає,
А Цербер давно з смолою тя чекає.
Наготовалисьмо тобі з дихтем сірку,
Наллялисьмо крайную муздірку.
Знаю, що такого напою не пивав,
Якого тепер з нами будеш заживав.

Перед дверми пекла кається богачева душа, що розкіш націм світі втрутила її до пекла, бо вона горділа убогим Лазарем, а догоджувала все роскошам свого тіла. Богачева душа надіється ще на воскресшого Христа. Одначе ангел перестерігає її грішити такою надією. Злою надією дурила вона себе, коли заїля неї сміливо грішила. За багатство, за розкіш, за догоджування тілу, за бунти рабів має тепер богач мешкання в пеклі, плач по весіллю, горе по роскоші, сірчасте море по всіх достатках. Мало поживши, гнитиме тіло, а душа на віки лишиться в пеклі, бо по смерти немає каяття, коли душа достанеться до пекольної гути. ³⁴⁾

Про цю пєсу зазначив проф. Перетц, що вона користо відрізняється своїм реалізмом серед інших, що мають той самий сюжет, нічим не уступаючи драмі Юрія Кониського, відривок якої правдоподібно не-припадково заховався в тім самім рукописі. ³⁵⁾

Сварка на Великдень. В тім самім рукописі є відривок інтермедії, в якій виступають яко дієві особи селянин і його жінка. У відривку нарікає селянин, що вже ніщо не pomoже пасці.

Вже не їсти мені священого!
Пійду до дому свого власного!

Жінка йде й говорить :

Де-ж ідеш, мужу, чом не несеш паски?
Подобнось ей одбіг у якоїсь Каєвки.

Селянин гнівний, що жінці хочеться ще блазнувати, й відгрожується, що „почне кием лоскотати“ її. На це говорить жінка, що перше згине племя чоловіка, ніж він зможе зробити ужиток з кия. Селянин відходить, а жінка говорить до публики :

Ой, так, сусідоньки, твої мужі поганці звикли чинити:
Коли йому хто що вчинить, то ся він почне на жінці мстити.

До корчми іде, почнеться упивати
 І на жінку бідну серця добивати.
 З корчми прийшовши, не встигне сісти,
 Зараз почне жінці лаяти, аби му дала їсти.

Інтермедія на вершку свого розвитку.

Криволінійність розвитку української інтермедії. Виступивши у викінчених зразках, які не засоромлять найкращих західно-європейських попередниць, українська інтермедія дуже часто сходила з тої висоти. Коли порівняти інтермедії з драми Гаватовича з інтермедією в драмі про Бориса й Гліба та її подібними, закримічуємо велику різницю: там наївний і природний гумор впливає з ситуацій, а тут автор вимушує гумор перекрученнями слів. Там бачимо справжнє життя, типи, а тут карикатури. До свого найвищого розвитку піднеслася українська інтермедія в інтермедіях, доданих до різдвяної і великодньої драми Митрофана Довгалевського.

Різдвяна й великодня драма М. Довгалевського. Трохи не половину опублікованих досі текстів українських інтермедій переховали дві драми, різдвяна й великодня, учителя поетики київської духовної академії, еромонаха Митрофана Довгалевського. До обох драм додано по п'ять інтермедій. Різдвяну драму „Коміческоє дійствіє“ виставлено 1736 року 25 грудня, а великодню драму „Власнотворний образ чоловіколюбія божія“ 1737 року 10 квітня (ст. ст.). Перша складається з одного акту, що обіймає 4 сцени з прольогом на початку, епільогом на кінці та кантами й інтермедіями по кожній сцені, друга також з одного акту, котрий обіймає одначе прольог і п'ять сцен з п'ятьма кантами й інтермедіями. Темою першої драми є поклін магів народженому Христові, повбивання дітей у Вефлеємі й погибель Ірода, а темою останньої драми є відкуплення „натури людської“ божою любовю. Обидві штуки Довгалевського написані на зразок єзуїтських шкільних драм; вони незвичайно нудні, позбавлені всякого життя і живої дійсности, зовсім

не цікаві, а від давніших драм різняться тим, що немає в них мітологічних фігур і є менше алегорії.

Найцінніша ріжниця обох драм від своїх попередниць та, що обидві вони невеличкі, а побутові картини по кожній їх сцені, коли їх разом узяти, — не дуже лишаються позаду поза сухими продуктами шкільної науки. Вони без сумніву були не тільки притягальною силою вистави в 1736 і 1737 рр., але й сьогодні представляють великий історично-літературний інтерес задля своєї живости в мові та змісті. В рукописі вони йдуть по кантах, але в часі вистави їх грали між сценами драми.

Інтермедії з різдвяної драми М. Довгалевського. До різдвяної драми додані інтермедії: 1) Поляк-астрольог між українськими селянами, 2) Загадковий сон, 3) Козак, лях і москаль, 4) Ярмарок, 5) Украдена кобила.

Поляк-астрольог між українськими селянами. Як в першій сцені „Коміческого дійствія“ входять три східні царі, познайомлені з „наукою астрономської справи“, так в інтерлюдії по тій сцені виступає Поляк-астрольог, що говорить по польськи. Він уроджений шляхтич: своє шляхетство унаследив по матері, що уродила його в часі свого дівочства. З кровію матери унаследив також розум Катона й хоробрість Гектора. Знає, що діється в пеклі та в небі, але не має „фортуни“. Він без чобіт, без одіжи, про шапку й не питає. Одначе має „мудру голову та знає шафувати золотом“, а цілий його маєток це „перспектива астрономської штуки“ (люнета). Надходить селянин і питає його за ймення. Почувши від незнайомого, що він все згадає, коли орати на хліб, закликав Пархома:

Пархім, іди-ж сюди, ось чорт приніс з неба
Чоловіка сюди до нас, почувеш розмови.

Пархім хоче вивести до астрольога свою рябу корову.

То він чого чи не знає
З манації, яке буде теля, може і вгадає.

Питає його, що він за один:

А що бак ти у чорта, ісаки, за птиця,
Чи миш, чи кажан, чи перепелиця.

З його відповіді слово „астрольог“ перекручують
на „остронуг“,

Що він наперед летюцюю хватає,
Около неба звізди ізбирає.

З'являються циган і білорус, прозваний литвином.
Циган має ось яку справу до астрольога:

О сеж і я тута. В мене єсть кобила.
Три роки жеребна, да ще не родила
Лопати. Чи не вгадаєш, дядьку.
Яке буде, чи вороне, чи яке на взлядку?
Коли вороне, дам добру заплату:
Памятатимеш і до смерти, тату.

Білорус говорить по білоруськи. Питає, скільки
в нього пчіл, чи живі вони в бортах, чи не рушив їх
ведмідь, вкінці, коли треба посіяти горох. На те все
обурюється астрольог латино-польським макаронізмом.
Перекручуючи його слова, селяне підозрівають його,
„що він надувсь до оранди“, себто хоче взяти в арен-
ду їх землю, насміваються з нього, відбирають у нього
„перспективу астрономської штуки“ та проганяють
серед погроз:

Возьмім лиш його в руки хорошенько,
То він перестане крутитися швиденько.

Загадковий сон. Друга інтермедія це безпре-
тенсіональна картина побуту наївного й забобонного
селянина. Виступає тут селянин, якому приснився див-
ний сон. За його виясненням ходив до дяка, питав
і інших людей, але ніхто не відгадав. Снилось йому,
що ангел з рогами прибрався до нього. Він гульк на
небо й побачив, як величезна звізда билася з місяцем.

Хоч місяць не пускав, зізда перлася до нього. Злякавшись, почав хреститися, молитися і лізти до порога. Та тут свиня вхопила його за руку та й на стіл, а з його правої ноги упав постіл. За відгадання цього сніща обіцяв дати перісту корову. Він прикликав Пархома, а цей радить звернутися до Кузюберди, останній знову до баби Насті. Як на те вона приходить за милостинею і, довідавшись про сон, вияснює його в прихильнім для селянина дусі. Тимчасом ворожка циганка підслухала їх розмову, приходить і бущім-то відгадує сон та вияснює його. Коли селяне дивуються її прозорности, вона витягає зза пазухи селянина хустину. На це звертає увагу баба. Селяне збираються бити циганку, завести її до вїйта й забити ногами в громадську колоду. З біди визволяє циганку її чоловік. Як в інтермедії селянин бачив у сні величезну зізду, котра билася з місяцем, так у другій сцені, по якій інтерлюдія слідує, маги доносять Іродові про чудесну зізду, яку вони бачили на небі.

Козак, лях і москаль. Коли попередня інтерлюдія малює нам наївних і забобонних селян, третя інтермедія має глибший суспільний підклад. Тут перший раз зявляється козак, що співає таку пісню:

Мати моя старенькая,
Чи ти мені раденькая,
Моей молодости?

Був у турка під руками,
А в татарів з кайданами
У самій жалости.

Тадже, правда, тепера нема добра всюди,
Дармо працюем, виставляем груди.

Бог виручив мя отгуду,
А тепер місця не найду,
В дому не сидіти:
Ліси, поля спустошені,
Луги, сіна покошені,
Порозпускав діти.

Тільки-ж правда, що треба взирати на Бога:
Той всім єсть в добичі простая дорога.

Пійду знову на Січ, мати,
Пійду долі в Низ шукати,
Козацькая доле.

Ачей буду потугою,
А в москаля заслугою.
Мати-ж моя, оле.

Спитаю, чи не буде хоч на Низу добра,
Чи не трапиться де піймати лися або бобра.

Буду турків воювати,
Мечем слави добувати,
Буду воювати!

Кармазини з луданами,
Шати дроти з сутанами.
Зовсім буду брати,
З очей не спустіати.

Егей, колиб внять, як була козацькая слава,
Щоб розпустилась веюди, як пірями пава,
І щоб зацвіла знову, як рожа у літі,
Як Бог позволить побрать турецькій діти
Або ляхів на той час трапиться піймати
І сім кием козацьким по ребесах дати.

Козак ховається, а зявляється лях. Він вибрався на лови на перепелиці. Рад би мати ще другого пестрого яструба, щоб наловити більше перепелиць. Домагається, щоб піддані принесли йому бажаного яструба. Зявляються білоруси та складають панові простий, щирий привіт: на здоровля панові, пані та всім діткам. Цей привіт не подобається ляхові й він велить хлопцеві дротяним мотузом вибити насамперед війта яко найстаршого: бити, товкти, валити, палити, — а потім добре вибити й другого. Для нього зовсім не дивно вбити „хлопа як скурвого сина“. Другий білорус просить і його перетріпати й пустити додому. Лях велить і йому відмірити сто київ. „Хлопську відвагу“ він приписує помочі москаля або козака. Його

лють безмежна. Грозить постинати підданим шиї до пня, а з України прожене козака. Згадка за останнього викликає у нього спомини про давню славу Польщі. Він рад би підвести всю шляхту, не тільки в межах Польщі, але й на Україні, щоб усюди гомоніла польська слава. Він перехвалюється, що відбере не тільки Київ, але й що околиці Глухова відбере огнем і мечем. Тоді вибере шляхта знову королем Лещинського. А тоді дасть Польщі поміч французький король і Польща забере всі землі аж по Полтаву,

Aby odebrać pierwszy honor naszej sławy.
Moj panie Zdupypadski, panowie Guwnowie!
Schoǳcie się do porady, bierzcie armię swoją.
Kłaniam się jegomości panu Sraczkowskiemu

Gdy kozacy będą napadać surowo,
Stójcie, nie bójcie się, kładcie głowę z głową.
Nie bójcie się, waszmość. Gdyby tu kozacy przyszli,
My by tu ich kańczugiem w lasy wprowadzili.

(Щоб відібрати першу почесьть нашої слави. Моспане Здупипадський, панове Гівнове, сходіться на раду, беріть свою армію. Кланяюся йогомости пану Срачковському Коли козаки гостро нападати-муть, стійте, не бійтеся, кладіть голову з головою! Не бійтеся, вашмости. Колиб тут прийшли козаки, ми-б тут увели їх канчуком в лісі).

Самі назви шляхтичів вказують, що ляхського хвалька змалював автор інтермедії карикатурними рисами. Тривіальні імена дібрані навмисне. Почувши такі перехвалки пана, козак говорить:

А доки-ж ви, бестелюги, будете звегати?
Чи то ми вас не зможем киями прогнати!
Земку! О земку, швидко давай порятунку.
Ось тут добичі візьмем не одну вже сумку!

На ці слова зявляється москаль:

Што оні тебе, гаспадин, пані казак, не ругають ні?

Козак. Де-ж пак не лають?! Оттак лають, що аж лихо!

Москаль. Дабро ти, казак, вось ми убером їх тіхо.

Поляк закликає своїх узяти за зброю, щоб не утратити жадного вояка.

Москаль. Казак, приймайса, не бойса, бері з плечей своїх,
А я тот час уберу долгополіх оттіх!
А што здесь о рубежах ані спамінали,
Будьто ляшоньки Україну в областях держали,
Дабро, вот покажем рубежі кнутами на спіне.

Козак. І добре. земочку, щоб другий памятав.
Да і дідчій своїй дитині наказав!

В цій інтермедії виступає в цілій наготі жорстокість і нелюдність польських зайд-панів з одного боку й незавидна доля тубільного українського селянства з другого. Сильно підкреслений тут національний антагонізм між селянською Україною і шляхетською Польщею.

Як в інтермедії Поляк хвалиться силою і грозить перебити селян, але несподівано з'являється козак з москалем і б'ють Поляка з його помічниками, так і в третій сцені різдвяної драми Ірод хвалиться своєю могутністю і посилає вояків, щоб вибили діти у Вифлеємі, але божий декрет передає його смерті, що разом з дияволом забирає його до аду.

Ярмарок. В четвертій інтермедії виїздить селянин з жидом на ярмарок.

Селянин. Гей, соб, який кат, воле, тобі тепер стався?

Жид. Поганяй зе свиденько, в дорозі не гайся!

Ну поспісайса скоро в ярмарок, Іванце!

Селянин. Сиди-ж бо, коли сидиш, остилий поганче!

Як покину, то візьме дияволова мати.

Жид. Як покинес, то не дам твоєї заплати.

Коли ціло привезес, я платити буду.

Селянин. Я із горла видеру, як року добуду.

От, бачиш, як хватався на ярмарок дуже!

Жид. Сдоб наперед с тасою розобратись, друже.

Селянин. Уже-ж бо тут розцинай, олендару, ташу,
А ми, вашець, бика поведем на пану.

Жид. Скоро-з вертайся с насі, буде глядїть тасі.

Селянин. А там же хто буде доварювать каші?
От іще я тобі щось забув ісказати,
Бо Одарка веліла децо купувати.

Жид. Сцо-з такое казала, дай зе на паперу.

Селянин. Отже як там сси був, казала й бумберу
Купити галку муштукову і перцю,
Ладану, воску, калїї і курки, да й ложечку черцю.

Жид. Кази-з, сцо ісче треба ік васому святу?

Селянин. Га, люльку і чубук добрий купити мойому свату.

Назустріч їм надходять три ксьондзи. По привіті жид просить на горівку. Ксьондз купує за шістака й хвалиться, що вони не такі, як „проклята схизма“. Нараз зявляється москаль і домагається, щоб негайно дати йому підводу. Випитавши ксьондзів, що один з них учений єзуїт, другий крижак, а третій бернадин, москаль запрягає двох, а третьому велить поганяти, обіцяючи, що в Броварах або Полтаві змінить почту й пустить їх кормитися на добрій отаві. Цим грубим жартом і кінчиться повна живости четверта інтерлюдія.

Украдена кобила. Пята інтермедія нагадує нам гумористичну сцену з украденою кобилою з польської драми про Бориса та Гліба. Тут маємо представників жидів, греків, волохів і циганів. Виступає жид, що тужить за утраченою кобилою:

Ох, о вей мір, який мні тепер смуток стався,
Сцо в дорозі до мене капарник прибрався!
Цорний год на його голову, нехай йому смуток,
А цим зе буде їздив у мене хомуток?
Капарник брав кобилу, та забув взяти узду;
Я знаю, сцо він прийде, я троски позду.

Ох мір, заль зе бо буде! Хороса була кобила :
 Хоць відки іду, то вона не заблудила.
 Зна і в ноці оранду, цує пах великий,
 Сіна не показуй, поки не дам горівки.

В такім тоні ще далі висловляє жид свою тугу по кобилі. Надходить грек і насмівається з жида ламаною українською мовою (Гей, дурна твоя голов тако учинила). До них прилучаєть ся ще волох з ріжним товаром: тютюном, трубками, ножами, іглами і т. д. Він пропонує жидові купити у нього кобилу, яку велить вивести свому хлопцеві. За неї жадає пять рублів. До торгу приходить при помочи Грека, що стає для обох сторін перекладчиком. Але що не розуміє румунської мови волоха, купує кобилу за сім рублів і тішиться купном:

О тепер зе хвалю Бога, сцо такую кобилу купив,
 А сце недорого за неї заплатив.
 Узе-з тепер Сора її не пізнає.
 Бо й вона так, як тая, хвостом киває.
 І ся, бацу, буде добре медок затинати.
 Сцоб цигане взе її не доздали брати,
 Як ту кобилу самі з рук ухватили
 І до свого сатра очевисне всадили.

Як на те появляється циган, що забирає жидові куплену кобилу. Між ними вивязується такий діяльог:

Циган. А хто тут, бачу, мене зневажає
 І злодієм великим мене називає?
 А в мене самого кобила пропала:
 Колиб де пізнати, то-б і родина його памятала.
 Ха, ха! Але, бачу, і жиди вже коні волочать,
 Тільки бідних циган злодійством порочать.
 Ось як і сей жид власную кобилу у мене вкрав.

Жид. Й в волосина купив, будес ти на тоє брехав!

Циган. А се-ж моя кобила, я здамся на люде,
 Коли в неї пятна під хвостом не буде.

Жид. Так сцо, хоць пятно єсть? Ти ходи по нана,
 То мезе ти ізбудес оттого зунама!

- Циган.** А твое око коде на циганській жупани,
 Да може нас знають лучше тебе пани:
 Кому гуляти, кому веселитись з паном.
 А ти хочеш іще що скурати з циганом?
 Лахло, ходи, ось свого злочинця зловив.
- Жид.** Бресес ти, як собака, іще ти мене не оходив.
- Циган.** Візьми, хлопче кобилу, до шатра поведи.
 А я старому собаці уріжу бороди,
 Або запряжу його в хомут, скурвого сина.
 Щоб памятала до смерти його дитина,
 Щоб він наказав роду своїому купувати,
 Циганського добра в себе не держати.
 А тепер придатку дам сергієм по плечах,
 А ти, собачий сину, щоб знався на речах!

Інтермедії з великодньої драми М. Довгалевського. До „Власнотворного образа чоловіколюбія божія“ додані такі п'ять інтерлюдій: 1) Білорус у тенетах, 2) Чорт, жид і циган, 3) Невдалий торг, 4) Пиворізи, 5) Козак-визвольник.

Білорус у тенетах. Як в першій сцені великодньої драми Світ Божий і Правосудіє Господне сперечаються з собою за сотворення людини, а їх примирює Милість Божа, так в інтермедії, що йде по цій сцені, двох селян сперечається з собою, де закинути сіти, а третій їх єднає. Двох селян заставили тенета, а третій виходить до них на пораду.

І селянин. Гай, гай, Грицьку братухо, і ось пожалься, Боже,
 Що то за місце було ось зблизьку пригоже.
 Неодного се хлібom погодувало.
 Да не за великий час, як не тее стало.
 Тут бувало стовпище лучшого звіряти.
 Як світ світом, такого не було видати!
 Бачця-б, колиб уміло, то-б проговорило,
 Що неодному парші нацинцо обмило.
 Першенький Пархім Жижя, мовляла-ж Дроздиша,
 Одсізь схвативсь на ноги не з якого лиха.
 Також Понаський Спаський у злиднях кунався,
 Ні світ, було, ні зоря, той нотеліпався.

Все бувало, як Марко, по пеклу товчється:
 Гляди, той пре, аж у три погибелі гнеться,
 А тепер сидить собі, як журавель у просі.
 Тільки-ж, що хоч, говори, єсть щось в його носі.
 На щож, як і нащинець од лиха працює,
 Що в Бога день на ступі і в жорнах танцює.
 А коли попадеш той вісьмак і лядськую
 Або шедяг зламаний, конійку якую,
 Не збагнеш, куди вткнути, — всього дуна хоче.
 А що дай, да й кождому-то таки опроче:
 Жінка гризе голову, а тут діти в крики;
 Хочби вже якого, то зобють з полетики.
 Хиба інше і сього хліба запитаю.
 Коли-ж ніщо, то і прощай, брате Николаю!
 Жінку з дітьми зблизьку десь зацуприкую.
 А сам прич, куди очі, і почемчикую.
 Шкода балагурити і світом нудити,
 Нумо тільки спитаймо тенета розбити.
 Давав Бог, братця, людям і нам обіцявся.
 Я-б таки, бачця, тута чогось сподівався.

Другий селянин інше місце порадив би:

Їдав хліб і без того твій батько, да й мати.
 Я-ж кажу, що ти скрутиш. Що тобі без праці?!
 На щож було наперед брехать, як собаці?
 Якийсь тебе кат тягнув сюди воловодом.
 Мні і тращлось зійтись із дурним Іродом!
 Чого ти за се годен?

Були-б і побились, колиб не зявився був третій селянин і не спинив їх:

Сійте! За яку тряско сплелися ви битись?
 Плюньте на мару, згиньте, покиньте казитись!

2 селянин. Тху на тебе все лихо, як злякав проклятий,
 Старий вже, як собака, да от гдуловатий!
 Ти-б казав: бугай дурний верещить, рикає.

3 селянин. Я бо казав: Хто тебе в шию попирає?

1 селянин. Та де в лиха пре в шию? Тут сором казати:
Дала мні товариша Іродова мати.
Чи не місце-ж, от, як бачиш, чим воно благее?

3 селянин. Чи іще-ж?! матчин си́ну, се хиба-б такее.

1 селянин. Отже він не те човпе, скрутивсь да звертівся;
Що не верчу покинуть, да годі — насівся.

3 селянин. Чи справді? Ну перестань к кату, не казися!

Закидають сіти. В тім самім часі надходить до ліса литвин, щоб відвідати свої пчілки в бортах, і попадає в тенета. Селяне думають, що це звір попався в тенета, б'ють його по голові, щоб не вирвався з сітей, і вбивають його. За пізно спиняє їх третій селянин:

Стійте, братця, що се ми встукали такее?
Звір, не звір, щось так собі ні сее, ні тее.
Се ми із роду такого не видали дива:
Там чорне, там біле, голова вся сива.
Колиб ми от за сее в лихо не попали!
Чомусь у мене разом литки задріжали.
Чує дух, що не жарти, се вже якийсь дідко!
Нумо ми в ноги, от як тепер людей рідко!

Міжтим надходить двох його синів; вони застають батька вмерлим і при помочи жаби оживляють його. Воскресший оповідає про те, що бачив на тім світі. Там на божім гумні святі молотять, а Петро з Павлом волочать усі сніпочки. Коли він зайшов туди, де заходить сонце, там проклята змія ходила з огнем. Побачивши його, кинулась за ним. Він на втеки та сховався до кузні. Коли вона далі жадала його видачі або зіпхнення з неба, Кузьма й Дамян, що разом з ним зачинилися в кузні, спустили його з неба й тут загостили до нього сини з жабою. Дякує Богу, що зійшлися всі три разом. Надходить ксьондз і питає, хто кликав сповідника. Довідавшись, що литвин був у небі, допитується його, як поводить ся там папі, й дістає відповідь, що „поминай уже, як звали; пропав він, та й годі. Йому небо й не

снилось у сні". Зігнувшись, двигав дрова до пекла, а довкола нього скачуть і грають чорти й підганяють його дубчачками:

Мотив сну приходив уже в одній з інтермедій, доданих до драми Гаватовича. Що торкається мотиву про другий світ, такий мотив розповсюджений і в казках українського народу. Безщасного Івана посилає пан на той світ, а коли не піде, грозить його зарубати. „Ото той Іван пішов знов, а дядько його іде за ним позаду. Ото прийшов Іван до дверей, одчинив двері, увійшов туди з дядьком, а його питають: „чи по волі, чи по неволі?“. — По неволі, одказав Іван. — Коли дивиться, аж покійний пан старий, того пана батько, дрова возить у пекло; а вони, пекольники кажуть: „А ну лишень, випрягай пана да запрягай дядька: нехай трохи пан оддише“. Тоді, як запряг Іван дядька, да як привіз разів зо три дров, — так, що дядько вже закликав: „більше не буду нікуди Івана посилати!“ — А вони тоді пішли з пекла: Іван пішов уперед, дядько іде позаду“. ³⁶⁾

Чорт, жид і циган. В другій сцені великодньої драми Милость Божія вводить в рай чоловіка й обявляє йому заповідь: „еже не ясти оть древа Богомъ заповѣданного“, одначе Прелесть спокушує його. В другій великодній інтермедії чорт робить з жидом союз, гостро забороняючи йому їсти хліб, але по відході чорта жид зараз нарушує його приказ. Чорт говорить по церковно-славянськи. Коли відійшов чорт, жид відразу рішений не виповняти умови:

Елей, цорний год йому, хоче піддурити,
А я таки не хоцу, щоб йому слузити.
А я таки все буду тут орандувати:
Горілку, мед і ливо буду продавати.
Або по ярмарках проїздзатись буду
З одного да на другий з тим, цого не збуду.
А він, капарник, казав, щоб хліба не їсти,
Та все горнув на тос, щоб там з ним засісти!

Елей, цорний год, хотів мене осукати,
Не казав хліба їсти, щоб з світа зогнати.

Він не буде їсти тільки одної свинини. Противно у цигана, котрий появляється, тільки й думки, що про поросся, сало й ковбаси. Він питає жида, чи не міняє він кіньми.

Жид. Ми не того роду, щоб кіньми міняти, —
Мні дай тільки напнтком всяким синкувати.

Циган. А сала або ковбас продавать не лучалось?
Колиб вони тепер, тоб-то смакувалось!

Жид. Не кази скоромного, я й слухать не хочу,
Як більсе будес казать, то навтеки скоцу.

Циган. А ти тепер не їси скоромного, жиде?
Дак се, як бачу, твій шіст ніколи не зийде.
А сергієвой же ти не їдав звірини?

Жид. Нас рав бо нам приказав не їсти свинини.
А сам узе на той світ пісов ісце вцора,
Там він тепер їсть в небі вола соробора!

Циган. Коли-ж так, вже й його дідько к собі справив:
Бо колиб він в небі був, небо-б заплюгавив.
А й ти тута не хочеш їсти кабанини,
Дак мандруй з дідьком туди-ж до своєї родини.
Або іди в підводу к царю Фараону,
Будеш возить, як прежде, на собі шквадрону.

Невдалий ярмарок. Селянин іде з сином на ярмарок:

Батько. Не заїздім далеко, станьмо ік дорозі,
Та я пійду на місто, а ти сядь на возі!

Син. Добре, татку, будемо на возі сидіти,
Тільки не забудь к святім дещо покупити.

Батько. А я того найбарзій, що сама казала:
Вона і благовісного яйця споминала.
Сіди-ж, синку, да й гляди: от на возі міхи!

- Син.** Казала іще мати, щоб продав оріхи.
- Батько.** Чи не казала ще чого на місті купити?
- Син.** К святому Воскресенію чи не купиш свити?
- Батько.** Ото іще казала шахрану на паску.
- Син.** То, то, татку, купи і запаску.
- Батько.** Добре, синочку, куплю, ось візьму свитище.
- Син.** Уже-ж zarazом купи Солосі і днище,
Гребінь, і веретено, і люльку для Яця,
Черцю, курки, галуну покрасити яйця,
А мині на чоботи кармазину, тату,
Горщок, макітру, мило і соли у хату.
- Батько.** Ну, вже-ж пійду на місто, щоб нам не баритись.
- Син.** Та вже тебе я знаю, що ти рад напитись.
- Батько.** Не бійсь, синку, не тес веремя тепера.
- Син.** Та я знаю, що тес буде, як і вчера,
І о такий п'яний був, що в роті ні зуба,
Що, як вдарив по мармузі, так ще болить губа.
- Батько.** От я сього, Пилипку, нічого не знаю,
Що я чиню п'яний: чи бю, чи полаю.
Ну, не бійся, дитятко, не буду вже пити:
Колиб тільки до дому дещо покупити!

По відході батька надходять три московські яриги й, прикувавши увагу хлопця до волових рогів, які буцім-то хотіли здійснити, крадуть колачі. Надходить батько й питає сина:

А що, синку, сидиш ти? Чи не змерз у ноги?

- Син.** І от за малим з вола не пропали роги.
- Батько.** Що такеє, синочку, з нашого бичати?
- Син.** Ет, не що зьомочки хотіли знімати.
- Батько.** Се-ж ти, бачу, колачів не встеріг на возі.
Я то казав, щоб самій повезти небозі.
Я сподівався на його, негідного сина,
Аж воно придбало, чортова дитина,
Йкби взяв, щоб не влучив, куди утікати,
То-б воно памитало, як то доглядати
Вітцівського добра, а йому все сміхи,
А того не зна блазень, що із воза міхи

Пропали, та вже сидить дідча собі тихо.
 Якби різнув по мурзі, щоб напало лихо,
 Ачейби вже тетюха його потрусила,
 То-б дідча дитина так вдруге не чинила.
 Батько бідний товчється всюди головою,
 А його воза глядіть покинув з бідою.
 Так він того ні чичирк, щоб того доглянув.
 Лиш я куди вичакнув, то він к чорту грянув.
 Щоб я лиш ся де подів, а воно не дбає;
 Щоб худібки доглянув, того не гадає.
 Нехай же, хотів купить ік святім шапчину,
 Ході-ж тепер без шапки, неотецький сину.

Та тут знову надходить ярига та пропонує батькові купити у нього шапку. Батько хоче купити синові шапку, але не згоджується в ціні й, посварившись з яригою, проганяє його:

На, коли хоч, з денгою алтин за шапчину,
 А придачку до копи колякою в спину.

Про подібну пригоду чоловіка з маслом з москалями оповідає українська народня казка. Виправила жінка чоловіка з діжкою масла до міста, щоб продав там масло й купив дітям гостинця, а їй очіпка. Наказувала, щоб добре глядів, щоб у нього не вкрали масла москалі, як це притрапилося сусідові. Приїхав чоловік на базар, випряг воли, привязав їх коло ярма, а масло зняв з воза, поставив на землі й сам сів коло нього, Як хто приходив і питав його, що продає, відповідав, що масло, але не показував, щоб хто не украв. Так сидів він, — уже сонце й з півдня звернуло, а ніхто не купував у нього масла. Два москалі, що ходили по базару, запримітили, що він сидить на маслі, змовилися, що один зайде ззаду, а другий підійде до нього з переду й пічне говорити. І так зробили. Коли не вдалося забалакати його, придумав москаль таку річ. Піддував чоловіка, що вийшов указ від царя, щоб його взяти у салдати, отже хоче помірити його, хоч він горбатий, палицею. Чоловік повірив, піднісся і, заки

скінчилося міряння, другий москаль успів забрати масло й відійти з ним так далеко, що не було його видно. Приїхав додому, жінка допоминається гостинця для дітей, а очіпка для себе й довідується що чоловік не привіз нічого. Питає, чи може украли масло. А чоловік і каже: „У кого, в мене? бісового батька!“ Жінка: „Та ну не дратуйсь і давай уже гостинця дітям, а мені очіпка!“ — А він: „Бісового батька не хочеш?“ — „То-ж-то, каже жінка, я казала, що москалі вкрадуть масло!“ А він тоді й каже: „Та то сучого сина москва: приходили люде зранку — ціле було, приходили у обід — не продав і не показував — ціле було, а вони, сучого сина москалі, надійшли по обіді — і масла нестало: хто його зна, де й ділось“. — „А бач, каже жінка: я тобі казала, що у тебе москалі вкрадуть! Де-ж? такий росторопа!“³⁷⁾

Пиворізи. В четвертій інтерлюдії виступають пиворізи, наперед один, потім другий. Вони вміють і малярство. Тяжко живеться їм „без кондиції“ й вони скитаються по світі, шукаючи за поживою. Один вибирається до міста Коропа, де для любителів горівки все найдеться захист, а другий готов йому товаришити. Селянин, який надходить, звертається до пиворіза за відповідю, „чи Кавель Кавеля вбив“. Пиворізи велять йому закрити очі й замальовують його обличчя. Приведені війт і титарь проганяють пиворізів, що посмішкуються з своєї долі.

Козак-визвольник. В пятій сцені Милость Божія виводить першого чоловіка та праотців з аду й вертає їм первісну волю. Роллю визвольника відіграє в пятій великодній інтермедії козак. Ця інтермедія має суспільно-політичний підклад, бо показує одну з найбільших кривд, які терпів наш народ, — кріпацтво, а до того нелюдськість польських панів. Щоб змалювати тяжке положення українського народу, автор не оминає ярих і карикатурних рисів. Лях вивозить селянина в клітці й шукає для нього купця. Він не жалує схизматицької крові. Бо тепер настала така одміна, що селяне ворохобляться проти панів і разом з козаками воюють з Польщею. Тому він продає

своїх підданих, а свій хліб зароблятиме воюванням, поки сил стане. З'являється жид і каже :

Добре, васець, говорис, Пердицький мєспане.
А я чув, сцо підданих хоцес продавати ;
Не продавай зе, васець, зволь заорандувати.

За підданих жадає пан сто золотих. По війні мають бути гроші готові. На питання, чи селяне знають орендаря, відповідає один :

Знаю, як була в його велика кошара
Овець, дак ми помалу те все прибирали,
Чи сита, чи худенька, не перебирали.

Жид. У ноці, о вей, пане, сцоб і мене не вкрав,
То я їм буду на ніц руки, ноги вязав.

Лях. Ja, arendarzu, tobie tak i przykazuje,
Niech jeden i drugi z nim związani posuja.

(Я, орендарю, і приказую так тобі, хай один і другий ночують звязані).

Селянин. А будь ласкав, паночку, змилуйся над нами,
Хоч самі ми будемо володять руками.
А то несвіцький сором прийшлося терпіти.
Несподіване лихо! Ось в тюрмі сидіти
Прийшлоєь, а тепер, моя нещасная доле,
Тільки що був бичатком виїхав у поле,
Аж ось ти, пане, біжши до мене на ниву,
Да і казав взять у мене кобилчину сіву,
А міні сказали бика запрягати.
Дак я вже то сюд, то туд, да й покинув жати
І посовтав додому, да всовтався в лихо.
Нікуди вже будчати, тільки сидіть тихо.

З'являється визвольник в особі козака :

Щоб то се за причина і як розвакати,
Що ляхи шлихвости людей продавати
Почали? Да не знаю, що то з того виїде,
Як на ляха година нещаслива прийде!
За те, що хрестянську кров жидам орендують,
Деєь то на себе лихо якеєь вішчують.

Да ще буде їм лихо, нехай пождуть трохи,
 Бо ми вже взнали добре ляховецькі здохи.
 Тільки їх помаленьку будемо нуздати,
 То вони заречуться хрестян продавати.

Селянин. Ей, будь ласкав, козаче, визволь з сього лиха;
 Як прийдеш до мене, дам вівса пів міха.

Козак. А тебе то сей ляшуга узяв у кандали?

Селянин. Едже так, козаченьку, тут і ночували.

Козак. А за що ти, шевлюго, людей даєш в муку?

Лях. Як жууу, ніе даје (Як живий, не даю)...

Козак. Або не чув гуку,
 Як од тебе хрестяне отсі кричали?

Селянин. Ще ото маю. Хотів заслать на канали,
 Як на роботу. Так його стали ми просити,
 Щоб не слав туди. Аж жид прийшов, щоб купити
 Нас, а він і запряг у ярмо Потапа,
 А надо мною знущавсь, собачая лапа,
 Да ще упер у тюрму, щоб тут нам сидіти.

Козак. Не бійся, чоловіче, буде сам вертити
 Хвандами, як будемо в ярмо запрягати,
 То вже не одважиться людей продавати.

Панок просить милосердя, бо він не мав цього
 й на тямці, але жид свідчить, що того, щоб людей
 продавати, він не знав. На це козак:

Дак ти сього, нехристе, не знаєш нічого?

Селянин. І вже заплатив усі сім без золотого.

Козак. Вийми, дяше, із тюрми сього чоловіка
 Да сам клади із жидом голову без крика.

Жид. О мніі, пане козаце, треба до Олика
 Міста на ярмарок!

Лях. A bądź łaskaw, mospanie, na mnie swego sługe;
 Już dalibóg nie będę tego czynić w drugie.

(А будь ласкавий, моспане, на мене, свого слугу;
 вже далєбі не робитиму цього вдруге).

Козак. Годі калантурить; зволь шию в ярмо класти,
 Да поїдем до мене з жидом овець пасти. ³⁸⁾

Справа авторства інтермедій. Подаючи в 1865 році замітку про обидві драми Довгалевського з різдвяними інтермедіями, висловив М. Петров думку, що ці інтермедії це твори Митрофана Довгалевського.³⁹⁾ В 1897 р. висловив цей заслужений дослідник української літератури XVII й XVIII в., зокрема драматичної, здогад, що різдвяні й великодні інтермедії, додані до драм М. Довгалевського, міг написати ученик М. Довгалевського Сава Лебединський, син козака, з Мглина, стародубського полку, котрого Довгалевський в своїм катальозі для синтакси назвав „учителем комедії, що відзначається тонким дотепом, а слабий в науці“.⁴⁰⁾ Видаючи інтермедії в „Кіевск-ій Старин-і“ в 1897 р., зазначив знову М. Петров, що він переконався, що інтермедії написав не Довгалевський (як Петров думав передше), а його ученик, відомий ученик поезики Сава Лебединський. Крім вище наведеного аргументу тут мотивується думка тим, що в рукописі, приналежнім М. Довгалевському, інтерлюдії переписані з помилками. Тут і запримітила редакція „Кіевск-ої Старин-и“, що не уважає цього здогаду переконуючим.⁴¹⁾

Ще раз поновив Петров свою думку в історії української літератури XVII й XVIII віку. Незгідність числа п'яти інтермедій з чотирма сценами різдвяної драми М. Довгалевського навела Петрова на думку, що інтерлюдії писав не сам Довгалевський, а інші особи під його наглядом, правдоподібно студенти академії, його ученики, між котрими були й люде з талантом до писання комедій, як Сава Лебединський. Зрештою й інші інтермедії до шкільних драм писалися студентами, а не учителями. А все-таки автори інтерлюдій старалися приложити їх зміст до змісту драми.⁴²⁾

Ні трохи не заперечуючи можности участі учеників у писанню інтермедій, треба зазначити, що нема даних відмовляти Довгалевському їх авторства. Правда, при інтермедіях не зазначено, хто й коли їх написав, але взявши під увагу те, що вони знаходяться в повнім об'ємі в тім самім підручнику поезики, а інші поетичні твори приходять у відривках, а далі й те, що між поодинокими сценами обох драм і інтермеді-

ями бачимо своєрідний паралелізм, що більше — деколи інтермедії лучаться з згаданими драмами змістом, можна схилитися таки до первісної думки Петрова, що автором інтермедій є М. Довгалевський.

Незгідність числа інтермедій і сцен драми цим разом нічого не доказує. Бо напр. Довгалевський називає свою різдвяну драму „Коміческое дійствие“, а в своїй поетиці дає теорію комедії, яка не має нічого спільного з його власними поняттями про драму поважного змісту. Комедія на його думку відрізняється від трагедії: 1) матерією, бо представляє явища простого, приватного життя, забавні й веселі акції, а трагедія — важні й серйозні; 2) особами, бо в комедії виводяться неважні особи, напр. господарь, литвин, циган, козак, жид, поляк, скиф, грек, італієць, а в трагедії — полководці, царі, герої, 3) викладом: комедія викладається словами простими, звичайними, жартівливими, а трагедія — словами важними, метафоричними; 4) пристрастями: в комедії пристрасти спокійні, в трагедії — бурхливі; 5) кінцем акції; в комедії кінець веселий, коли навіть початок сумний, а на відворот в трагедії можливий веселий початок, а кінець мусить бути нещасливий. І хоч інтерлюдії Довгалевського в багато дечому відповідають його теоретичним поняттям про комедію, все-таки він не назвав їх комедіями тому правдоподібно, що вони не містять в собі складових частин драми, на які вказує Довгалевський, себто в них нема прольога, протази, епітази й катастрофи. ⁴³⁾

Значіння інтермедій Довгалевського в історії української літератури. Інтермедії Довгалевського представляють собою найвищий шабель розвитку української інтермедії: щодо змісту, оброблення і мови. В своїм змісті малюють інтермедії Довгалевського тодішнє дійсне життя, і то найцікавіші боки суспільних відносин. Широкі верстви українського народу — український селянин, загулюканий, темний, забобонний і економічно поневолений. Його використовує жид, над ним виконує право сили та знущається

нелюд-польський пан, а його визвольником від панських знущань стає запорожець, якому в дечім помагає москаль. Крім типів згаданих трьох суспільних верств виступають тут цигане, дотепні та збиточні пиворізи, темні білоруси і т. д. Словом — у Довгалевського живо та яскраво змальоване кріпацтво українського селянина й ціла незavidна його доля.

І не байдужне авторови закріпощення українських народніх мас. В його інтермедіях чується енергічний протест проти кріпацтва, якого даремне шукали-б ми в тодішній московській літературі, наскрізь пройнятій сервілізмом. Правда, одна справа не свідчить добре про розуміння національного поневолення України Московщиною у Довгалевського; хоч поляки й москалі однакові історичні вороги України, в його інтермедіях виступає більша ненависть до поляків ніж до москалів, але треба пам'ятати, що Україна вела довгий час з Польщею завзяту боротьбу за православну віру й традиція цієї боротьби затемнила сучасну національну небезпеку для України з боку Московщини. В змалюванні національних бід України трапляються й анахроністичні сцени, як згадка про висилку на каналні роботи. Та не зважаючи навіть на згадане застереження щодо національної небезпеки з боку Московщини, інтермедії Довгалевського представляють щодо свого змісту вершок української громадянсько-національної свідомости в цілій інтермедійній літературі.

Що торкається оброблення, інтермедії Довгалевського це ряд невикінчених, а згрубша нарисованих картин. Комізм впливає не так з ситуації і характерів, як більше з рубашних і тривіальних висловів. Але що сама основа інтермедій поважна й порушує пекучі питання тодішнього життя України, тому й одержується з інтермедій поважний і сильний настрій та глибоке вражіння. Для змалювання тяжкого положення українських народніх мас добирає автор яриких красок і карикатурних рисів; не диво, що герої інтермедій являються деколи звичайними весельчаками, — одначе в цілім ряді сцен виблискує справжній український гумор, що бичем сатири ударає по всяких несправедливостях кріпацького

лихоліття. До цілоти достроюється жива народня мова, що має в своїй основі північно-український діалект, мова без порівняння вільнища від польонізмів і інших чужих налетів ніж усі українські інтермедії до Довгалевського.

Добрий знавець української літератури XVIII в. Павло Житецький висловив думку, що у Довгалевського було невиразне розуміння того, що з інтермедій могла-б виробитися комедія. Причиною такої думки є те, що коли давніше вставлялися інтермедії в середину драми, Довгалевський звів їх в одну цілість так, що вони займають в його драмах окреме місце як доповнюючі частини кожної з них. Лишалось тільки зробити ще один крок наперед — творити інтерлюдії незалежно від серйозної драми, групуючи їх довкола самостійного осередка акції. Але для цього треба було визволитися від церковно-релігійного ґрунту, на яким виросла українська драма.⁴⁴⁾ Та на такий ступінь не здобувся Довгалевський.

Вплив інтермедій Довгалевського на пізніщі інтермедії. Вплив інтермедій Довгалевського бачимо в інтермедіях одної драми, виставленої 1742 р. далеко поза межами України в новгородській семінарії. Префектом тієї семінарії був тоді еромонах Іннокентій Одровонж-Мигалевич, родом зо Львова, вихованець київської академії. До виставленої драми Стефанотокос додані 7—8 інтермедій, з яких кілька належить до отсієї теми.

В одній з них про сон цигана виступають циган і литвин. Циган, що прибігає по відході раскольника в пустиню, рекомендує себе в довшім монольозі відомими нам з інтермедій Довгалевського рисами:

Чхабей! чхабей! чхабей! ха! ха! се-ж і я, панове, до вас
[завітав,

Ходив-бродив, а тут таки на нічліг застав.

Бідна моя головонько! Якая то моя хорошая урода!

Як то мні було од ющенка пановане і вигода!

Як же то було нас і не шанувати?

Наше то діло, діти, замки кувати, людей онукувати.

Та і жаданчата мої не последнее ремесло мають:

Бо кури красти, дітей манити добре же узнають.

А якби солонину або поросятину, хотьби під небесами

[знали,

І відтіль би як кольвек вже обкрасти догадались!

А коли поворожить о щасті і приході, то нехай піде до

[мосі Солохи,

Обголить його добре, хоч не поможе ні крохи.

Бачиться, і заданчата й Солоха і я доброс маєм ремесло,

Но побачили-б ви і самі, панове, тільки не добре їх занесло.

Сподіваюся, що за промислом всі розійшлися,

Ачейби на сало або ковбасу чи не здобулися:

Бо вже бідні жаданчата третій день не їли,

Трохи з голоду зовсім не омліли;

Я би і сам натрінався хоть собачини,

Коли нема пороситини або солонини.

В інтермедії тільки циган говорить українською мовою, перетиканою москалізмами й польонізмами. Мрії цигана про сало й ковбасу перериває своєю появою старушок литвин, уже відомий з інтерлюдій Довгалевського. Цей селянин уміє і „пчелки видирать і меду подідать“ і обіцяє навчити цигана „кіли наводзіць і всього знахарства.“ Він приносить з собою і „сокол маць“, також відому вже з інтермедії Довгалевського. Литвин радить продати птаху на ярмарку. Це використовує циган:

Тобі приходиться запрягатись, бо нема кобили,

Одна кобила була і ту вчора вовки задавили.

Литвин годиться тягнути, але за більшу плату. На це циган:

Да добре! Тільки впрягайся, а я умію поганяти:

Плечі добре витягай і горб виворочай!

Опісля підганяє литвина „сергієм“. Знов мотив, відомий з інтермедії Довгалевського.

Відомий також з інтермедій Довгалевського мотив про лік на голод приносить інша інтермедія. З'являється тут голодний циган з словами:

Коли люде чули, щоб цигане з голоду пронадали?
А ми уже таких віків, бідніі дождали,
Хоть добре шалберувать уміем,
Хоть ліпших над циганів і ніт злодіїв.
Однакже тепер приходить з голоду пронасти,
Робити не хочеться і ніде чого украсти.
Коликий день не бувало в роті куска хліба,
Гибну, умираю, як на сухім піску риба.

Хоче спробувати іншого щастя, чи не переспить-ся голод або чи не присниться що добре у сні. Кладеться спати і в сні показується йому ковбаса, він ловить її зубами, але пробуджується з нічим:

Щось було і хорошецьке тепер мні приснилось:
Бачиться, що около губ ковбаса да сало былоє;
А як бідний циган до ковбаси проснувся,
Як бачу, на сало не здобувся!
Ще ляжу, інше щастя спробую.
Коби тільки побачить ковбасу тую!
Уже її ніхто не вирве і кліщами,
Так її хвачу голодними зубами.

Кладеться спати й знову показується ковбаса. Він біжить за ковбасою, не може її здогнати й вертається назад. Тепер надходить німець-лікарь і починається сцена між німцем і циганом, частину якої наведу як зразок звичайної методи в гірших інтермедіях, де дешевенький комізм впливає часто не з ситуацій і характерів, а викликаний нерозумінням себе членів двох націй або освіченої і неосвіченої суспільної верстви:

Лікарь. *Doles forsā? itane?*
(Чи przypadково не хорий? не так?)

Циган. Ми семи бідніі цигане,
Коликий день хліба не їли,
Од чого всі майже й животи помліли.

Лікарь. *Varia sunt mi medicamenta ad manus.*
(Всілякі маю ліки при собі.)

Циган. То правда, що не одного чоловіка уже ти обманув.
Тільки, як бачу, і обманувать мало чого допомагає,
Коли, як собака, бідний циган пропадає.
Колиб то мні попала ковбаса або кусок сала,
Вся-б там в животі мні біда перестала.

Таке забавне непорозуміння іде далі. Лікарь показує циганові всілякі ліки, які останній перекручує. Циган показує на рот — на знак, що він голодний, а лікарь думає, що його болять зуби, й велить сідати циганові, щоб вирвати йому зуба. Циган тішиться, що лікарь погодує його, і то ще з такою пошаною, бо велить йому наче гетьманові сідати. Просить поставити на стіл печене поросся, а побачить лікарь, як добре тріпатиме його, як хрупотітимуть кости в зубах. Тимчасом лікарь вириває зуба. Циган з жалем виривається.. а лікарь бє свого хлопця за те, що пустив цигана, котрий не заплатив йому за труд.⁴⁵⁾

В інтермедії, як грек коня купував, мотив якої відомий з інтермедії Довгалевського, грек говорить макаронічною українською мовою. В інтермедії виступає грек з товаришами. Грек хоче купити коня. Торгує його у баришника цигана, одначе цигане, побравши гроші, втікають з кіньми.⁴⁶⁾ Ламаною українською мовою говорить і жид в інтермедії про спір раскольника з жидом. Жид хвалиться, що вміє „горілку з медом добре продавати“. До нього хай іде той, „хто хоче доброго пива“. Коли бував на війнах, усі боялися його, бо

Нераз од заяця утікав і церевики поспадали.

Обидва уважають себе старовірами. З цього виходить непорозуміння. Судить їх циган.⁴⁷⁾

Інтермедії з драми Юрія Кониського.

Великодня драма Юрія Кониського. Деякі мотиви інтермедій Довгалевського повторяються в інтермедіях, доданих до великодньої драми Юрія Ко-

ниського п. з. „Воскресеніє мертвих“. Драма Юрія Кониського походить з 1747 року, як свідчить отця замітка в його поетиці на шкільний рік 1746/47: „Яко зразок трагікомедії маємо також недавно уложену мною трагедокомедію про воскресіння мертвих і про винагороду в будучім життю як добрим, так і злим“.⁴⁸) Ця замітка знаходиться на кінці поетики; а що драма уложена з приводу Великодня, тим самим і означається дата написання драми.

Тому, що між змістом драми й доданими до неї інтермедіями заходить своєрідний паралелізм, подається отсе короткий зміст драми Кониського. В першій акті з'являється на сцені хлібороб, що оглянув засіви збіжа на полі. Зогниле зерно й те, що зійшло, наводить його на думку про воскресіння людського тіла на страшнім суді. З селянином зустрічається священник і поясняє йому, що в будучім життю добрі будуть щасливі, а злі будуть мучитися. Представниками добрих і злих людей є Гіпомен і Діоктит. Останній забрав у першого маєток, позбавив його чести у людей, зруйнував його цілий дім, вкінці вламався до нього в ночі та вкинув у тюрму його жінку й матір. Потім знову напав на Гіпомена, закував його в кайдани й посадив у тюрму. А коли Гіпомен нагадав йому суд, Діоктит зразу висловив надію на свої тісні звязи з суддями, яких можна підкупити, а потім, уважаючи нечесно для себе ставитися на суді з Гіпоменом, постановляє вбити його й заплатити за його голову. Уособлене терпіння просить Бога визволити Гіпомена від знущань Діоктита й пімстити останнього, але уособлена віра дає відповідь, що обидва дістануть свою нагороду в будучім життю. В четвертій акті Гіпомен умирає від ран з душевним спокоєм, а Діоктит від п'янства в страшних муках! Їх позамогильне життя: Гіпомена в раю, а Діоктита в пекольних муках — малює п'ятий акт.

До драми додані п'ять інтермедій: 1) Закрутки, 2) Утеча жида, 3) Лік на голод, 4) Убитий дяк, 5) Брат утопленого ляха.

Закрутки. Паралельно до хлібороба першого акту великодньої драми виходить в першій інтерлюдії на сцену вірно представлений селянин, що оглядає своє поле. Він радіє гарним урожаєм і бажає, щоб збіже „без капости в цілости доспіло“. Тимчасом його сини приводять до нього зловлену в житі бабу, що сиділа там раком і крутила. Тим розбилися його надії на добрий урожай. Селянин веде бабу до вїята й обидва, не хочачи поганити своїх рук, віддають бабу яризі, який бє коти. Селянин держить на козла бабу, а москаль бє її. Питаючи за нагороду, одержує відповідь, що візьме собі бабу, й невдоволений цим, прогнає усіх.

Утеча жида. На реальних фактах насильства побудована дещо неприродна друга інтермедія. Як в другім акті Діоктит обиджає Гіпомена, так у другій інтермедії жид є жертвою польської сваволі. Ось як жалується він на обиду, яку пан наніс йому :

О вей мір! Скарав мене Бог з таким лихим паном!
 Деь би гіршого лиха не знав і під татарським ханом,
 Як під ним був: забрав всю, що було, худобу,
 А ісе, колиб був не втік, прибив би до гробу.
 Нехай йому аренда, і зінка, і діти!
 А узе більс не хоцу од нього терпіти.
 Будьто більс панів нема, тільки пан Подетолій, —
 Од котрого я утік тільки що не голий.
 Так мене зо всього, так ограбив цисто,
 Що ні в кагал явтісь, ні вийти на місто.
 Забрав миски, талірки, лозки і сукмани,
 А послі хотів мене забити в кайдани!
 Я бацу, що лихо. Порадивсєсь з зоною,
 Покинув її з дітьми, сам утік ранньою зорою.
 Під такого то пана понавсє був в руку,
 Що мнї з зінкою й з дітьми учинив розлуку.
 Нехай йому, як казуть, і хомут і дуга!
 Він собі пан Подетолій, я йому не слуга.
 Будьто дуцого пана не знайду другогó?
 Колиб тільки не натрапив знову на такого!

З'являється пан Бандолій, у котрого хоче жид сісти на аренду. Але Подстолій не хоче пустити жида від себе, бється з Бандолієм на шаблі та приказує селянинові, що саме надходить, розрубати жида на часті, щоб не дістався ні одному ні другому. На цю пропозицію каже селянин :

Так чорт його вгада, колиб таки голий,
Щоб знать, де хрені поросли жидівські;
Та ми-ж таки і не кати, пане Пердунівський.

Подстолій бє його. На це селянин :

Ой, лихо, не вдержусь. Панове міряне,
Ратуйте, хто в Бога вірує, бо духу не стане.

(Говорить тихо).

Ой, колиб тут мій земко, може-б і ми знали,
Бо ми таких чортів нераз в чирмачки вбирали.

Бандолій. Але гебај (Але рубай)!

Селянин. Дак кладіть, може і вгадаєм,
Однак свиней рубали, ще й жидів питаєм.
Ей, поганю хрестянську сокиру!

На це надходить москаль, співаючи, й питає, що за шум.

Селянин. Як же не шуміти,
Що нащениця мов бзигу узяли ляхи крутити?
А шаблі-ж то коло ушей мов дулі літали!

Москаль. А што не зрубіді лі тебя?

Селянин. Чорт же їх знає! Може вже ізрубали.
Тут як свисне шаблею, так я так злякався.
Що трохи-трохи, тобі кажучи, по уши не в...вся.
Да й так гляди, може уже і з душі пустився;
На хтем божий пронав би, колиб ванець не нагодився.

Москаль. Да за што ето тебя?

Селянин. І о, не знаєш, за що? От за те,
Що чого наші батьки з роду не чували,
Щоб хрестянську сокиру да на жидях каляли.
Тую, що к Великодню свині рубаєм.

За кару москаль запрягає ляхів. Одначе незауздані пани розбили москаля, котрий вину цього приписує селянинові, та всіх проганяє.

Лік на голод. Паралельно, як у третім акті Гіпомен зближається до смерти, в інтермедії по нім виходить на сцену циган, що трохи не вмирає з голоду. За порадою циганки він кладеться спати. Сон манить його салом і ковбасою. Він схоплюється, та нема що їсти, хиба ракова юшка. Жінка велить їсти й лягти, бо хоче посмарувати йому кости. Циган слухає, циганка вкриває його сіткою, а звязавши сіткою ноги, бе цигана. Він виплутується, бе циганку києм і проганяє її.

Убитий дяк. Як у головній драмі вмирають Гіпомен і Діоктит, так в четвертій інтерлюдії вмирає молодий дяк, невинно зарубаний ляхом. Починається інтермедія монопольом білоруса, котрий хвалить Бога за те, що вони змогли побудувати нову церкву з чотирма дзвонами, що мають чесного старого попа, паламаря й молодого дяка, доброго такого, що шанує всіх людей, день і ніч пильнує церкви, не пє ні горівки, ні меду, ні чого иншого крім води. В церкві співає він, як соловій, а в школі гарненько учить дітей. На це прибігає шинкарка й повідомляє, що лях убив дяка в шинку:

Ох, мині лихо! Що мні тепер робити?
Приніс ляха недобрий в дім мій чесний пити:
П'яниця, ледащниця всі вікця повибивав
І дячка молодого шаблею порубав,
І втік з конем, не знаю, в сторону якую.

Литвин не вірить і йде наочно переконатися. На зустріч ідуть селяне з мертвим дяком. На питання литвина, що несуть, відповідає селянин:

Ось, ходи, погляди!
Тепер нас привів лях до втрати і біди,
Посік, порубав зовсім дяка молодого,
А вже нам не найти такого другого.

Литвин. Ох, мовій бедзі! Як ви гето допусцілі?

Селянин. І о, будьто ми на той час з ним в шинку сиділи!
Ляшуга, кат зна, відки мов тобі вихром прилетів,
Нехай шинкарка скаже, як лях дяка вбив.

Литвин. Як же хочице, дак ви її призавіце.

1 селянин. Ну лиш ти, Мосію!

2 селянин. Добре, Онопрію, дак я її припру сюди
На суд.

(Привівши шинкарку.)

Ну, пані Федорова, от ми за тим громада
Тебе кликали!

Шинкарка. За чим? Кажіть. Я слухати рада.

Селянин. І о, за чим! За тим, чи ти донесла старому,
Що лях обтяв шаблею дяка в твоім дому?

Шинкарка. Я донесла? А що? Чи вам тоє плескати?

Ніколи міні: он, треба горівку давати.

Я і сама на силу вхватилає в комнату,

Як лях з шаблею за дяком вбїг в хату.

З ляку самого прийшлоє було чуть не вмерти.

Прощайте! Мні ніколи і носа утерти.

Литвин радить вислати погоню за ляхом, але не
знають, куди посилати.

Селянин. Куди гнать? І тропи не взять, де опинився лях:
Тобі десять дорїг, а йому один шлях.

Литвин радить закинути сіти. З тим згоджується
селянин.

Оттак лучше, як за їм посилати маєм!

Шкода-ж шкани і хвоста мять, колиєь тут пїймаєм.

Литвин закидає сітку й ворожить булавою:

Лесавіє, баравіє і балотніє, ка мне приходзіє

І в гетой прозбе ви мне помажіє.

Чорт гонить ляха в сітку. Він питає, хто жене
його в сітку, й дістає відповідь від селянина:

Ось кров дякова витає вашеці.
 Просим сюди ближче до нашого столу:
 Ти то, ляшуго, справив дяка до росолу?

Лях хоче заплатити пять кіп головщини за дяка. На це селянин:

Ось, негідний сине!

Як же ти дешево ставиш дяка дорогого?
 Двадцять вас не стоїть за одного такого.

І селянин. Чого з ним калентарить? Ну лиш ти, Мойсію,
 Візьми мерця, несіть в церков, я, Ляха за шию
 Вчепивши путом, поведу, як хорта,
 З конем, зо всім втоплю в болото до чорта.

Литвин затинатиме його дубчаком по шиї, щоб знав собака, як убивати християн. Потім женуть ляха в болото.

Брат утопленого ляха. Як пятий акт великодньої драми малює позамогильне життя Гіпомена й Діоктита, так пята інтермедія це властиво продовження четвертої й займається позамогильним життям утопленого ляха. А саме лях шукє блага, що його втопили селяне за дяка в болоті. Стрічається з ксьондзом, що картає його за непошанування костела й костельних свят, за пянство й гільтяйство й оповідає йому, як попереднього дня він почув голос його брата в болоті, котрий терпигь за свої гріхи: пянство, злочини й гільтяйські розбої. Обидва стають навколішки й моляться, щоб Бог післав його до чистилища. Приходить утоплений шляхтич і просить ксьондза відпустити йому гріхи й перепровадити його до чистилища. Та тут зявляються селяне, що давно замітили, як якийсь злий дух ходить ночами по їх селі, громадою пішли відшукувати його й саме зустріли утопленого ляха з його братом і ксьондзом. Один з селян говорить.

Постій лиш, куди ти ведеш сього злого духа?
 Давно ми вже, громада, на його чатуєм.⁴⁹⁾

Значіння інтермедій Ю. Кониського. В своїй великодній драмі доторкнувся Ю. Кониський найболючішого місця тодішнього громадянського життя України, а саме загарбування козацькою старшиною чужих маєтків безборонних козаків шляхом найбільших несправедливостей, і став по боці покривджених. В інтерлюдіях оборонцем народніх інтересів є москаль. До того ступня національної свідомости не піднісся їх автор, щоб вивести козака або запорожця як одного з головних своїх героїв.

Автор інтерлюдій не пішов тут слідом за Довгалевським, від якого брав теми й типи до своїх інтермедій. Як в першій різдвяній інтермедії Довгалевського селяне насміваються над поляком-астрономом, так в першій інтерлюдії великодньої драми Кониського селянин, що оглянув свою ниву, з іронією згадує про мудрагелів, які буцім-то відгадують, що буде. Паралелею до врожки Насті в другій різдвяній інтерлюдії Довгалевського є в інтермедії драми Кониського баба чарівниця, що робить закрутки в житі. Спільний тут і там мотив запрягання ляхів у ярмо або підводу, спільні персонажі: селянин, литвин, лях, жид, циган, москаль і змальовані вони однаковими рисами тут і там. У Довгалевського старий литвин попадає в сіті, заставлені на звірята, а його вбивають селяне, — в інтермедії Кониського селяне навмисне розставляють сіті, щоб зловити ляха, й убивають його.

Все-таки невеличкого наслідування немає, хоч інтерлюдії драми Кониського стоять нижче щодо своєї внутрішньої вартости. Але й вони зближаються до народніх понять і підхоплюють вірно народній світогляд і забобонність, суспільні антагонізми між православними українцями й католицькими поляками, симпатії й антипатії українських народніх мас. Одначе в порівнянні з інтерлюдіями драми Кониського підклад у Довгалевського далеко глибший, малюнок релефніший і типи не такі бліді, а значно живіші.

Справа авторства інтермедій драми Кониського. Сумніви щодо авторства інтермедій, доданих

до драми Юрія Кониського, викликав лист полковника Опанаса Лобисевича з 30 вересня 1794 р. до Юрія Кониського, тоді вже моголівського архієпископа. В листі між иншим читаємо: „Не за моєї пам'яті, а може на рік перед моїм приїздом до київської академії відіграно там трагедію, написану вашим преосвященством, „О воскресенні мертвих“. Її маю. Але не маю і ніде не можу дістати інтерлюдій до цієї трагедії, написаних або вашим преосвященством або славним Танським, природним віршописцем попросту, під манєру Плявта (во вкусѣ площадномъ, во вкусѣ Плавтовомъ). Коли була нагода дістати їх і мати, тоді дитинна нетямущість про це не подумала; задоволилася тим, що кормилася з чужих уст, що чула від иншого кілька віршів. А коли зрозуміння добрих прикмет відкрило їх ціну, тоді вже не було нагоди. Одинокі ще надія на бібліотеку вашого преосвященства, в якій, не можливо, щоб не було цього твору. Як у всілякім крою убрання, так у всякім наріччю мов є своя краса; а до того, коли й дим батьківщини солодкий, то ця воня пахощів рідних думок найсолодша.

„Для чести нації, нашої матери, яка завжди мала у себе великих природою і ученостю людей, яка стільки світил випустила для любителів своєї батьківщини, для тих, котрі вміють під корою просторіччя знайти дорогоцінні думки, прошу ваше преосвященство дуже прислужитися мені інтерлюдіями, чи вони Танського, чи ваші, звелівши скопіювати їх і доставити мені почтою до Петербурга, хай вийде на світ, хай принесе славу (дасть величіє) своїй батьківщині наш Плявт, наш Молєр, коли не що більше. Бо я пам'ятаю деякі вірші, опис Великодня, утечу чорта й смерті, смерть Юди: прегарні описи.

„Наперід дякую за прислугу вашому преосвященству: посилаю при тім Вергілієвих пастухів, переодітих мною в український кобеняк“. ⁵⁰⁾

На підставі цього листу історики української драми XVIII в., як Петров і Морозов, висловлювали думку, що автором, інтермедій, доданих до великодньої

драми Юрія Кониського, був згаданий „славний Танський, природний віршопиєць“. Вистарчить вказати на слова Лобисевича, що драму Юрія Кониського з інтерлюдіями виставляли не за його пам'яті, а може рік перед приходом його до київської академії, з одного боку та на зміст запам'ятаних ним віршів з описом Великодня, про утечу чорта й смерті та про смерть Юди з другого боку, щоб раз на все перестати прикладати цей лист до авторства інтермедій, доданих до великодньої драми Юрія Кониського.

Кінець інтермедії.

Упадок інтермедії. Вже інтермедії Юрія Кониського зійшли з тої висоти, на яку піднісся Митрофан Довгалевський у своїх інтерлюдіях. Одначе українській інтермедії не судилося далі розвиватися в напрямі, вказанім Довгалевським і наслідованім Юрієм Кониським. Повне політичне поневолення України з боку Московщини та знищення решти автономічних інституцій України „Второю, що доконала вдовусиротину“, позбавило київську академію її значіння яко культурно-літературного осередку для України й відчинило широко двері заливові України московською літературою.

Смерть, вояк і хлопець. З періоду упадку української інтермедії походить і „інтермедія на три персони: смерть, воїн і хлопець“. Вона розробляє одну з найпопулярніших тем української народньої словесности про боротьбу вояка зо смертю. Знайшов її М. Тихонравов у збірнику всіляких народніх творів з 1788 р. Одначе вона є давнішого походження і вийшла з шкільного середовища та, заключаючи по мові, зложена в землі, де українська мова виставлена на польські впливи.

На сцену з'являється вояк і хвалиться своєю непобідженістю. Він, „воїн славний, всьому світу справний“, багато відносив побід. Хочє спробувати боротьби зо смертю, як тільки вона попадеться йому під

руку. На це надходить смерть і перестерігає його, що який був сильний Самсон і мудрий Соломон, а смерть показалася сильнішою від Самсона й мудрішою від Соломона. На питання вояка, яку має зброю, відповідає смерть :

Ото : косу, граблі, заступ маю.
 Іще царей і королей і гетьманів стинаю.
 Не вважаю я на святії патріярхи,
 Законую я в землю владики і великїї монархи.
 І іще з тобою, воїне, могу ся спробувати,
 Лук іще щастя стяти.

Вояк наставляє шаблю, а смерть косу. Він говорить :

Вставай, смерте, тута зо мною,
 Будем битися з тобою.
 Хлопче, подай мні стрільбу!
 На смерть буду.

Хлопець подає стрільбу, а смерть перестерігає вояка, щоб не довіряв тілесному здоровлю, а згадав на небесне царство й вічне життя, бо бачить, що сильні й мудрі вмирають. Не сховаються вони перед смертю ні в келїях, ні по дворах. Нехай не надїється вояк і на проминаючу красу, яку смерть оберне в темноту. Вояк стріляє і говорить :

Авжеж побачимо, хто кого звоює,
 Той жив додому піїде.

Він застрілить смерть, бо вона заїдає людей по світі й відводить їх до темних могил.

Уже не будеш людей заїдати, — каже до неї, —
 Буду на тебе з лучниці стріляти.

Вояк стрілив і говорить :

Смерте сухоребра!
 Стрілив воїн у твої ребра.

Смерть падає, а вояк хвалиться :

Уже пан смерть застрілив
 Так, як сам хотів;
 Уже не буде більш людей заїдати
 І на поєдинок воїни призивати.

Одначе смерть підноситься і знову представляє йому необхідність умерти :

Сам Христос плоттю умирав
 І нам свій образ показав.

Вояк питає, по що смерть страшить його могилою і вимахує над ним косою, коли він дуже добре стріляє зо стрільби. На це смерть :

Востани, воїне, ко Богу,
 Ото зараз підеш під ногу.
 Кто творий, воїне, таковая.
 Яко же ти твориш вся злая?
 Яко же свиня, лізеш до калу,
 Ото зараз упадеш к земному долу.

Вояк падає, кається, що грішно провів своє життя, а тепер

Горе буде одсилаємому у муку!
 Подай, воїне, смерті свою руку
 І з людьми вже попросайся,
 А тут і не обавляйся.⁵¹⁾

Козацькі байки з костиром і вояком. Між бібліографічними рідкостями бібліотеки Йосифа Крашевського находився також діяльог на Великдень з інтермедією п. з. „Bajki kozackie z kostyrem i żołnierzem“, писані почасти польською, а почасти (в ролі козака певно) українською мовою. Згадка про цю інтермедію цікава тим, що до тексту діяльогу додано інформацію, як мали виглядати особи, котрі виступали в інтермедії. Ось цей опис. Жид носить за плечима коробку з крамом, а крам такий : одна онучка чорна, а друга зелена, хутрянні шматки, дві купки піску, шма-

ток лисиці, сукняні кусники, люлька, цибух, пушечка з табакою, трошки тютюну, якісь коріння. В руках жиди є ліска. Козак велить зробити велику солом'яну булаву, обшити хустками й почорнити. У нього ріг за поясом. На себе надіває хутро або що небудь. Дудка мусить мати острижену бороду з великими вусами, а одяг який небудь. „Костирі треба великий шабалтас, а кости хоч дерев'яніє, великіє і сермягу якую-кольвек“.⁵²⁾

Вістки про інші інтермедії. По першій, третій і четвертій акті драми Лаврентія Горки „Іосиф патріярха“ з 1707/8 р. зазначені інтермедії, які на жаль до нас не дійшли.⁵³⁾ Так само не дійшли до нас чотири інтермедії, що належали до драми Михайла Козачинського „Благодутробіє Марка Аврелія“, виставленої у Києві 5 вересня 1744 р.⁵⁴⁾

Носителі українських інтермедій.

Мандрівні школярі й дяки і їх культурна місія. Інтермедії відігравали ученики шкіл, а їх носителями й ширителями серед широких українських мас були мандрівні школярі й дячки. В давній Україні разом з церквою будували й школу, де жив пан-дяк з своєю дружиною співаків і церковних читців. При одній церкві могло бути двох, навіть трьох священників, але завжди був тільки один дяк, вибраний громадою за добрий голос і за добре знання церковних служб. Від дяка вимагали також таланту педагога, бо він мав сам виучувати помічників при сповнюванню церковних служб. Яко вчитель школи називався він пан — бакаляр, а яко її управитель — пан-директор.

З учеників одні жили в школі, інші доходили. Часте голодували школярі в школі, одначе потішався кождий з них солодкою надією, що стане колись дяком, а потім може видрапається і на попа. Шкільна наука починалася звичайно від букваря, потім розширялася на псалтирь і часословець та вивчення церковних напівів усіх родів. Ця наука не приходила легко, як свідчать вірші школярського походження:

Коли то я, панове, першого дня прийшов до школи,
 Дали міні їсти і пити доволі.
 І зараз мене дяк до себе узяв,
 Аж третього дня книжку у руки дав.
 І сказав мені першую літеру аз, —
 Коли мя затне по пащеці раз;
 Віди, глагол, добро, живіте, —
 Візьміть його, хлопці, і на столець положіте:
 Єсть, зело, земля, іже, како, люде, мисліте, наш,
 [он, покій. —
 Хочу утечи, а хлопці за мною, як у пропій;
 Рци, слово, уноку, твердо, —
 Що в міні дріжали кости й жили, як ткацькое бердо:
 От, ци, чер, ша, ща, йор, йори, —
 Утікаючи, забивемся з гори;
 Їр, —
 Упавам у вир.
 Ю, я, от, кеи, —
 Кусали мя ззаду, як пня;
 Аж коли прийшло до нещасної фіти, —
 Тоді-ж мя стали всі оттіі поганці оступом бити.⁵⁵⁾

Інший варіант цієї вірші оповідає, як першого дня по приході до школи „дали їсти і пити доволі“.

А на другий день іще мя ліпше приймували,
 Всі ниці округ мене з горщати стояли.
 Єдні до мене борщами за здоровля перепивають,
 А другі кулаками під бік мя штурхають!
 А я тільки ся поглядаю і мишлю, що маю чинити.
 Ци втікати, ци з тими ся поганцями бити.

Коли дяк написав: аз, буки, не було гіршої муки для нього, бо за першою буквою вдарив його „в чельность рукою раз“, а коли показав другу букву, „за-раз взяв канчук в руки“. „Потім інші літери почав споминати і канчуком по хребту добре затинати“.⁵⁶⁾

Ця школярська вірша перейшла в народ, де одержала таку форму:

Ой, як мене моя мама та дала до школи,
 Ой, зазнав я бідний там тяжкої неволі.
 Казав мені бакалярь промовити : аз, аз, —
 А як же я не вимовив, він до пиці раз, раз.
 Крикнув же він удруге : »А ну, кажи : буки!«
 Ой, ще-ж бо я не вимовив, понав в його руки.
 Крикнув далі в третій раз, щоб вимовив : віде, —
 Авжеж його жвава рука по чуприні їде.
 Ой, як сказав учетверте : вимовляй — живіте!
 Нуте-ж, хлопці, зараз його на лаву кладіте!
 І просився, і молився, а ще більш злякався,
 Бо таку задали хлосту, що й світа цурався.
 Пійшов же я до домоньку та й татові кажу :
 Ой, як мене свічник збив, шо я тепер зляжу.
 Побіг ще я і до мамі, та ще й до сусіда :
 Ой, куди-ж я навертався, скрізь за мною біда.
 Пійшов же я до корчмоньки побитий і глухий,
 Лигнув собі горілоньки махайлик і другий.
 Від квартоньки горілочки, доброї сивухи,
 Стався міні світ, як банька, а люде, як мухи. ⁵⁷⁾

А вже найбільше дріжав слабий ученик перед суботником, який доставався кожному, хто в суботу перед паном бакалярем не дав доказу, що затямив добре все вивчене за тиждень. І не зважаючи на це все, не один з школярів не діждався здійснення своїх солодких мрій, хоч закоштував нераз гіркого коріня науки.

Суха наука в школі не могла вдоволити живої природи хлопців. Остання сотворила для задоволення своїх потреб масу збірників з віршами в церковно-славянській, книжній українській, народній українській і навіть польській мові, а цим збірникам спудеїв вищих латинських шкіл і мандрівних дяків судилася дуже почесна роля в історії української літератури.

І спудеїв вищих латинських шкіл і мандрівних дяків називали також пиворізами від їх замилювання до пива. Голодні ходили цілими товпами по вулицях міста й одержали ще назву миркачів від першого слова пісні, якою складала бажання господарям за милости-

ню. На Різдво й Великдень приходили до домів горожан з привітними віршами й святочними кантами. В часі літніх ферій розходилися беззахистні бідаки по цілім краю з засобами своєї шкільної мудрости, щоб зібрати якісь грошеві запаси на шкільний рік. При такім своєріднім ходженню в народ деякі так і лишалися в селі, а саме ті, що одушевлялися „капустою, горохом, ріпою, бобом, вареним в салі, щасливими вечерами й блаженними ночами“. Багацько з них опинювалося на Запорозжі, де знаходило своє покликання в каламарі військового писаря.

Одначе головним пристановищем для всіх мандрівних школярів була сільська школа. Одні ставали дяками чи помічниками місцевих дяків, інші йшли дальше, привикши до мандрівного життя, повного всяких пригод. Таким робом самі умови виробили в старій Україні щось в роді рухомої школи з мандрівних школярів, що скоро переменялися в мандрівних дяків. Не винісши з школи якогось заокругленого знання, гляділи вони на народ з висока, який саме настрої влучно віддав у своїх віршах монах Климентій:

В простого мужика простий єсть обичай,
А в письменного особий, політичний звичай.

Щоб докладніше познайомити читачів з їх життям і звичаями, подається отсе короткий життєпис Іллі Турчиновського, що волочився по школах в першій чвертині XVIII століття.

Був сином березанського сотника. Зразу вчився в місцевій березанській школі, а потім в нижчих класах київської академії, відки мати взяла його додому для помочи в господарстві, де він „за домашньою суєтою забув усе“ — й почав тому подорожувати, „щоб більше світа побачити та знання придбати“. Зразу був домовим писарем при сінявськім сотникові Мандрикові, а потім вирушив з двома товаришами пошукування пригод до Могилева. На дорозі посварилися. Його товариші, „люті діюклитіяне“, трохи не вбили його, одначе обмежилися тим, що відобрали

у нього гроші. В пограничній селі Поповій Горі його прийняли до „дяківської половини“ й він найшов захист у парахвіяльній школі, але „люті діоклітіяне“ донесли на нього компанійському сотникові, котрий стояв у цім селі, що Турчиновський по дорозі дяків у школах обиджав, забрав у них книжки та гроші, тому тим самим шляхом вони не можуть вертатися назад. Сотник велів відобрати у нього гроші, книжки й одіж і кинути його до в'язниці, як злодія, а за відобрані річі звелів шинкарці подати суддям і товаришам його подорожі меду. Почався веселий бенкет з співанням; приневолювали співати й засудженого, „одначе я, — говорить Турчиновський, — хоч і пробував співати, але за густими сльозами не міг і голосу відвести“. Від шуму й гамору учасників бенкету збудився компанійський отаман, що тоді спав на печі. Показалося, що це був давній знайомий батька Турчиновського. Справа прийняла инший зворот. Турчиновського випитали, як треба, вернули йому весь масток його, а клеветників вкинули на цілу добу до в'язниці. Мало того — компанійський сотник лишив його при собі писарем. Але не такий був Турчиновський, щоб висидіти на однім місці. Випросився він у сотника до Могилева „для вивчення латинської мови й побачення по світі людського обходження“. Перезимував у Могилеві при церкві св. Покрови, а на весну вступив до єзуїтської школи. Припадково почув його спів православний єпископ в церкві Господнього Преображіння і, довідавшись, що співак був православний, закликав його на співака. Єзуїти прогнали його від себе jako схизматика. І на новім місці не обійшлося без пригод. Посварився він з регентом архиєрейського хору, котрий, лютий на нього, в часі всеночного на Великдень „пхнув його а хорів через залізне поруччя“. „Летів я — говорить Турчиновський — з хорів на діл і, колиб не потрапив на жіночі голови, був би розбився об мурований камінь. І багатьом жінкам ушкодив я голови, а одній старущі і вся голова зламалась, яка по трьох днях і вмерла“. Регент, боячися архиєрейського гніву, прийняв католицьку віру й далі переслідував Турчи-

новського. „Втікаючи перед цим лихом“, випросився він у архиєрея з двома співаками до міста Шклова, де найшов місце регента при монастирі Благовіщення. Тут прожив він чотирі роки. Та й тут, як звичайно, найшлися у нього вороги. Один раз разом з якимись мандрівними двома студентами з Київа на Великдень „виправив“ він „діяльог з інтермедією, на якій зібралася велика маса побожних, і римлян, і самих єзуїтів, і домініканів, і жидів“. Місцевий органіст домініканського кляштору, підмовлений католицьким духовенством, закликав його до „органів співати“. Турчиновський відмовився, не зважаючи на приказ губернатора. За те органіст з замковими драконами вибив його так, що йому було вже три чверти до смерти. Прийшлося лічитися від побоїв, одначе по виздоровлінню обиджений зо своїми співаками застав „того органіста в нічнім часі в шинку й відплатився йому також киями й шаблями“. По цій пригоді не можна вже було лишатися в Шклові, тому Турчиновський, „забравши всіх співаків, дубом по ріці Дніпру пустився в низ“. По дорозі судно наїхало на корчі, пливачи з бідою вирятувалися завдяки прибережним рибалкам, а їх маєток разом з судном пішов під воду. Якось досталися до Чернигова. Тут два товариші Турчиновського вступили на службу до архиєрея Радіона Жураковського, а сам Турчиновський разом з іншими чотирма співаками знайшовся по проханню генерального обозного Якова Лизогуба в Седневі яко дячок. Жив він там цілий рік, щоб заробити на одіж, і, „трохи приодягшись“, прибув до свого рідного села, де застав ще в живих батька і матір і всіх своїх рідних. „Вдома трохи поживши“, вирушив до Переяслава, де й прийняли його на регента до „кatedри“. В 1718 р. оженився і в тім самім році переяславський єпископ Кирило Шумлянський висвятив його за заслуги яко співака на священика для рідного містечка Березані. Так скінчилася карєра Турчиновського яко мандрівного дяка. Але й яко священик перетерпів Турчи-

новський немало наслідком свого неспокійного характеру. ⁵⁸⁾

Прегарно змальовані типи пиворізів в одній з великодніх інтерлюдій Митрофана Довгалевського.

Та не зважаючи на те, що пиворізи дозволяли собі на грубі жарти у відношенню до народу, вони все-таки тішилися підмогою і симпатіями народу, бо ширили між ним літературний і артистичний смак: рисували, писали всякі куншти, співали церковні пісні й канти, а це все задовольняло релігійні почування народу.

Зрештою свої недостачі відчували й самі пиворізи та представляли їх навіть у сатиричнім тоні. Ось який великий засіб знання пиворіза в одній вірші:

Я у письмі по коліна броджу:
Знаю я, що то за книга
Торколой, знаю, що псалгира,
І всіх книг много я знаю,
На котрих так часто, хиба в рік читаю.

Головною хибою пиворізів було пянство і в збірниках XVIII в. є ціла література пиворізного характеру в формі звичайних церковних читань і співів. В однім рукописі Церковно-археологічного Музею при київській академії найшов П. Житецький велику скількість таких творів з ось якими заголовками: „Правило увѣщательное пияницамъ, пѣваемое не въ церквахъ, но в школахъ“, „Отъ посланія бахусового къ пиворѣзамъ чтеніє“, „Отъ притчей пиворѣза Березовскаго чтеніє“, „Синаксаръ на память пияницамъ о изобрѣтєнні горѣлки“, а крім того пісні на всілякі ірмоси, тропарі й кондаки. Один з кондаків на пятий голос має такий текст: „Радуйтеся, пиворѣзы, и паки реку: радуйтеся! Се радости день приспѣваетъ, день, глаголю, праздника рождественскаго зближается! Востаните убо отъ ложей своихъ и воспріймѣте всякъ по своему художеству орудія, содѣлайте вертепи, склейте звѣзду, составте партеси, — егда же станете по улицахъ со звукомъ бродить, ишуще сивухи, приймутъ васъ козаки во кровы своя“. ⁵⁹⁾

Зливаючися з народньою масою, пиворізи перемінилися з колишніх латинників у псалтирників, а про свою латину говорили, що „стоїть латина привязана під тином“. Широко відома вірша про премудрого Грицька родом з Коломиї. „Був собі Грицько родом з Коломиї. Учився він дуже мудро сім літ на філософії. Шіснадцять літ в письмі гмирав, а все по латині збирав (шпирав?), а на сімнадцятім азбуку перечитати знав. З великою мудростю до батька приходять; батько письменних в дїм пастухів зводить, щоби його запитали і, що знає, стрібували, бо хвилозоп“. Пастухам зразу ніяково, але потім осміляються і кажуть: „І ми ту латину знаєм і тебе ся запитаєм, як в вас по латині: женуть в поле свині, скажи, васпан, нам!“ Узяв Грицько книжку в руки й пішов до хліва, став у кутку „з презенцією, мовить свиням орацію: алянтус, свинянтус, згризантус травантус на стерни-скус!“ „Уже три дні, як свині не їли; як ся поперли, кучу вивалили. Батько Грицька за чуприну: „А на що ти, песій сину, маєш їх лаяти? Аж утікати мусіли всі“. І пан дав йому сто батогів, коли побачив успіхи його науки. „Грицько побачив, що то кепська справа. мацнувся ззаду, сукмана дірава: фацу, драла на всі ноги манівцями, без дороги, не боявся страху: такий мудрий був“. ⁶⁰⁾

Інший варіант краще кінчить утечу Грицька, який по розігнанню свиней „в обі ноги мановиком, без дороги, руками махає, пісеньку складає сам о собі“. ⁶¹⁾

Ще дещо про життя пиворізів довідуємося з їх різдвяних і великодніх привітів.

Різдвяні й великодні вірші та діяльogi.

Вірші на Різдво Памви Беринди. Найдавнішою друкованою і взагалі найдавнішою відомою пам'яткою цього роду є вірші єромонаха Памви Беринди, видані у Львові 1616 р. Є це найранший доказ, що ученики наших шкіл, як зрештою було це тоді в звичаю скрізь на заході Європи, виголошували вже з по-

чатку XVII в. привітні вірші на Різдво, а так само без сумніву і на Великдень.

Памва Беринда був відомий jako друкарь і знаменитий лексикограф. Його „Лексикон славенороський“ вийшов перший раз друком 1627 р. Беринда вмер пять літ пізніше: 1632 р. Що торкається його книжечки з 1616 р., вона присвячена львівському єпископові Єремії Тисаровському, до якого Беринда відзивається такими словами:

Прийми, о архиерею великий, значний,
Яко в речах непохибне дільний і бачний,
С честними мні отци презвитерми своїми,
Вірними во всем сослужительми твоїми
За коляду і щодрий день книжечку тую
Празника зацного на памятку святую,
Котрая то през діток ест деклямована
І для утіхи на день тот з друку видана.⁶²⁾

Крім віршів на Різдво додані тут вірші на Степана первомученика, на обрізання Господнє, з ляменту над Василієм Великим і на Богоявління. Плян деклямації-віршів на Різдво такий, що по прольозі, деклямованім першим хлопцем, ідуть річи дальших хлопців, а по річи сьомого ученика є епільог, деклямований мабуть восьмим хлопцем. Уже тут слідно комічний елемент в річи пятого хлопця, а саме в переповідженню оповідання пастухів:

І преч юж отшедши, почалисьми співати
І з радости оное гоїне вискакати,
През поле до стад своїх що в скок ся маючи,
В пищалки весело собі заграваючи.
Потом пісни почалихми просто складати
І при музиці пастирской кориговати.
Наконец, гдисьми юж до кошарнь своїх пришли,
Тамехми, як і перше, все зась вцале нашли,
Где тиж і овечки нам веселя додали,
Гдисьми їм в пищалки наші разне заграли,
Бо, бегечучи, почали різко скакати,
Радости і веселя нам збить додавати,

По горах і по долах ся уганяючи,
Нає скоки своїми удобромисляючи. ⁶³⁾

У вірші на Богоявління обіцяв Беринда „і на Христос воскрес знову рифми зложити“ ⁶⁴⁾, одначе його діяльог на Великдень не відомий досіль історикам української літератури. Найближчі діяльоги, різдвяний і великодній, принесло „Перло Многоцінне“ Кирила Транквіліона Ставровецького. Перший і другий уложений до деклямування для пятьох хлопців, а по діяльогах наступали орації для слухачів.

Тут ці орації поважні. Але від поважного до комічного тільки один ступінь. За прикладом Німеччини, Чехії й Польщі за поважним тоном привітів пішли — зокрема у людей з сатиричною жилкою — пародії і в студентські привіти швидко продерлися комічні, навіть тривіальні елементи. Так бачимо тут той самий процес, який ми бачили з інтермедією в сухій і нудній містерії і пізнішій шкільній драмі.

Школярська нужда у віршах. Полишаючи на боці поважні різдвяні й великодні вірші як неналежні до теми й менше вартні під літературним оглядом, треба тут спинитися над віршами тих авторів, що були наділені гумористичною жилкою. З них цікава для цього огляду передовсім та група віршів, що малює велику нужду школярів.

В одній вірші нарікає її декляматор, а може й автор, що він не міг нічого собі зварити, бо колиб хотів був заложити кухню, мусів би був „заставити остатною сукню“, бо в котрий кут не погляне, не бачить нічого, „а в запічку табором вошей лазить много“. Тут багаті дячки в убожество й журби так, що на хребтах повиростали їм горби.

Маєм твари вєсхлії кождий із голоду,
А натершілємоєя зимна і холоду,
Кождого дня встаючи до церкви дзвонити.
А колиби не пішов, то дяк почне бити.
Іди голий і босий до церкви читати,
Чи маєш ти чоботи, не будуть питати!

Але скоро крикне дяк: до церкви вставайте,
Зараз ся, небожата, до дзвона хватайте, —
То нпций за повороз скоро тільки порве,
Вже руки од морозу нешвидко одорве.⁶⁵⁾

Голодні дячки звертаються до парохвіян з проханням:

Просимо-ж вас, панове, о нас памятайте,
А до школи нам страви і хліба давайте.
Бо носите колачі од кума до кума,
А до школи принести нема у вас ума.
Не принесете до школи жаден солонинки.⁶⁶⁾

Инша вірша підносить, що парохвіяне неласкавим оком глядять на дячків, бо

Приходять свята або вже й настали:
Принамні биєте нам хоч по грошу дали.
Самі ся, вижу, добре шанусте,
Єдин другому поросся на свята дарусте,
Носите вечері од кума до кума.

Тільки ніхто не догадається принести до школи. Тому вірша звертається з проханням: не забувати й на неї, приносити до школи книші й пироги та наказати жінкам, щоб деколи і з молоком у дзбанку загостили до школи.⁶⁷⁾

В дальших віршових продуктах тогож роду є прохання о гроші на якусь одіж. Мав і декляматор чи автор „шату дорогую“, яку латав сім літ, але як прийшов до даного містечка, подер її.

І мавем штани, що-м їх пів року латав,
І так наш пан дяк прибрав та їх у мене украв.
Я неборак у штанах добрих хотів пійти на вечірниці,
А наш пан дяк, приоздобившись, у моїх штанах пійшов
[до молодиці.⁶⁸⁾

В одній великодній вірші маємо солодкий спомин про кращі часи для дячків. Тоді

Пирігами школу нищії укривали,
 В котрих їсти повно єсть і на горі,
 Одпочивали п'ятничний сухарі.
 Од масла єдні хрипнуть, заледво мовять,
 А по обіді писанками у зуби дзвонять.
 По кутіх теж повно перешічок,
 Не зрахував би їх хочби наймудрійший пророчок.
 Около церкви ласка божа і на цвинтару.
 Ох, мій Боже тодішній і предвічний цару!
 Тільки пасок, солонини, колачів, як звїзд в небі.
 Неєдин в той час нищій учинив своїй потребі,
 Бо тоді люде були набожні, церкви пильнували,
 Ніхто при пасці, як тепер, не стояли.
 Але ви тут инший спосіб маєте,
 Кождий паску свою постерігаєте.
 Хотівем я був давні літа згадати
 І пасок кілька до школи достати,
 Але мя Хавтур, Бог йому заплать, порадив,
 Дай, мовить, тій річі спокій, абиь ся не зрадив.⁶⁹⁾

Не краще малася справа і на Різдво. Один дячок
 говорить про себе, що знав би вже багато письма,
 колиб дяк давав йому частіще їсти.

Але часом два рази або раз
 І длятого ми в серцю на дяка ураз.
 І так з лиха голова дуріє;
 Хоч нерада душа, та говіє.
 І через поневольний пости
 Посхли у міні жили і кости.
 Правда, часом рад дяк щире дати,
 Тільки біда, що нівідки взяти,
 Бо з віршем з двадцять хат обігну, мало що достану,
 А прийшовши до школи, ледво дяка в душі живого застану.
 Бо який такий біжить з губою, як з холявою, до горщати,
 Аж наостатку ніщо міні і посербати.
 І так вони у мене з горщаток деруть,
 Власне, як пси стерво, і рвуть.⁷⁰⁾

Школярські вигадки. Щоб лекше дістати по-
 живу та гріш на одіж, школярі й дячки не тільки пе-

ресолювали в малюванні власної нужди, але й багато дечого здумували. Факти з власного бурлацького скитання, повного преріжних пригод, переплітали видумками, прибільшували їх або освітлювали їх з спеціального боку для осягнення спеціального настрою і ціли.

В одній вірші, виголошеній на Великдень дяком 1730 р. десь на території західньої України при дверях церкви в часі виходу людей, питає він парохвіян, що їх так багатьох напхало до церкви. Передтим рідко кого було видно, а тепер набито, як „у Мошка в хаті“. А що при виході великий стиск, здержує зібраних словами:

Стійте, не тіснітесь, дверей не ломіте,
 Прошу вас, для Бога, церкви не заваліте!
 О вітайте, бабусю щебетухо, бачу, низько ся хилиєш.
 Ци тим, що на аренді кватирку добре вихилиєш?

Коли баба ховається за плечі інших, вказує на неї пальцем. По перехвалках, як то, будучи гетьманом і керуючи обозом, спотикався „з курми, лежачи під возом“, або як мав „з гусьми поєдинок“, звертається до дівчат:

Го, го, го і дівчат много!
 О вітайте-ж, очей не зривайте на мене гарного!
 Усі, стоячи, позшиляли єсьте губочки,
 А стрижете оченьками, як козочки.
 А до церкви лінуєтесь, не хочете ходити,
 Правда, бо вам страшно і поклони бити.

Вимовляються від поклонів тим, що кости тріщать їм у плечах. Зате,

ми коли почнем у дзвони дзвонити,
 В той час вам ся почнуть молодці снити.
 А хоча котра до церкви убігає,
 Не слухає набоженства, як ся одправляє.
 До стільця пильно очима заглядає,
 Як дяк з хлопцями на голоси співає.
 В церкві Господа дурить клепаками,
 А в танець пішовши, то музику шелюгами.

Он тота, що стоїть у куті, як святиця,
 А в танець як пійде, брикає, як телиця.
 А сюди но ти, сюди, що стоїш у куточку!

Далі оповідає свою візиту в її домі на Великдень, коли її застав у пору перебирання білизни й вона заборонила йому показатися на будуче в її домі.

Зрештою і він не хоче більше бути у неї. Правда, пора-б йому оженитися, та нема чим заплатити за шлюб. А котра тільки вийшла-б за нього, за ним „би роскоші зажила“, бо ніколи „би кавалка хліба до зубів не приложила“. Та годі й дівчатам сваритися за нього, коли він не буде „жадної брати, бо узявши дівку, то як з туром ся турбувати“. Волить „собі узяти молодицю“, бо її буде „обертати на всі боки, як телицю“.⁷¹⁾

Інший дячок пригадує міщанинові Іванові, як приходив до нього просити хліба, але той хотів заставити його молотити ячмінь. Зрозумівши це, не чекав і хліба, але почав утікати з хати, немов опарений. Бігаючи, як шалений, щоб не лишитися голодним, найшов на Хоминовім городі дві моркви й ними заспокоїв свій голод, щоб тільки не служити,

Бо трудно ся з Богом бити,
 Коли ся не хоче робити.

Оженився - б, якби міг де стати „паном попом“. Правда, й перша небіжка за ним „роскоші заживала, завше семого дня пастернак з хріном їдала“. Його душа тужить за краєм дармоїдів, де „школа пирогами накривана“, де йде „сметяний дощ“ і він потребує лише рот підложити, де падає пироговий град, де замість „снігу бриндзя, як сніг, з міха ся сипле“, а споміж неї спадає масло пласками, де „доми з самих сал муровані, а лоєм замість вапна шмаровані, книшами, пирогами побиті, а паленицями зверху накриті“, де „двері з пїлтів, а ковбаси до неї зашіпки“, а замість „колодок пшеничні галушки“. Туди має він іти, бо в тім містечку, де живе, на таких, як він, „господині не дуже

ласкаві“, не дають їм „хліба ні жадної страви“. Вірша кінчиться погрозою:

Бо як ви нам старання не будете давати,
То скоро по воскресенню будемо собі деінде місця шукати.
А ізівши паску,
Не стоїмо о дівочу ласку.⁷²⁾

Школярські видумки нераз дуже наївні. Один з дядків оповідає про свою мудрість, коли ще з рідним братом пас вівці. Тоді завжди брали його пастухи на нараду, як вели на заріз чужу козу. А перед господарем ось як „за них як юриста відповідав“,

Мовячи, що ми собі полягали спати,
А вовк швидко напавши, не дав нам шкуру зняти.
Або теж тая коза була вже старая;
Могла її зїсти колька якая.
Без вісти згинула, не знати, де ся діла,
Бо вчора ся з медведем строго біла;
Як його за хорбаку зубами порвала,
Аж йому шкуру була обідрала.
Або теж иншая її коза ізїла,
Бо вона жадною мірою згинути не міла.
Тільки бувало ходить, на иншую ся скрива поглядає.
Чому вона згинула, чи хто її знає?
Або теж кози самі її згубили,
Бо її вчора всі судили,
А вона судові іще ся спротивляла;
Нехай же вона ні на кого не дивує, що собі достала.
Бо іще могла її ягниця вбрикнути,
То вона ся і од того могла звернути.
Або вона з землі на дерево упала
І там вона собі голову зломала.
Або її могла напасті мотилиця,
Отож і нам на бордюг шкури половиця.

Так завжди подав добру причину господареві й ніколи не був винуватий. Та й святилося пасти вівці, бо, вівці пасучи, дуже „роскішне вживав, як пампух у маслі, завжди плавав, масла, сира, бриндзі достаток ставало“.⁷³⁾

Здатний пиворіз також до війни, одначе „верх печи сидіти“, а саме, колиб піч була на коні, а він

верх печи воював,

А округ хліба в руках держачи, добре його утинав.⁷⁴⁾

В багатьох віршах змальований гумористичним способом радісний настрій з приводу свят, які прийшли по довгім пості. З приводу приходу Різдва говорить одна вірша :

Слава Богу, того ми тепера дождались,
Що за шість неділь з ковбасою опять повидались!
Я-ж казав; шутка, що позавчора свині галасали!
Аж то люде ік святкам все ковбаси дбали;
Лиш почули, що Різдво вже не за горами,
Не схотіли більш сидіти над огірками.
Зараз стали шататись між скоромним крамом:
То з гусьми, то з курми, то з битим товаром.⁷⁵⁾

В одній вірші витає дячок зібраних, що

собі підвеселили,

З ласки божої наїлися й напили.

На однім неборакові тріщить пояс, „натасувався другий галушок, як соли мажку“. Один напхався ковбасами, а в другого стоїть живіт „за камінь лою“,

Бо колиби іще трохи обліпив смолою,
Не пробила би гарматняя куля,
Хочайби була, як волоськая дуля!
Не перестерігав другий і політики.
Але разом у рот клав мяса по три штуки.
Вони ся раді того дочекали,
Сербаючи з миски, і не оддыхали.

Досить було терпіти біду, „бо через той піст на джуру люде пропали“.⁷⁶⁾

Найменше вже дивне, що котрий пиворіз допав щасливої години, їв, поки не розхорівся:

Христос воскрес! Щаслива година!
 Благословенная ковбаса і солонина,
 А поросся до сокола би ся рівнало,
 Бо коби крила мало, то би понід небеса літало.

Такого вражіння дізнав дячок, коли „печеню і ковбасу і поросся добре затинав“.

І так мя тая ковбаса розібрала,
 Аж мя матуся водою одливала.
 І мовить: синку, іще борщіку навару,
 А по хребту добре києм уберу.⁷⁷⁾

Великодня вірша — діяльог. Деколи різдвяна або великодня вірша була побудована на зразок віршів Памви Беринди, себто мала прольог, далі йшли річи поодиноких учеників, а закінчував цілість епільог. Один такий діяльог, що походить з склону XVII й XVIII віку, виголошує двадцять чотирі хлопців. Перші дванадцять хлопців говорять поважно, урочиство, противно промови дванадцяти останніх пронизані гумором, зачерпненим з подій життя декляматорів діяльогу. Хлопці, що виголошували віршу-діяльог, пригтовляються до боротьби з смертю, як виходить з річи тринадцятого хлопця:

Не біймося вже смерти, бо смерть ізвязана
 І до пекла темного вже Христом сказана.
 Іграймося цюцїка, маленькії діти,
 Бо будемо у раї росквітлім сидіти.
 А на смерть наготуймо кії дубовії
 І веґері у руках маймо грабовії.
 Як смерть до нас поверне, маймося в запасі,
 А по кулакові разом зложімо їй усі.
 Ти за кости бери смерть, товаришу, сміло,
 Берімося, бо на мні чомусь дріжить тіло.
 Бо смерть хитра, щоб ся з рук наших не вирвала,
 А котрого змежі нас зараз не порвала.

Чотирнадцятий хлопець радить хитростю побороти смерть. Він має міх гречаної полови й радить по-

валити смерть на землю, напхати їй полови в рот і мерщій утікати.

То вона буде зуску з рота вибирати,
А ми вже не будемо смертю умирати.

Пятнадцятий декляматор має иншу раду:

От ми смерти спечимо що найбільший колач,
Тое міні похвалить найпідлійший орач.
Та пійдімо до смерти усі із поклоном,
То вона далій пійде і своїм загоном,
А нам все перебачить, щосьмо ся хвалили,
Хочай її іщесьмо і трохи не били.

З цією радою згоджується найближчий хлопець,
проти чого знову виступає рішуче сімнадцятий декляматор:

Огож править теревені, як не воювати,
Коли нам смерть не хоче в світі фольгувати?
Ба, биймося із нею, поки нас тут стане!
Хиба життя шацюеш, пане брате, тане,
Що смерти підхлібуеш, котрая не знає
Ні підхлібства, ні правди, всіх зарівно має?
Давняя то приповість: не грій ти гадини,
Щоб тебе не вкусила чи твоей дитини!
А ти з смертю братерство хочеш собі міти,
Що тебе зомкне з світа, ба і твої діти?!

Дальший хлопець вказує на те, що війною не
врадять з смертю нічого, тільки своє життя заженуть
до могили.

Дев'ятнадцятий хлопець висловляє своє бажання:

Дай же, Христе воскресний, щоб росла кропива!
Ото то буде моя година щаслива!
Окрий же, пане можний, і ліси листами,
Щоби ми в них гуляли собі з телятками,
Бо вже ся міні інкола дуже ізбридила
І як у тюрмі темній мене посадила.
А іще дяк на покуті от як ведмідь сидить,
Що ми тільки робимо, усе на нас глядить.

Ніяк нам поіграти, зараз хлосту дає;
 Хоч мама борщу приїде, на тоє не дбає.
 А колиб то кропива, то-б ся я ісховав
 І, хочби мя шукав дяк, в кропиві-б я не дбав.
 А колиби шукали, хіба би із псами,
 Нездоровим мя знайдуть у кропиві сами.

Двадцятому хлопцеві серце крається, що на вулиці грається дуже багато дітей.

А міні то не вільно за школу вийти,
 Бо зараз дяк різгами буде мене бити.
 І мишлю я, що маю далій учинити,
 Тільки би ліс розвивея, гадаю ся скрити.
 Нехай же мя шукає зо всею школою,
 Я накрию ся в лісі під дубком полою.
 То він скаже: пень лежить, не буде мя знати,
 А я далій од нього буду утікати.
 Нехай же делекає тепер сам у школі,
 Я ся награю в лісі з хлопцями доволі.

Далі в рукописі недостає одного листка. З кінця річи двадцятьтретього хлопця виходить, що й він говорить про свою неохоту до школи:

Але колиб мні Бог дав вимкнутися з школи,
 Волю я пасти в полю корови і воли.
 Як же мя буде тато знову посилати,
 Не підю, але буду вже гвалту кричати.

В епільозі висловлені бажання господарям чи зібраним і прохання вибачити,

в чім ся поблудило,
 Бо-ж ся на приготованню нашим так згодило,
 Як ся більш научимо, більш будем мовити,
 Воскресного монарху віршами хвалити.⁷⁸⁾

З 1719 року маємо діялог для чотирнадцятьох хлопців. Третій з них пригадує зібраним, що вчора сміялися вони з паски, коли вона шипіла в печі, а тепер вже не будуть сміятися з неї, тільки візьмуть її

в руки й кусатимуть. Зовсім не навязуючи до слів попередника, найближчий декляматор стверджує, що смерть страшна, бо у неї коса замашна. Колиб міг утікати від цієї коси, велів би спекти велику перепічку. Дальші три хлопці підносять загальну веселість з причини приходу Великодня, а восьмий ось що оповідає:

Послухайте мене всі троха мало,
Повім вам, що ся вчора стало:
Смерть умерла, певно вже знаю.

Пекло згоріло до тла й місця немає, де воно було.

Чорти з пекла всі повтікали
І всі разом десь пропали,
Тільки то старшого поймано,
Але його міцно звязано.

Одинадцятий хлопець згадує за те, як чорти з соромом повтікали, а інші добре поховалися в пеклі, коли воскрес Христос. Далі зводить свою річ на те, як школярі при кисілю виголодніли через піст. Тому він за пазуху сховає перепічку. „Часто густо не вечеряючи“, мусять лягати школярі, бо „хочай хто духовного просить, а дяк о тім не знає“. Виходить, що дяк має мале пошанування від парохвіян. А всеж погонича з плугатором не розлучають ніколи, але ставлять їм укупі обід і вечерю. Тому звертається з проханням:

Просимо і вас, панове, о тім не забувайте;
Де берете священика, о дяках і о школярях подбайте.

Инший з хлопців поручає себе на дяка. Хотів би ще навчитися і попувати, бо вже знає трохи й попової науки: вміє калити, коли дадуть йому в руки перепічку. Він і стрілець не злий: коли сяде на кухні, потрапить в горнець.

Чотирнадцятий хлопець поздоровляє зібраних:

Добрий день, панове міщане,
Так теж і вам, селяне!
З розказання старшого мусівем тут стати,
А що ми казав, тоє вам буду повідати.

І ось, панове, таке рокове свято,
 А з нас жадного на обід не взято.
 Наш старший дяк вчора і днесь дуже ся добре мав:
 Трохи собі на сухарах зубів не поломав.
 Так теж динканціста і бає
 Четверодневний пили днесь квас,
 А води випили дві конви, як малмазії.
 Рачте о тім відати, мої добродіі!
 Але я вже ся не маю чого в тій школі тримати,
 Мушу, книжки побравши, далій вандрувати.

Тим більше, що в школі немає батька й матері,
 тільки голод і холод. Не так, „як другий днесь мяса
 наївся“ і, влізши на піч, „трохи не розсівся“. Колись
 і школяреві поводилося добре, коли „у свого батька вкупі
 на печі з котом лягав“. Далі витає тих, що раз на рік
 показуються в церкві:

О витайте-ж, панове роковіі!
 Стоїте, як вовки половіі.
 Так теж і ви, жони роковіі,
 Власне, як сови лісовіі.
 О витайте-ж і ви, панни роковіі,
 Як в лісі кози дикіі!
 Але рокового кожний пізнає,
 Бо він, прийшовши до церкви, як звір, поглядає.

Вказує на нього пальцем і говорить, що це прав-
 доподібно той Іван,

Що потягає добре з пивом дзбан.
 Але і наш дяк не покидає,
 Іще ліпше пиво і мід потягає.

Колиб мав до цього ще горівку, й то велику ко-
 новку, смалив би аж до сльоз так, що ледви приліз
 би з коршми додому.⁷⁹⁾

Цей діяльог замітний тим, що його попереджає
 прольог, а за ним іде інтермедія про бабу, діда й чорта,
 по якій наступає епільог. Таким робом він творить
 перехідне кільце від діяльогу до шкільної драми.

Змішання великоднього діяльогу з інтермедією. З рукописного збірника, що належав 1817 р. якомусь семинаристові, студентові риторики, скопіював Павло Житецький так звані „Воскресенські стихы“, що в своїм змісті з одного боку стоять у звязку з великодніми діяльогами, з другого боку з інтермедіями й творять посередню форму, злучуючи характеристичні прикмети одних і других.

Цей твір походить з другої половини XVIII віку. Яко дієві особи виступають тут: два селяне Жоврид і Онопрій, його жінка Педоря і його син Педь. Діяльог починається розмовою Жоврида з Онопрієм. Обидва нарікають на піст, що їм надоїв. Далі переходять вони до нарікань на парохвіяльного священика, що завів обовязкові пости, ходження до церкви, поклони і т. д. Тут і згадують покійного попа Лукіяна, що сповідав укупі, гуртом, і не стісняв парохвіян. З цими мотивами ще зустрінемося далі.

На це прибігає син Педь і його оповідання творить другу частину діяльогу. Він оповідає про прихід свята; його оповідання цікаве задля своїх численних побутових подробиць. Сварка Онопрія з жінкою — це третя частина діяльогу. Сварка повстає через те, що Педоря показується невмілою господинею при печенню паски й пороссяти та варенню яєць на Великдень. Жоврид старається поєднати посварених радою краще приготувитися на Великдень на будучий рік. Реалістичні й жартовливі тенденції різдвяних і великодніх вірш може осягнули тут свій вершок. Немає тут ні сліду з релігійного відношення до Великодня.⁸⁰⁾

Розмова пастухів. З другої половини XVIII в. походить „Діалога іли разговор пастирей“. Тут виступають два пастухи Свирид і Овдій. Розмову починає Свирид:

Хвала-ж Богу! Впоралисьмо сіно в годину,
Як то вівці, товар, так і всю скотину.
І овечки гарненько в кошару загнали
І рогатому бидлу сіна подавали.

Поки не прийшла пора вечеряти, застається трохи часу поговорити. В розмові стверджують, що діждалися того, чого не знали і їх батьки. Свирид заявляє, що „сеж не тільки діється в нашім краї, — он закурилось іще і в божім раї“. Бо провинився там старий Буркун Чмира (Адам), що „втокмив весь розум в молодиці і вкусив тієї, що не велів Біг, кислиці“. За це вигнав його Бог з раю. Овдій признає, що це сталося „котюзі по заслугі“, бо

от наробив халепи, що за одну кислицю

Запер всім людем до раю границу.

Свирид. Хиба-ж у його їсти не було чого?

Е, було всего доволі, та що нам до того!

Ет, та в його руках були яблока і груші!

На це зауважує Овдій:

Отто так, як кауть: хто, кае, кислиці поїв,
А нас оскома напала!

Ліком на це уважає Свирид терпіння, „поки змилується божая воля“. Бо кажуть, народиться дитина сама з своєї волі, „що й визволить нас із сеї неволі“. Доброго чосу завдасть вона дідькам „і старшому анциболу утре добре носа“.

Овдій. Ой, колиб нам, Свириде, сього времени дождати,
То-б не взяла нас гівняйська мати.

Свирид. Да вже! Коли не ми дождем, дак добрії люде,
А вже те, що Біг сказав, то так конче буде.⁸¹⁾

В цій розмові пастухів є багато натяків на сучасне політичне життя України. В розмові скаржуться пастухи на тяжкість з причини народнього перепису, розпорядженого Цезаром Августом, але під цим переписом, який прикріпив народ до землі, треба розуміти указ російського правительства з 1763 року заборною селянам переходити від одного поміщика до иншого.⁸²⁾ В таким разі діяльог написаний по 1763 р.⁸³⁾

Сон на передодні Великодня. З змістом розмови пастухів споріднені вірші на Великдень, написані до 1786 р., найпізніше в цім році. Знайшов їх О. Сластьон між наказами духовної березинської управи й указами за 1786 р. в куті церковної комірки в Красилівці, чернігівської губернії, козелецького повіту.

Щоб зміст не втратив своєї природности та правдоподібности, він прибрав форму сну автора чи декляматора, що

У п'ятницю увечері найвишея кваші,
Да з своєю Педорою ліг був спати в підданші.

І приснився йому покійник дід, що почав докоряти йому, чому його Педора з огляду на рокове свято не змазала припічка. Коли оповідач, злякавшись, запитав, яке свято, дід повів його на високу гору до грубого дуба, на яким висів задушинець:

Сей, каже, покійничок звався Буркун Змира
І знав усю церковну рахубу дошмира.
Як же, каже, у Спаса обмаль грошей стало,
Дак він і його продав, лиш у лад не припало:
Він, каже, сіромаха в чіпчику родився,
Да легенька-ж йому і смерть: сільцем задавився.

Так бачимо Змиру в ролі Юди зрадника. Його

Душка бачить, що вже їй більш не видати світа,
Кинулась була вгору шукати дороги,
Аж но верівкою міцненько заплелися пороги.
Так, каже, вона на час поспішилась,
Як блоха скрізь рядно, скрізь нитани пробилась.
Зараз йому потекло до п'ят ручаями.

Коли поглянув назад,

аж друга прочвара:
Смерть із дідьком чвалає мов воликів пара.
На дідьку кожушина вся на шматки порвата,
Роги в пеклі позбивані, хромає до ката,
Нігті з лап позлазили, скрежече зубами,
Сизенький мов журавлик, — знать, бито кпями.

А смерть мов бубон, гола, собою невидна,
 Боса, простоволоса, ізгорбилась бідна,
 Пасокою умазалась, ребра кругом знати,
 Очей, ушей і носа притьмом не видати.
 Касием підпершиє, скаче мов по купі жаба.
 Лиш витріщила зуби, щербата мов баба.

Обидвоє ляментують, де їм подітися, хиба піти вто-
 питися у болото. Смерть збирається купити віз
 і ходити за добичею по рибу в Крим. Оповідач за-
 питає, „відкіль їм лихо се стало“,

Може їх гонять на лід Дніпра полонити,
 Або во армію до Криму волів гонити,

Й довідався, що смерть, не вдоволившись багатим
 жнивом поміж людьми, де „по сто душ в один кус
 глотає, мов косарь з вагана галушки метає“, стала
 така ласа, „що одважилась була углонуть і Спаса“.
 За цеж і поплазували „по зубах хрестом“ анципера,
 батька смерги й дідька.

Бачать його молодці, що біда куриться,
 Мусіли, як од жару блохи, розлетіться.
 А смерть була у grubі, сховалася з тривоги, —
 Дак Єва, її понявши, вивела за роги

Й почала так „місити“ її по ребрах, що дідько хотів
 боронити її.

Ну-ж Адам, учепившись налигачем бити,
 Поті бив, поки роги мусіли злетіти.

З такої то причини плачуть смерть і дідько, „а
 хрестяне в небі пють, гуляють, скачуть“.

Коли оповідач так заглядівся на це диво,

Аж по зза гори мелькають в ярмах волики рижі.
 Отто я думав, що Христос з плугом іде орати,
 Тільки-ж дудка заграла, ну, я став гадати:
 Може, каже, перезва до свата котиться,
 Аж по янголія возами тащиться.

А се, реку, яка манія, спитався,
 Аж но, каже, Великдень в гості к нам припхався.
 Він, каже, з Русалиму мався давно бути,
 Да лихая халепа як узяла дуги,
 Отто він на тім боці ожидав дороги,
 Аж покіль не грянули Дніпровії пороги.
 Я, правда, догадався, що те свято буде,
 Як жінки красять яйця, паски ліплять люде.
 Да спитавшись збоку, почав пізнавати,
 В яким возі пан Великдень зволить прибувати.

Він „крашанками мов цвітом довкруги укритий“. На
 нім „жупан з китайки, у бока гаман зяє“.

Ковбасою волики стиха поганяє,
 Чижмачки боброві, онучки шовкові,
 У вигулярній шапочці й ермолук новий.

На руках повно перстенів, „має корогвою. Як ясна
 зоря, так пригож собою“. Веселим оком глядить
 на всіх і тихенько співає пісеньку, в якій докоряє Юді,
 що „поквапився на гроші“, щоб його „вкруг потилиці
 обіли воші“. З грошей не мав користи й не вспів про-
 пити їх, але за це мусить терпіти в пеклі, де будуть
 йому

з плечей полосося здирати,
 Шоб у кожницях Ірод міг по пеклу скакати.

Разом з ним буде „в одній сутязі смолу возить
 до пекла“. „Гнався за славою, як за зайцем“, а „уда-
 вився грошовим окрайцем“.

Почувши це, схаменувся оповідач, прокинувся зо
 сну, почав „Педору ліктями під боки торкати“:

Годі, реку, нам хропiti, — пора вже вставати.
 Уже, бачу, нам завтра кваші не наварити,
 Лиш треба хоч гречану паску замісити.

На це заявила Педора, що вона думала вчора роз-
 чинити, бо всі люде йшли до млина молоти на
 паску, а її мати нераз говорила,

Що Великдень млиновим колесом віїжжає.
 Колядки, каже, тоді угадати,
 Як свині од ножа стануть голосати.

Далі признається Охрїмові, що немає у них сала. Це й дає нагоду декляматорові просити паряхвіян позичити ковбас, бо у нього й так свиня поросна. „Як наведе свиня кабанів, будуть з ковбас кросна“. Половину полишить, а за другу половину придбає тютюну й горівки. Тоді запросить і зібраних „на верце браги“.

Як витріщить очі на мене ваша ласка,
 То в мене при полі буде й сало й ковбаска,
 А ми з Педорою змелем то смачненько, —
 Скажем: Хто дав, нехай той святкує легенько.⁸⁴⁾

На думку Сластьона автором цих віршів був дячок красилівецької церкви Микола Мозалевський, що вмер 1793 р. Назвище „Змира“ в цій місцевості й до сьогодні поширене. „Без сумніву наш вірш відноситься до одного з предків Змир, цієї ділової і можливої сьогодні родини козаків“.⁸⁵⁾ З цього приводу заперічує М. Петров: „Тому дуже можливо, що автор вірші, називаючи Юду зрадника Буркуном Змирою, разом з тим мав на думці й живого дерилюда та глитая Змиру. А що цей Буркун Змира або Чмира фігурує і в різдвянім діяльогу пастухів, граючи тут роллю прабатька Адама, треба думати, що обидві ці вірші написані в одній і тій самій місцевості, а може й одним автором. Бодай лексичний склад обох творів досить вишуканий і незрозумілий, один і той самий. Крім імени Буркун Чмира або Змира в обох віршах стрічаються однакові вислови: чимчикувати, дошніра, пасока, плазувати, халазія, кросна й т. ин.“⁸⁶⁾

Поминаючи навіть той бік питання, чи текст вірно відчитаний для друку або чи в рукописі маємо діло з доброю копією оригіналу (багато місць в тексті не промовляє за такою вірністю), треба сказати, що зазначені Петровим подібности вказують лише на спільну, так сказати-б, літературну школу, в данім разі

на літературне наслідування. Вичислені Петровим вислови настільки поширені в Лівобережній Україні, що на основі їх зовсім не можна привязувати віршу чи діяльог до даного села чи навіть повіту.

На спільність, так сказати-б, літературної школи вказує ще та обставина, що у вірші стрічаємо порівняння з такими добре відомими нам з школярської нужди вошами та блохами, що подібну поетичну картину Великодня в чисто українським сільським смаку, як у вірші, опублікованій Сластьоном, бачили ми вже у великоднім діяльсгу для 24 учнів з 1730 р. І саме ці спільні риси вяжуть вірші-ораці школярів і дячків з описами школярської нужди та школярськими вигадками з різдвяними й великодніми віршами в найкращім розумінню цього слова.

Психічна основа гумору в різдвяних і великодніх віршах. На психічну основу гумору в різдвяних і великодніх віршах зложилися різкі складники. Поперед усього важну роллю відограла тут гумористична жилка в українського народу, схильна до пародіювання, як на це вказують пародії молитов, колядок і т. ин., зокрема під впливом веселого святочного настрою. Своєрідне життя школярів і мандрівних дячків, котрих обставини їх життя заставляли робити близьким те, що одно другому було протилежне, й розеднювати таке, що було подібне, допомогло втворити те середовище, серед якого повстали різдвяні й великодні вірші. Школярі й мандрівні дячки мали більше чи менше знання церковно-славянської мови, тут і там пслизали й дещо латини, а добре знали живу народню українську мову. Тому вони були в силі писати народньою мовою на важні теми, а церковно-славянською про менше важні річи. І вже в такому відношенню до тем є початки пародії й жарту. Коли-ж додати до того багате пригодами життя авторів і декляматорів вірш і їх схильність та спроможність до видумок з одного боку й тісний обем змісту різдвяних і великодніх вірш з другого, легко зрозуміти, чому в своїм дальшій розвитку різдвяна й великодня вірша вільно, гумористично трактує усякі річи,

навіть святощі, і вносить у свій зміст живий політично-соціяльний інтерес. Це було те нове, що могла ще принести різдвяна й великодня вірша. А що релігійність і сатиричний настрої тяжко погодити з собою, на тім і закінчився розвиток різдвяної і великодньої вірші.

Різдвяна вірша. Первісною темою різдвяної вірші є прогрішення Адама й Єви в раю яко причина приходу Сина Божого на світ. Згідно з біблією оповідається тут, як в раю злий дух намовив Єву зїсти яблуко з дерева пізнання добра та зла, а Єва Адама, й як за це вигнав їх Бог з раю. Народня редакція дає пояснення, чому „Бог прийшов до нас аж сам“:

Бо старий чорт був з Богом
Побратався та й розгулявсь;
Надувсь, аж очі йому лізуть рогом,
А він йому сказав: »А вон! а зась!«

По своїм скиненню з неба чорт „зайшов з иншого краю“, попросив Адама в гості, а цей закликав його до раю і „яблука з ним укусив“. А наслідки цього?

Очнувсь на другий день, — аж лихо:
Товариш сорочку зняв!
Адам питає Єви тихо:
»А з ким я вчора так гуляв?«
»Не знаю, що були за гості,
Але-ж у нас чогось нема.
Ой, буде нам, старий, по хлості,
Не викупимось ми із сорома!
Бо вжеж міні погано снилось:
Гуж укусив, аж кров текла,
За мною щось чудне гонилось,
Я ледве, ледве утекла«.
Адам задумавсь, ліг в куточку,
Прийшов Господь, його збудив
Та й каже: »Де-ж ти дів сорочку?«
»Я, тату, вчора загубив!«
»Неправду кажеш ти, небоже!
Я знаю, де вже ви були!«

»Прости мині і Єві, Боже,
Бо ми сорочку пропили«.

За це Бог ось як покарав Адама, Єву й чорта:

»Пішов же вон, Адаме, з раю!
Обівся яблук, аж сопеш!
Се так ти доглядаєш гаю?
Без попиту, що хоч, і рвеш!
І ти іди, небого, прясти!
Адам тебе щоб наглядав!
А щоб не сміла яблук красти,
Адаму я нагайку дав.
Ану, іди сюди, проклятий!
А що Адаму ти зробив?
Прийшов у рай, щоб погуляти,
На смерть хозаяна прибив!
І зняв сорочку і убрання,
Зовсім Адама обголив
І із гостей убравсь зарані,
За шкуру сала всім залив!
Іди-ж, проклятий, з блиску миру!
У пеклі дьоготь он горить!
Тепер тобі я витну гиру,
Щоб знав ти, як людей дурить!
Ось одберу і ноги й руки,
Щоб лазив ти на животі,
Нашлю, що єсть на світі муки,
І привяжу на оброті«.

Пішов чорт у пекло, в смолу, де лишився навіки.

А щоб одягнуть Адама й Єву голу,
На те Христос родився сам.
Родивсь Христос, Адам гуляє,
Є нова свита і кожух;
І Єва в плахті похожає,
І знов радіє дух.

Вірша звертається до зібраних з поясненням, чому
в них жупани нові, бо вони — рідня Адама, й поздо-

ровляє з святом, що дає можливість скакати й гуляти хоч що дня.⁸⁷⁾

Всю біду звалює вірша на Адама, на його нестриманість. Почуття сорому походить звідсіль, що в Адама немає сорочки. Щоб одіти Адама та його потомків, прийшов на світ Христос і дав причину до радості й веселости, бо всі одягнені по святочному.

Трохи инакше оповідає про гріх Адама й Єви інша різдвяна вірша. Адам умів прегарно грати на сопілці, „що було як заграє, так аж дерево скакає“. Раз заснув Адам „під кустами, а сопілку положив безпечно під головами“. Підкрався до нього вуж і

Вирвав пияз із сопілки.

Кинеться Адам, — аж дірочки тільки:

Свись, свись! Аж не грає,

Тільки сипить, а голосу не має.

Тимчасом він мав вранці своєю грою „Богу на добридень дати“. Післав Бог ангелів за Адамом. Виявилось, що попсувалася Адамова сопілка. І сказав Бог до нього:

Постій же ти, козаче!

Я з тобою подумаю поступити иначе.

За необережність в обходженню з сопілкою Бог вигнав Адама з Євою з раю. І відтоді

Стала смерть над людьми старшинувати,

Стала вона з янциболом в одну ціль стріляти,

Став люд вянуть, як у зимку свекла,

Поробилися кобзалки де самого пекла.

Первий Каїн підскобзнувся, а за ним другії,

Стали вже й добрі люде кобзаться, а не тільки злії.

І саме задля рятунку людей зіслав Бог свого Сина на землю.⁸⁸⁾

Багато з різдвяних віршів має темою поклін пастухів і царів новонародженому Спасителеві, стрічу царів з Іродом і повбивання дітей у Вифлеємі, і то або поодинокі вірші розроблюють поодинокі епізоди окремо або вкупі з іншими. Пастухи змальовані скрізь

дітьми природи й обставини українського життя. Раз пасли пастухи стадо овець:

Кормок придався зелененький,
Були кошари готовенькі,
Привілля для всего було.

Під вечір два пастухи zostалися при череді, а трьох інших „пішли у вербняжок, бо недалеко був лужок“. Одні й другі запримітили, що небо червоніє, „да ще не так, як на мороз“! Тоді надбіг Явтух, що лишився при череді, з вісткою, що в кошарі з'явився злодій. Кинулися всі до череди й побачили, що „в кошарі з края в край шагає таке велике, ще й літає, не чоловік, а бачця, схоже“. Був це божий янгол, що звелів іти до Вифлеєма в стайню і що краще ягня віддати новонародженому Ісусові. Віддаючи його „пані“ — Матері Божій, просили її:

Прийми ти отсе ягнятко,
Щоб не голодне було твоє дитятко.

Як запримітили пастухи, „біля тієї пані стояв у жовтому жупані старий, сиденький чоловік, як будто прожив другий вік“. Це був Йосиф, що „трохи поворчавши, на ухо пані щось шептавши“, відіслав їх у світ сказати, „що се родився Божий Син“.⁸⁹⁾ Ця вірша має риси, спільні з різдвяною драмою, зокрема з вертепом.

Не покидається і тривіальних рисів для змалювання обставин при народженню Христа різдвяна вірша з початком „Христос народився, щоб мир веселився після Адамова гріха“. Для автора вірші стає „диковиною“ те, що Христос народився в стайні, а не в домі. Гарна, ясненька, кругленька зірка освітила стайню. Пастухи принесли по ягнятку, „на дудки грали, якої знали, та й знов додому пішли“. Ангели співали так лепсько, що люде й не чували чогось такого гарного. Віл і осел впали навколішки, а три царі поздоровляли Христа „по письменськи, звисока“.

Ще-ж кланялись низенько,
 Просили довгенько :
 »Будь ласкав, благослови нас так,
 Щоб жито родило
 І війни не було,
 Нехай би ми пожили в смак!«

Старенький Їсько радо прийняв гостинці й „по кухлику варенухи, по каганцю сивухи зараз їм підсулив“. А вони „як хлиснули, сидячи, й заснули“. В сні божий янгол велів царям обминути Ірода, що, не діждавшись їх приходу, „мудреців світських, панотців юдейських постягав, щоб йому сказали, прослєбезували, де-б Христос родиться мав?“ А довідавшись, що „в Вифлеємі сеє родиться такеє, що рівні не буде йому“,

Він так злякався,
 Що й укалявся,
 Почувши ті слова.
 Побілів, як глина,
 Тече з рота слина,
 А речі зовсім нема.
 Скрегоче зубами,
 Дереться руками
 І вгору надувся чуб,
 Очі покосило,
 Всього збієло,
 Стоїть мов дуб.

А далі закричав, щоб „малих дітей у всіх людей дошнира вибити“. Вифлеємський крик дійшов до самого Бога, що зіслав „кару на Ірода нечупару за дитячу кров“ :

Коло очей позеленіло,
 Під носом почорніло
 Мов у собаки під хвостом :
 Очі позападали,
 Ковтуни в губі стали,
 Щоб не ганявся за Христом.
 В потилиці болячки,
 По всій спині чирячки,

А в бровах гниди породились :
 Уші заложило,
 Рот йому скривило,
 А в заду черви заплодились.
 Різачка докучала,
 У животі бурчала,
 Бо він на двір бігав :
 Свишки слідом
 Кричать гуртом,
 Щоб швидче сідав.
 Дохтори приїжджали,
 Кров йому пускали,
 Каплі в горло лили,
 Клістирі давали,
 Живіт направляли,
 Та й нічого не помогли.
 Баби шептали,
 Уроки проганяли,
 До пуна клали біль,
 Соняшниці виливали,
 Лихоманку проганяли,
 Покинули митусь на піл.

А далі згинув. „Не вмів хліба їсти, пропав без вісти мов у ярмарку собака“. В пеклі „хлище гарячу смолу, кості кусає та й проклинає ту, що родився, пору“. Помагають йому: Юда, Фараон, Орест, Нерон, Максимілян, Юліян, Арій, Савелій, Діоскор „і всі прокляті, що вели сору з Христом“.⁹⁰⁾

Може найкраща різдвяна вірша під артистичним і літературним оглядом, подана нижче між текстами в цілості, малює загальну радість з причини народження Христа. Змальовані тут Українці обох полів, різного віку та стану, з їх флегматичною вдачею, з їх їдою, напівками й одежею в живім, побутовім малюнку.⁹¹⁾

Великодня вірша. Великодні вірші розвивають лишень одну тему, а саме: як Христос вивів праведні душі з аду. Одна вірша починається словами:

Кажуть, будьто молодиці
Негодяйки, ледащиці
І пужливі, як зайці.

Одначе автор вірші стверджує, що це неправда, бо

Марія серед ночі
Пустилася зо всей мочі
Плакати на гріб Христів
На Голгофу між кустів.
Поздирала вельми ноги,
Не боялась синагоги
І напала там Христа.
Він же їй сказав зпроста:
»Чого ти, Маріє, плачеш?
Я уже воскрес, як бачиш!«

„Мов на пуп жиди кричать, що нарушена печать“.
Підкупили жовніра, щоб збрехав Пилатові, буцім-то
їх зламав кріпкий сон, в часі якого хтось забрав
Христа.

Аж Христос був на роботі,
Попалив зовсім чоботи,
Покіль пекло погасив
І Адама воскресив.

„Куца сатана почула, що і смерть уже заснула“. До-
гадалися і праведники, що зайшла така весела подія.

І Адам сміяться став,
А Мойсей так засвітав.
Прибігає ко Арону
Зділать справку по закону.
А Арон очки надів,
У біблію поглядів,
Не втерпів, засміявся!...

Догадався чорт, що воскрес Христос, „потупив в зем-
лю ніс“ і вибіг на пекельну браму. Аж іде Христос
до Адама.

Брама пала перед ним,
 Мур розсипався, як дим.
 Смерть лежала у куточку,
 Рвала на собі сорочку,
 Надудася і сопла
 І на Бога щось товкла.
 Куций упустився із ляку.
 Круто стало небораку!
 Зараз пекло погасив.

І запитав Христос: „Де старенька баба Єва, що в раю
 вкусила з дерева?“ Чорт узяв кочергу, помішав нею
 у печі й з неї вилізла Єва з обгорілими плечима, а за
 нею й Адам, такий, що „аж Христос спугався сам“.

Обпалився ввесь од жару,
 Ввесь нагайками ізбит,
 З голоду занав живіт.

Адам увесь залився сльозами, поклонився Христові
 в ноги, заривав дуже гірко та все поглядав на Єву.
 І відслав їх Христос до раю. Немов малі діти вони

дали із пекла драла.
 Єва на всі жили брала,
 А Адам аж употів:
 Поперед усіх летів.

І пішли за ними до раю: Самсон, що колись був ла-
 сий на сон, Ісус Навин, Мойсей, всі діти Якова, Ілія
 летів при дишлі, Єлисей, Афет. Авраам помирився
 з Ісааком і за руки узялись, ідучи до раю, та зустріли
 по дорозі Лота.

Ной старенький натоптався,
 Випив з праці та й заспався,
 А премудрий Соломон
 Задзвонив у райський дзвон:
 Затряслося вельми било,
 Що і Ною догодило.
 Пробудився старий дід,
 Аж зовуть всіх на обід.

Скрива поглядів на Хама
І потяг до Авраама.

Далі йде опис бенкету:

Там посіли всі за стіл.
Подали їм хліб і сіль,
Кожному по чарці пива.
Тут Давид наробив дива:
Приударив в гуслі так,
Що пішов скакать усяк.
Сарра кинула і ложку,
Піднімала гарно пожку,
А за нею і Рахиль.
Лія кинула костиль
І Ревека вийшла з мочі,
Протирала хусткой очі,
Понеслася гопака.
Тут Сусанна із садка
На Данила погляділа
І у танець полетіла.
А пригожая Есфирь
Красну вийняла псалтирь,
Пред Давидом розгорнула,
Да й іграть його наткнула
Аж до олтаревих рог.
Засміявся і сам Бог!
Тут і бабки, тут і внучки,
Всі побралися за ручки
І пішли у коровод.

Цікаве закінчення цієї вірші:

Не здивуй, святий владиго.
Може для тебе і дико,
Що я віри таку сказав,
Да і писанки не взяв!
Недоладня наша мова,
Да не збрешем ми ні слова,
Хоч і серце розверни.
То не найдеш там брехні.⁹²⁾

Перенесення людської гулянки між праведників у небі не здивує, коли пригадати, що псальміст Давид усе малюється на церковних іконах з гуслами. А наш народ вяже гру з танцем. Дивніше закінчення вірші, з якого виходить, що віршу виголошено перед високопоставленою особою. Під цим оглядом цікавий переказ, що віршу з початком „Христос воскрес! Рад мир увесь“ виголосили чорноморці перед князем Патьомкіним⁹³⁾ або запорожці перед гетьманом.⁹⁴⁾

Про авторство цієї вірші замітив М. Петров у новім виданню „Нарисів із історії української літератури XVII й XVIII віків“, що про цю справу маємо дорогоцінне свідцтво бувшого вихованця київської академії Опанаса Лобисевича, котрий в 1794 р. просив листовно Юрія Кониського прислати йому інтерлюдії до його трагедокомедії „Про воскресіння вмерлих“ в цілі видання їх друком. При обговоренню справи авторства цих інтермедій приведено цю цитату й підкреслено, що вона не може відноситися до інтермедій тому, бо поданий зміст запам'ятаного Лобисевичем: опис Великодня, утеча чорта та смерті й смерть Юди — не покривається з змістом ніодної інтермедії Кониського. „Це змішання вірші з інтерлюдіями — каже М. Петров — важне для нас під тим оглядом, що може свідчити про внутрішній, може генетичний зв'язок вірші з інтерлюдіями взагалі: вона є не що інше, як приложення правил і метод комічних інтерлюдій до святочних привітів і її можна назвати драматизованою віршою“.⁹⁵⁾ Беручи під увагу, що у вірші приходять вислови, неприличні духовному станові Юрія Кониського, Петров приписує авторство вірші Танському, не без сильного впливу Юр. Кониського на технічне оброблення або форму її.⁹⁶⁾ Поки не знайдено анальогічної вірші з описом Великодня, утечі чорта та смерті й смерті Юди, немає даних спротивитися цій думці М. Петрова.

На зовсім драматичну форму одної великодньої вірші вказав М. Драгоманів, зазначаючи, що такі вірші „можуть уважатися або за початки драми, або за вламки її, або за відлучки церковної драми, коли

не нашої, то близьких нам народів.⁹⁷⁾ Ця вірша оповідає, що коли Юда продав Христа жидам, зажурився цим дуже, кинув срібняки, задушився і явився перед люципером-сатаною, в пеклі. Люципер привитав його радо за те, що Юда разом з ним загнав Христа на хрест. За це до судного дня сидітиме разом з ним і питиме ту саму чашу, що й він. От-от приведуть Назарянина й чортові „його грішну душу навіки оддадуть“. По нього післав він своїх вірних воєвод Бинарів і Трубарів. Коли вони так розмовляли, надбігли й закричали його воєводи:

Замикайте, підпирайте пекельні врата,
 Да й ніхто не виглядайте з пекла нашого брата!
 Ось іде гість, усім нам нерівний,
 Господь кріпкий і царь царей грізний!
 І множество ангелів його оточують,
 А нас куди до його ані мало не допущають.
 Протів єдиного ангела неможливо нічого нам чинити,
 А на його самого і оддалеку неможливо зріти».

А коли Христос почав зближатися до пекла, почали ангели виспівувати перед ним:

Возьміте врата князя ваша
 І оддайте авраамській душі наша!
 От іде до вас царь слави,
 Котрий сокрушив вінець вашої глави!
 Годі-ж вам тут царствувати
 І праведні душі к собі забирати!
 І закричав люципер: »Що там за царь слави?
 Чи не той, що з розбійниками жиди його на хресті розпяли?
 Я оце за стид собі ставлю врата йому одворяти
 І вереї йому покоряти.
 Нехай же він іде сюди да й настає,
 А хто із нас дужчий буде, той і барині собі придбає».
 І закричав люципер: »Гей, панове воєводи, Бинарі й Трубарі
 От тепер же будьте в пригоді ви мині!

Я вас на пораду до себе волаю,
 Як із тим Христом поступати маю?
 Як би оце хитріще зробити,
 Щоб його душу в небо не пустити?!»

Заморкотали слуги: »Нехай же він іде до неба!

А сюди нам його отнюдь не треба!
 Хйба-ж ти не знаєш, як він сюди прийде,
 То весь народ, зібраний нами, із пекла виїде,
 Ібо він не єсть простий чоловік,
 А Бог, той, що був прежде всіх вік?»

І закричав люципер: »Що-ж він за Бог, що смерті боявся
 І за сребрянії гроші, як простий раб, продався?!

Перед смертю стогнав і на небо волав,
 Даби в злії руки жидам не понав«.

Міжтим Христос зблизився до пекла й темне
 пекло просіяло світлом. Не змігши стерпіти цього світла,
 люципер упав ниць і почав сильно кричати:

Гвалт, панове, гвалт! Пекло пропало
 І сили уже моєї скільки у мене не стало.
 Правду казали, що царь небесний
 Взяв на себе образ чоловіколесний.
 І я-ж, скільки недуж, так не возмог прельстити,
 Що прийшлося мені тепер до віку вічного скорбіти,
 Бо Іван Косматий його хрестив
 І тимже хрещенням і поклоненням мене мудро удовив.
 Я-ж думав на його, що він грішніций усіх чоловік,
 Аж він — той Бог, котрий був прежде всіх вік«.

Коли Христос прийшов до пекла, „похрестив
 своєю короивою по всіх заклепах і поламав вереї пе-
 ред собою“. Викликавши наперед Адама й Єву, ска-
 зав Христос:

Адаме, Адаме! Як тебе далеко яблуко загнало
 І за тобою праведних душ скільки в пеклі пропало!
 Як тобі того яблука вкус показався?
 Я-ж через него на хресті за всіх вас рознявся.
 Тепер же ти іди в слід за мною, отеюди ступай,
 Із праведних ніоднієї душі не оставляй,

Соломона-ж не треба з собою брати,
 Бо він може кріпко дуже мудрувати,
 Да і Каїн нехай іще трохи перебуде,
 Поки не таковий, а особливий мій суд буде!»

Коли Христос вийшов з пекла, побачив чорт Соломона. Дуже здивувався і сказав:

Хоть од Христа я лиха набрався,
 Так за теж бо міні мудріцій всіх чоловік остався.
 Признайся, Соломоне, чого ти іще в пеклі не видав?
 Хиба-ж тебе Христос міні на віки вічні подарував?»

На це сказав Соломон:

»Гляди-ж. Сей подарок тобі із лихом вийде,
 По мене-ж Христос іще і вдруге прийде.
 В первий його приход если ти і зостався,
 А як по мене в другий раз прийде, то хоч і одчайся!»

Тоді закричав люципер:

»Вибийте його з пекла в шню,
 А коли не хоче, то хоч через силу!»

І тоді чорти вигнали його з пекла та його душа повандрувала за праведними. І всі дивувалися, як „Соломон з пекла вимудрувався“. ⁹⁸⁾

Уже М. Драгоманів зауважив, що в цій вірші відразу кидається в очі „живий, драматичний склад. Можна-б сказати, що автор її або вже мав перед собою примір драматичних сцен, котрі скорочував, вкладаючи їх у віршу, або ця вірша дає нам перехідну форму до драми“. Драгоманів припускав перше ⁹⁹⁾. Десять літ пізніше здогад Драгоманова справдився. Іван Франко опублікував з західно-українського рукопису „Слово о збуренню пекла“. Установлення Франком тісного звязку ізюмської вірші з драмою це дуже важний історично-літературний факт. „Поперше воно кидає ярке світло на темну досіль (до 1896 р.) й мало досліджену історію такого характеристичного для української літератури жанру, як духовна вірша, й дозволяє, так сказати, відмітити сам процес складання вірші,

оцінювати та зважувати ті або інші понуки й погляди її автора, а подруге документи, введені нами в діло при цім досліджуванні, відшукані на величезній віддалі один від другого, один на Лівобережній Україні, другий на галицькім Підгірррю, в закутку, що, починаючи від часів Володимира Великого, аж дотепер жив окрегим від Лівобережної України політичним життям, входив і входить в склад зовсім відмінних і під неодним оглядом різко від іншої України відокремлених політичних організмів. Тісний, спадковий звязок ізюмської вірші з великодньою драмою вказує на те, що, не зважаючи на політичний розрив, серед українського народу живі досіль й однородні на всім просторі його розселення не тільки ті давні перекази, пісні, вірування й обичаї, котрі звичайно творять поле етнографії, але живі також ті літературні, книжні традиції, котрі почали були вироблюватися наприкінці XVI і в XVII в., одначе котрим через різні історичні обставини не судилося розвинутися повніше та зробитися підоймою міцнішої загально-народної культури. Не зважаючи на всю свою скупість і бідність, ці початки нової культурної праці находили вдячний ґрунт серед українського народу, діставалися в масу, зокрема міську, більше грамотну, та ставали дорогою для неї. І як чеські гусити по побіді реакції, по виході з рідного краю на заслання потішалися тим, що, не зважаючи на те, що втратили весь маєток, все, що для них було миле й дороге в ріднім краю, їм удалося урятувати яко найбільшу дорогоцінність — „Крالیцьку Біблію“ і „Лябірінг світу“, — так і Українці, приневолені в другій половині XVII в. покидати ті осередки умового й культурного життя на Волині, Поділля і Правобережній Україні, котрі щойно розвинулися, і шукати захисту в непроглядних степах Слобідщини, не забували брати з собою книжок і навіть рукописних творів нової драматичної штуки на Україні яко застави дальшого розвитку на ширшій, але все-таки суцільній і однородній основі. Мені видається, що саме така була доля нашої великодньої вірші. Написана в першій половині XVII в. на правім березі Дніпра,

вона швидко зробилася популярною і поширювалась не тільки з риштування, будованого по містах у Велику Пятницю або в самій церкві або серед церковної огорожі для представлення страждань, смерті й воскресіння Спасителя, але й в рукописах яко читання для поучення. Й коли релігійна драма прийшла в упадок, вона скоротилася в Лівобережній Україні у віршу та в цій новій формі живе досіль в народній пам'яті, а тимчасом у своїй первісній батьківщині вона пішла в повне забуття і тільки випадково уціліла в записнім зшиткові півграмотного селянина¹⁰⁰).

Розпоряджаючи трьома новими текстами „Слова про збурення пекла“ з рукописів бібліотеки „Народнього Дому“ у Львові, Франко зайнявся пізніше другий раз згаданою драмою в праці „Слово про збурення пекла“, в якій навів текст вірші з своїми поправками та зводний текст драми й далі перейшов до її змісту та будови й основного джерела її, яким є старохристиянський апокріф, відомий під назвою Нікодимової євангелії, а властиво друга частина цього твору, де описується вхід Ісуса до аду зараз по його смерті на хресті, та „Слово на Велику Пятницю“ Евсевія Олександрійського, надруковане в церковно-славянським перекладі ще 1647 р. в так званім Сборнику сімдесятьох слів у Москві.

Що торкається питання про час і місце написання цієї драми, Франко вернув до своїх виводів. Устні й письмєнні сліди її збереглися на двох протилежних кінцях української території: в двох повітах харківської губернії і в Галичині, де появляються копії старого тексту драми, копії не старші половини XVIII віку, та все-таки трьох відмінних редакцій, що свідчать про значну еволюцію самого тексту протягом досить значного часу від частого переписування. Тільки в наддніпрянській Україні не віднайдено поки-що ніяких слідів ані переповідок цієї драми. На думку Франка це „свідчить про те, що предки тих людей, середяких збереглася великодня вірша, бачили колись чи то на Волині або й у Галичині виставу великодньої драми,

яку зберегли в своїй пам'яті і при якійсь нагоді, напр. при кольтонізації Слобідської України наслідком Хмельниччини й руїни на правобічній Україні, занесли її з собою на далекі кольтонії. В такому разі написання самої драми мусіли-б ми віднести до першої половини XVII в. На це натякає й віршування й форма драми, що нагадує склад козацьких дум, які творилися в тім самім часі¹⁰¹). М. Петров вважає дуже можливим, що „й галицька драма й харківська великодня вірша мають свій прототип в якійсь шкільній драмі, написаній в київській академії, звідки однаково можна було занести її в різні сторони, з одного боку в Галичину, з другого в Слобідську Україну, де вона могла одержати більше або менше значну перерібку“¹⁰²). На основі досіль відомого матеріялу треба сказати, що обидва твердження: д-ра Франка й Петрова — це гіпотези, не підперті доказовим матеріялом.

Апокріфічний елемент в різдвяних і великодніх віршах. Що торкається останньої вірші, яка повстала з великодньої драми, крім другої частини Нікодимової євангелії особливо близьке до її тексту те місце апокріфічного „Слова на Велику Пятницю“, де оповідається про те, що сталося по смерті Ісуса на хресті. Діявол утік до Аду й велів йому позамикати брами. Ад замкнув браму та зміцнив засувами. Надійшли янголи й закричали: „Візьміть, князі, свої брами, візьміть вічні брами, бо йде царь слави“. Ад удав, що не знає нічого, й запитав з середини: „Що це за царь слави?“. Янгольські сили відповіли: „Господь міцний і сильний, Господь сильний у боях“. І запитав Ад: „Коли так, то по що покинув небо та прийшов сюди?“ І сказали сили: „Бо він царь слави й гонить свого противника, щоб звязати його й дати тобі“. Ад вилаяв діавола гострими словами й відмовився помагати йому. Тоді Ісус виступив на мідяну браму й розламав її, а також залізні ворота, й вивів душі праведників з пекла¹⁰³).

Є відгомони апокріфів і в інших віршах. В однім „казаню на воскресеніє Христово“ говориться, що „Христос, пійшовши до пекла, пекло розбив, дія-

вола ізв'язав і народ людський з пекла вивів. І коли люде йшли із пекла, котрих Христос визволив відтіля, йдучи, скакали, веселилися, грали, ликували¹⁰⁴). А знов про Ірода читаємо в учительній євангелії псевдо-Мафія з рукопису XVII в. таке: „А проклятий Ірод погано загинув: наслав на нього Бог люту коросту, й так беззаконний з тим опух і розсівся“. В іншій місці стоїть, що „того Ірода короля черви живого на його королівським престолі розточили, а його душу чорти до пекла на вічні муки запровадили“¹⁰⁵). Подібних аналогій можна навести більше.

Завязки сатиричної побутової комедії.

Діяльogi з сатиричним забарвленням. Уже в розмові пастухів Свирида й Овдія маємо натяки на політичне життя України половини XVIII століття, бо пастухи скаржаться на прикрости, які впали на населення України з причини перепису. Риси суспільної сатири слідні у великодній інтермедії - діяльogi, де виступає двох селян Жоврид і Онопрій, Педора, його жінка та його син Педь. Селяне нарікають на свого пароха, що завів обовязкові пости, ходження до церков, поклони й заборонив навіть курити люльку. При тім згадують покійного попа Лукіяна, що сповідав гуртом на спільній сповіді й не притискав парохвіян. В побутовім елементі різдвяних і великодніх вірш нерідко пробивається і сатирична струна.

І взагалі в українськiм письменстві XVII й XVIII віку маємо деколи твори в формі діяльогів, хоч ці діяльogi зовсім не призначувалися для вистави на сцені, а тільки для деклямації і читання. Одначе й вони не лишалися без впливу на вироблення драматичної форми. А коли вони мали гумористичне й сатиричне забарвлення, набирали такого самого значіння, що й сатирична побутова комедія. В такiм разі вони ставали завязками української сатиричної побутової комедії.

Літературна діяльність Івана Некрашевича.

Під цим оглядом представляють немалий інтерес віршові писання Івана Некрашевича, зложені в реальних умовах українського життя і приложені до його щоденних потреб. Іван Некрашевич прийшов на світ при кінці першої половини XVIII в. в селі Вишенках на Чернигівщині, наскільки вказувала-б на це та обставина, що 1763 р. яко студент київської академії вітав промовою київо-печерського архимандрита Зосима Валькевича у Вишенках. Видко, що Некрашевич був родом з цього села, де його батько був парохом і де Іван яко студент пробував під час вакацій. Коли пізніше став священником в тім самім селі, нераз користав з свого ораторського таланту, виголошуючи промови перед високопоставленими особами, головно перед київським митрополитом Самуїлом Миславським, і випрошуючи собі ріжні ласки. Ці промови уложені латинською або тодішньою нашою книжною славяно-українською мовою.

Також славяно-українською мовою почав Некрашевич складати свої вірші. Що не можна відмовити йому поетичного таланту, доказом цього може бути переспів „Отченашу“, яким кінчиться його „Спорь души и тѣла“ з 1773 р.:

Отче нашъ пренебесный, твоя воля съ нами
 Всегда да будетъ, также владѣтьъ сердцами.
 Имя да святится въ насъ и царство да прійдетъ,
 Да сътью лукавый врагъ болгъ насъ не обійдетъ.
 Оставъ намъ наци долги, да й мы оставляемъ:
 Избавъ отъ лукавыхъ, да ты прославляемъ.
 Дажь намъ хлѣбъ небесный твой всегда чисто ясти,
 Да омерзѣють отсель все мірскіе сласти.
 Безъ тебе-жь не можемъ мы, твое то есть дѣло,
 Очистить тѣло отъ сквернъ, здѣлать, какъ снѣгъ, бѣло,
 Душу-жь освятить себѣ въ покоище вѣчно
 И жить въ ней какъ бы въ небѣ всегда самолично.
 О Боже, здѣлай сія, прилѣжно молюся,
 Да изъ славы твоя въ вѣкъ онъ насыщуся.

Яко твое царство есть и сила и слава,
Да введеть въ оное насъ твоя рука права.¹⁰⁶⁾

Некрашевич писав деколи віршом і листи до своїх знайомих, напр. до Івана Филиповича. Один вірш написаний з приводу того, що Филипович, писарь чернечого двірця у Вишенках, не звернув Некрашевичеві позиченого каламаря. Той самий Филипович став пізніше гніденським священиком і добрим сусідом Некрашевича. В однім листі з 19 грудня 1791 р. Некрашевич запрошує до себе в гості Филиповича, його сина Петра й дядька Степана Криницького :

Отець Іван, Петро й Степан з своїми жінками,
Просим до нас хотя на час приїхать святками.
Будем гулять і зухвалять рожденного Бога:
Уже од вас просто до нас зроблена дорога.

Заспівають хоч над часм, випють калинівки, поговорять, а з ними разом і жінки. Бо й так у святочний день треба спочити. Правда, в них у свято більше роботи ніж у будень,

Да вжеж з того нам такого не розсієтись лиха.
Треба святом з кумом братом погулять ізтиха.
Приїзжайте, поздравляйте, щоб нам дочекати
Веселенько, здоровенько іще празнувати.
А ми разом усі скажем із вами посполу:
Більш не вмієм, що запієм, не ходили в школу.
Сядем дружно всі окружно за столом у хаті,
Хоть не пансько, да й нехамсько будем розмовляти.
А між тими річми всіми то чим заїдати,
То по чарці, то по царці будем запивати.
Розгулявшись, розмахавшись, того іще й мало,
Випьем оиять, хоть і по пиять, аби тільки стало.
Як не стане, то достане батько або мати,
Однак чесно і нелесно, не виїженем з хати.
Насидівшись і напившись, розходитьсь станем:
Хто із нами, а хто з вами, усі разом їрянем.

Нехай кождий пізнає, як в любові треба жити, бо попи повинні зробити всім шлях до неба. Кождий вірить ділам, а не словам.

Так зробимо, научимо хрестьян любо жити:
 Самим ділом введем сміло у небесні кліти,
 Будем з ними вічне всіми в небі кучувати,
 Пиво нове з ребр Христових будем попивати.
 Писав Іван, бо вміє сам, — навчився у школі;
 Годі писать, як прозивать, він вам всім знакомий. ¹⁰⁷⁾

Свій приїзд на іменини Филиповича заповів Некрашевич таким листом:

Отче Іване гніденський, возлюблений тезку,
 Ідем на іменини, очищай нам стежку.
 Ожидай же, здоров був, із своїм патроном,
 Посажай нас до стола за новим ослоном.
 Добренькою почастуй великим стаканом,
 То будем ми тебе звать милостивим паном.

Горівкою має частувати, поки її стане,

Щоб знать хоч третього дня вашого патрона,
 Як не вгадаєш куди і встать із ослона.
 Тоді то сполать, сполать будем глаголати,
 О, щоб же ти до віку діждав панувати.
 Писав тезко з тезкою, з зятем і з сестрою,
 Поздоровляємо вас віршею такою
 Місяця небесного сьогож таки року,
 А числа, що у книжці написано в строку. ¹⁰⁸⁾

З місяця лютого 1789 р. походить його сцена „Ісповідь“, взята з тодішньої священничої практики. Як виходить з сцени, попередники Некрашевича сповідали селян усіх разом. Некрашевич завів у своїй парохвії сповідь кожного зокрема та сповідав не тільки з явних гріхів, але й з грішних замислів і бажань. Непризвичаєні до цього, парохвіяне обурилися на нього. Сцена писана так, що сповідник говорить славяно-українською мовою, а парохвіяне відповідають живою українською мовою. Коли першого, що сповідається, упоминає священник, щоб нічого не скрив перед ним, він не тільки не кається, а гордо вихваляє себе:

Щож я коли зогрішу, я не так, як люде,
 Що инший ледано да й ще звягать буде.
 А я хліба да соли не збавив нікого:
 А більше яких гріхів не чуюсь нічого.
 Горюю да бідую, хоч хліба не маю.
 А ніколи нікого я не позиваю.
 Ой, чи я-ж би бідував, як тепер бідую,
 Як би хотів грішити, занять річ чужую?!

Священик уболіває, що людина, яка сповідалася, не признається, чи не вкрала чогось, чи не лінувалася ходити до церкви, чи не божилася, надурно не клялася, не обдурила, не осудила, не була п'яна над міру і т. д.

Жінку запитує сповідник, чи не їздила коли шукати ворожки, щоб довідатися, яке місце щасливе під будову хати, а далі, чи не робила богозневажливих жартів на весіллях. Сповідана не признається до таких гріхів:

Ні, отченьку, я чесна й роду не такого,
 Як инше: буває матки й отця злого.
 А мене бо навчили отець мій і мати
 Колядівок і щедрівок, Бога зухваляти.
 Говію я що року, пятіньку шаную:
 Ні їм, ні по, ні роблю до вечора в тую.
 От бризнуло на губу, як сир оджидала:
 Чого я не робила, весь рот полоскала...
 Ісусе, щ-ости мене грішную такую,
 А більше я на собі нічого не чую.

А коли на таку самохвальбу й упір запримітив сповідник, що один Бог без гріха, а весь світ, отже й вона, грішить, відрізала жінка:

Разві ти, панотченьку, по собі се знаєш,
 Що ти у мене гріхів так довго питаєш?
 І ще-ж хліба за те гріх, що брѣхнеш, панотче,
 Губою немитою, сеж діло охоче.
 Я-ж таки не все й брешу, я чесна собою.
 Десь ти по злобі почав так крутити мною!

Духовник покинув би священство, колиб не боявся гріха. бо ніяк неможливо „невѣжовъ исправить“.

І дівчина не почуваеться до гріху :

А я що зогрішила, що я можу знати?

На вечірки не хожу, не пускає мати.

Шість раз мене і торік моя мати біла

За те, що на вулицю разів з п'ять ходила.

Єдин тільки раз колись пісню заспівала

Да їй вигнала із хати, що їй не ночувала.

Всеж тепер добре роблю, у гріхах не чуюсь,

Од теї доби їй досі усе я шануюсь.

Вкінці упоминає сповідник дітей, щоб не крали, не були вперті, не брехали їй не билися, а вони на це :

Чи ще-ж і ми зогрішим? Ні, отче, нічого :

Молимося, бем поклони, нічого худого.

Обурилася громада :

А щож то піп наш почав всіх нас так нуждити?

Доки-ж уже ми йому будемо терпіти?

Сеж уже на сповіді їй брехню завдавав,

Коли скає хто йому, що гріхів не має.

Оццеж пак! А де йому гріхів таких взяти?

Як нічого не грішив, щож має казати?

Чи то ми так грішимо, як і інші люде?

Да, аби були люде, а піп у нас буде!

І його-б ми за попа всі посполу мали,

На проскури-б носили їй його-б шанували,

Нехай би він перестав тільки мудрувати,

Щоб так поодиноцю все всіх нас сповідаги.

І ще-ж колиб перестав муштрувать в причасті,

Що од свити закаврані одрізав у Насті.

Сповідник намовляє паравіян, щоб ішли за ним, а не він за ними. На це громада :

Коли-ж так, дак ми тебе всі будемо слухать,

Да позволь сивуху питъ да табаку нюхать.

Розказуй тоді, що хоч, бо ми всі сліпії,

Не знаєм, чи за гріхи єсть кари якії.

А ми будем пильненько на усе те мотати,

Чи не станем хоч трохи гріхів пізнавати.
 Тепер же, хвала Богу, прийшов піст великий,
 В церкві не будуть хіба самі каліки.
 Котрий не був через рік, тепер побуває,
 Хоч уперше, коли піп людей сповідає.
 Очі продере свої, побачить все злеє,
 Що, як, коли зогрішив, хоч слово якеє.
 Йй Богу, покаємя, жінки й чоловіки,
 Щоб у небі зо Христом царетвувать навіки.¹⁰⁹⁾

З 1790 р. походить жива сцена з природи „Ярмарок“, написана чистою народньою мовою.

Просьба на попа слободи „Не руш мене“.
 Близький змістом, формою й ідеєю до „Ісповіді“ Некрашевича віршований твір, відомий під назвою „Замисл на попа“, „Супліка або замисл на попа“ або «Просьба на попа слободи „Не руш мене“ од пархвіян». ¹¹⁰⁾

На думку М. Петрова „згадка в однім з варіантів псевдонімної назви слободи „Не руш мене“ вказує на відомому нам девізу самого І. Некрашевича, якого тому правдоподібно можна уважати автором і цієї супліки або просьби, попсованої опісля переписувачами“. ¹¹¹⁾
 Щоб здогад М. Петрова був ясним, треба переповісти ось тут те, що оповіли йому про Некрашевича вишенський парох Ф. Яновський (вмер 1900 р.) та його свояк-професор київської духовної академії Ф. Мищенко. По їх оповіданням Некрашевич був ріжносторонній, розумний і витривалий. Місцеві перекази кажуть, що він знав добре столярське діло й між иншим зробив для себе бричку з таким написом ззаду: „Не руш мене!“ ¹¹²⁾

Щодо свого тону та складу „Просьба“ близько споріднена з „Ісповідю“ Некрашевича й оповідає далі те, на чім урвалася „Ісповідь“. „Просьба“ малює невдоволених селян на пароха за те, що до нього не можна й приступити й що він карає їх за провини проти віри й моральности. Тому вони звертаються до місцевого дяка з проханням написати для них прохання до владики, щоб усунув з їх села цього попа. З церковно-релігій-

ною справою сплітається і соціальне питання, а ціла „Просьба“ повна цікавих побутових подробиць. Щоб вийти з трудного положення, хитрий дяк уложив скаргу великомовним і темним стилем. Зрештою за радою старих досвідчених людей селяне занехують цю справу, бо „він не сам се крутить, але його пан сотник учить“, котрий „його сюди й втоптав, да за його свою годованку віддав“.

Під літературним оглядом треба „Просьбу“ поставити далеко вище від „Ісповіди“ Некрашевича. Тут світогляд автора ширший і глибше змальований підклад річи. Колиб справдився здогад Петрова, що „Просьба“ є твором Некрашевича, вона походить в такім разі з 90 рр. XVIII в. і мало що випереджує або й зовсім не випереджує перших пісень знаменитої „Енеїди“ Котляревського.

Замітна річ, що подібний напрям, як проявився в „Ісповіди“ Некрашевича та „Просьбі“ й інших таких писаннях, бачимо також у „Подільській епархіяльній містерії“ з кінця XIX в.¹¹³⁾

Український вертеп.

Перенесення давньої драми в народні маси. В західній Європі найбільше поширені й популярні містерії від давніх давен переходили в народні маси й відгравалися по селах у скороченій і зміненій формі відповідно до спроможности зрозуміти й відповідно до потреб сільської публіки. Такі народні релігійні вистави в менше або більше розвиненій формі існують і в наших часах у Франції, Італії, Еспанії, Швайцарії, а зокрема в південній Німеччині й тирольських краях. А знов на Україні „раз виставлена й вивчена драма немов ставала добром учеників, які вживали її опісля для своїх особистих цілей; в розкішне українське літо розійдуться вони невеличкими групами по селах і хуторах і, живучи справжніми дітьми природи, з дня на день, повторяють драму свого учителя у багатих або заможних селян, козаків або сільської шляхти. Таким робом

відбувалася незамітна пропаганда духовної драми серед народу України, народжувався смак і любов до подібного роду задовольень, а рівночасно зближення з народом улєкшувало можливість увільнення драми від схолястичних пут і відсвіження її місцевими елементами. З цього боку ці літні прогульки бурсаків, цей спів духовних кантів і вистава шкільних містерій по селах мають важне значіння в історії старовинного духовного театру. Їм завдячує він свою популярність на Україні, а виключна замкненість духовних вистав у заїконоспаській академії або на придворній московській сцені немало вплинула на швидкий упадок духовного театру на півночі".¹¹⁴⁾

Поза інтермедіями й діяльогами такогож характеру мало було в досіль відомім давнім українським драматичнім репертуарі поважних драм, які могли б чимсь зацікавити народні маси. З драматичної спадщини Дмитра Тупталєнка-Ростовського могла такою бути найшвидше Різдвяна Комедія з її живими українськими народніми типами. Найживіща сцена цієї драми це розмова пастухів. В цих пастухах видко земляків автора драми, безпечних і наївних Українців. Один з них Борис береже отари, а два інші відійшли до Вифлєса за харчами. Коли вони вернули й почали вечеряти, почувся чудовий спів; згодом запримітили вони, що це співають якісь дивні істоти на небі. Почали сперечатися про те, хто вони: один каже, що це пташки, а другий, що „невеличкі діти“. Коли янгол з'явився з своєю вісткою, вони здивувалися немало, що такий воевода прийшов до них особисто. Янгол пояснив, що „той, котрий є пастухом для всіх пастухів, очікує вас, пастухів“. А вони простодушнo почали допитуватися, чи не треба йому якось поклонитися, принести дарунки так, як нашому князеві і т. д. У вертепній драмі янгол будить пастухів, щоб славили всюди народження Христа. Далі бачимо споріднені мотиви з різдвяною драмою Дмитра Тупталєнка. За сценою двох пастухів веде та су розмову:

1 пастух. Грицьку?

2 пастух. А що, Прицьку?

1 пастух. Вставай хутенько,
Вибери ягня маленьке!
Да хутко підемо ген-ген на гору,
Може ще й ми поспіємо в пору.

Хор співає за сценою „Слава буди в вишних Богу“, а пастухи приносять ягня в дарунку Христові:

1 пастух. Отсе-ж і ми, Паниченьку, до вашої таки мості,
Як сам бачиш, Грицько з Прицьком припхалися
[в гості...]

І ягнятко принесли із сільського стада.
Нехай буде здорова вся наша громада!

2 пастух. Да годі лиш, Грицьку, тобі тут бляяти,
Да нумо поздоровляти,
Може кому чи не час й до стада чухрати.

1 пастух. Як так, то бувай же, Паничу, здоров,
Да й нам дай, щоб і ми такі були здорові.
Да із сих чижмачків обулись в сапанові.
Благослови-ж сей подарок від нас прийняти!¹¹⁵⁾

Крім того як у різдвяній драмі Тупталенка, так і в пізніших, що брали мотиви з неї або її джерела, приходять сцена з вояками, що висловляють свою звірську готовість строго вибити дітей, з високолетніми промовама магів, усюди бачимо передсмертні муки Ірода, коли до нього приходять смерть, чорт чи пімста, та його скинення до пекла.

Такі спільні мотиви ведуть нас до найбільше поширеної й любленої на Україні драматичної вистави у давніх часах — до українського вертепу. Це дуже оригінальна композиція з поважної різдвяної драми й інтермедії. Одначе замість живих осіб виступали у вертепі ляльки у відповідних костюмах, а розмови виголошувала людина, уміщена за вертепною будкою, невидна для публіки, що (людина) порушала ляльки на сцені відповідно до акції.

Про ширителів вертепу каже митрополит Євгеній, що „в часі Різдваєних свят добірні студенти й ученики

ходили по домах з зіздами, з вертепом або райком, виставляли ляльками Різдво або Воскресіння Христа, одначе опісля полишили ці вистави цеховим майстрам, а замість того виставляли діяльogi, драми й говорили привітні промови“.¹¹⁶⁾

Вертеп в західній Європі. Вертеп повстав з комбінації релігійної різдвяної драми, витисненої з костельної огорожі на міську площу, й зовсім світської лялькової гри. Характер цієї релігійної драми вже на початку XV в. ілюструє досить те, що 1416 р. в часі базилейського собору англійські представники собору гостили духовних отців бенкетом, на яким їх блазні та слуги забавляли зібраних прелатів — різдвяною драмою, переведеною вже зовсім на світський стиль. І так Йосиф трактувався тут яко комічний старий муж молоді, жінки, пастухи жартували собі з нього й поштуркували його; Марія кликала молодих няньок, щоб колисали дитину, але вони воліли танцювати з парібками й т. ин.

Вертепом називалася переносна скриня, декорована як Вифлеєм з яслами та з дитиною Ісусом в них, з Йосифом і Марією, з волем, ослом і пастухами; дальше маємо прихід трьох царів, сцени з Іродом, з жидами, вояками, чортом і смертю, а решта все типова лялькова комедія з побутовими сценами, з масними словами й пісеньками, з виставою різних національних костюмів і танців. Зразу дуалізм цих складових елементів проявлявся тим робом, що тільки та частина драми, яка була основана на євангельських переказах, відгравалася при помочи ляльок або й вона навіть не вся, бо трьох царів, пастухів і жидів грали живі люде, одначе швидко справа стала простіща та всі ролі перейшли на ляльки. Дуалізм між деревляними й живими акторами перенісся в середину самого вертепу, він одержав два поверхи: в горішнім поверсі стояв Вифлеєм і ясла, а в долішнім місто, Іродова палата, площа, на якій ляльки відгравали сцени чисто світського змісту. По всякій правдоподібности вертеп цієї форми повстав у південній Німеччині.¹¹⁷⁾

В Польщі інтерлюдійна частина шопки (бо так тут називається вертеп) це ряд неповязаних з собою сцен, в яких виступали перед очами зібраної публіки різні типи з найближчого оточення. З збереженням характеристичних прикмет їх говору, манер, своєрідних поглядів виводився краков'янин, карпатський гірняк, німець, жид — оригінальна панорама „племен, нарочій, станів“.

Звізда. Разом з вертепом носили звичайно й звізду. Це є ліхтарня з грубого, перемашеного паперу, від якого йде шість великих рогів або промінів на всі боки; сама ліхтарня укріплена на високій жердці непорушно, а проміні при помочи бльоку та протягнутого від нього шнурка вертяться довкола своєї осі. На однім боці ліхтарні нарисоване кругле людське обличчя або сонце, на другім — поклін магів або щось в цім роді. В середині вставлена свічка, що освічує як ці фігури, так і цілу ліхтарню. Носителі звізди співають колядки.

Ходження з звіздою в західній Україні відоме було вже 1680 р. Рукописний відділ „Національного Музею“ у Львові переховує „Тріюдь“, де на трьох картках з початку й одній кінцевій містяться зразки української набожної пісні з другої половини XVII в. Ці пісні вписані до Тріоди в містечку Стара Сіль Хведором Рясновським, родичем з Дунаїва зпід Рогатина.

Між текстами вписаних тут набожних пісень є між иншим такий:

Ангели, співайте,
 Честь Богу оддайте.
 І ми з пастирми спішімо,
 Уклінне Бога приймімо.
 Пророки прорекли,
 Честь Богу принесли,
 Що ся зволів народити,
 З нами на землі прожити.
 Скочмо за звіздою
 Зо всею дружиною,

Де світлість луча сіяє:
 Нех наше серце співає:
 Алілуя, слава,
 Честь Богу і хвала, що...
 Ото днесь співаймо,
 Родженого витаймо, що...¹¹⁸⁾

Поруч з текстами набожних пісень вписані тут і кілька різдвяних вірш-ораций, з яких одна починається словами:

Вже, діти маленькі, вже ся собирайте,
 Христа народженого в яселках витайте!¹¹⁹⁾

Справа часу появи вертепу на Україні. Коли взяти під увагу з одного боку згадку про звізду та з другого зазначений початок різдвяної вірші-орачії, є всяка спокуса бачити тут ствердження, що вже тоді в західній Україні був відомий вертеп, хоч може ще й не під цією назвою. Що найдалі на кінець XVII в. треба віднести появу українського вертепу, доказом цього крім вірші, що стоїть у близьким звязку з вертепом, є ще те, що вертеп українського походження вже в половині XVIII в. був відомий у Сибірі, куди занесли його єпископи Українці, починаючи від Філотея Лещинського (1702—1722), та його наслідники, Українці й пристрасні любителі театру.¹²⁰⁾ Текст цього вертепу заховав і досіль прикмети української мови й українського віршування і він затратив майже зовсім другу частину, комічні, побутові сцени, але перша частина, біблійна — це зовсім відмінна і старша редакція від тексту українського вертепу, відомого з тексту Маркевича-Галагана.

Обидва тексти: Маркевича й Галагана сходяться в основних точках. Більша різниця помітна в побутово-національній частині, а в першій релігійно-біблійній частині ця подібність місцями рівняється дословності. Доказів, що свідчили-б про глибоку давнину текстів, у них немає. Правда, запорожець співає пісню:

Та не буде лучше,
 Та не буде краще,
 Як у нас та на Україні,
 Що не має жида,
 Що не має ляха;
 Не буде зміни!

Цю пісеньку „Історія Русів“ прикладає до часу Чорної Ради в Ніжині й до вбивання тодішніх дуків „черню“ і наводить кінець її так:

Нема панів,
 Нема ляхів:
 Не буде й зміни.¹²¹⁾

Одначе ця пісня запорожця вказує тільки, що первісний текст цієї редакції вертепу повстав не раніше другої половини XVII в., за те є більше даних, що він повстав геть-геть пізніше.

Саме слово вертеп приходиться в уривку інтермедії чи діяльогу на Різдво Христа, віднайденім в рукописній збірці з 1771—76 рр. Виступає тут пастух з своїм сином Кубою і говорить:

Хвала-ж Богу, що ми ся до вертепа донитали!
 Треба; сину Кубо, щоб ми що новородженому подарували.
 Хвала-ж Богу, що наш пастуєський подарунок прийнятий!
 Треба нам іще, сину Кубо, і погуляти.

Співає: Пасли пастухи край долини свині,
 А не знали о своїй лихій годині.

Уже-ж ми, сину Кубо, новородженого розвеселили.
 Треба-ж нам, сину Кубо, щоб ми ще й о череді помислили.
 Іди ти, сину Кубо, за чередою,
 А я ляжу собі з бідою.

На це заявляє циган:

А не тут тобі, стара собако, лежати,
 Подібно тобі треба за товаром ганяти.
 А то стара собака, лежачи, пріє;
 Добре, що на тебе вітер не віє.

Ось я тебе нагрію,
 Як сам умію.
 Ковендаря на три ліса,
 На другий бік обернися!

Циган бє пастуха, а він кричить :

Гвалт, сину Кубо!
 Подібно на мене прийшла лихая згуба.

Далі виступає литвин і циган, що говорить по українськи й ворожить білорусові тим самим способом, яким закінчив лежання пастуха. Цей спосіб зазначає він і в своїй пісні:

Чом, цигане, не бреш?
 Бо плужка не маю.
 Тільки в мене плужка, —
 За поясом пужка.¹²²⁾

Північно-західно-українська редакція вертепу. До котрої редакції з досі відомих текстів вертепу велів допитуватися пастухові з сином Кубою автор інтермедії чи діяльогу, не можна сказати, бо наведена пісня цигана приходить в редакції вертепу, визначеній текстами Маркевича-Галагана, а лічення з охопту литвина циганом і туга литвина за кутею в старшій редакції на думку покійного Франка, опублікованій ним в 1906 р. в розвідці про український вертеп, — в північно-західно-українській редакції вертепу.

Цей польсько-український текст не має початку. Зразу йде релігійно-біблійна частина з сценами з відвідинами пастухів, з Іродом та його смертю. Ряд сцен інтермедійного характеру, які слабо вяжуться в одну цілість, починається виступом козака:

А здорові були, панове!
 Отож і я із далекого краю козак.
 Але до того добрий маю сагайдак!
 Тще і шаблю добру маю,
 На силу свою і на неї міцно дуфаю.
 Не новина мні, панове, штурмувати
 До жидівських пивниць і комір,

Не додержить мні курник ані жадний двір.
 Чуда-м дуже великий творив:
 Стави, очерета огнем палив;
 Гори сирянії,
 Озера медовії,
 Кобаси, мандрики в міхи забираю.
 Іще-ж хто хоче дознати лицарства могого,
 Нехай висилає кілька тисяч війська книшового,
 А я з ними буду герці виправляти
 І до кармана їх буду заганяти.
 Чи нема тут, панове, кого до мене пристати?
 А пішлибисьмо на Турка воювати.
 А що бисьмо здобули,
 То ся-б ділили.
 Чи нема тут такого?

Зголошується жид, що хоче з козаком „дики, олен
 воювати“. Від козака й жида „будуть дикий кози утікати“
 Жид хвалиться, що вміє добре стріляти луком. Козак
 велить жидові стрілити, бо він „не видав, щоб жиди
 козакували і з лука добре стріляли“. Жид бере лук
 від козака, стріляє й кидає потім луком на нього. На
 це козак:

Панове, чи видав хто, щоб жиди козакували
 Та щоб вони із лука добре стріляли?
 Іди, пей си́ну, аби тобі пси бороду й пейси обірвали!
 Та іди, проклятий си́ну, учи́ся по своему шальвирувати,
 Як твій сучий батько та і мати!
 Та тобі, проклятий си́ну, шабає одиправляти,
 Не з молодцями добрими воювати!

Допавши до своїх рук козацьку зброю: лук і кріс,
 жид закликає інших жидів під зброю, органі-
 зує з них військо, вчить його стріляти й грозить ви-
 рубати в пень усіх козаків. Жиди гороїжаться так
 довго, доки не надходить козак з піснею на устах:

А в містечку Берестечку,
 Гей, не Байда мід, горілочку.

Гей, не же він та не день, не два,
 Та не одну нічку, не годиничку.
 Гей, не же він та підпиває,
 Та либонь чуру та намовляє.

Почувши цю пісню козака (доказ поширення її в західній Україні вже при кінці XVII або на початку XVIII в.), жиди ховаються зо страху під лави. Козак розбиває ополчення жидів, котрі зо страху перед ним видають себе за монахів з Почаїва. Козак бе жидів і відсилає їх „горілку курити, не на війну ходити“ та співає пісню:

Да козак душа правдивая,
 Сорочки не має,
 Да коли не не, то воні бе,
 Таки й не гуляє.

Доказом популярности цієї пісеньки в XVIII в. є факт, що її поміщували радо під дереворитним малюнком запорожця на листках, що розходилися скрізь по Україні.

По відході козака вертає жид і з ним надходить селянин Іван, котрого жид обвинувачує, що він буцім-то знайшов згублені ним гроші. Жид скаржить на селянина перед паном, який одначе не находить вини в селянині. Тоді селянин уже навмисне дразнить жида, буцім-то він дійсно щось знає про жидівські гроші. За признання жид дарує селянинові вузький жупан і знов веде його до пана, який одначе проганяє їх обох. Пан говорить польською мовою, якою написана на початку релігійно-біблійна частина вертепу, селянин і жид по українськи.

В дальшій сцені виступає у веселім настрою литвин. Він почув у сні янгольські співи, бачив золотий дощ і, прокинувшись, наївся куті, але за багато. Коли він до того хоче погуляти й затягає пісню, кутя бунтується в животі й білорус, знесилений, падає на землю, кидається, стогне та просить покликати йому лікаря. Ця сцена такаж, як в інтермедії про пастуха з його си-

ном Кубою. На це вбігає до хати циганчук; побачивши, що білорус обівся куті, побіг по свого батька.

Надходить циган, ударяє себе рукою об груди й говорить:

А, а! Добрий вечір вам, панове громада!

А що тут у вас за добрая рада?

Як ви ся маєте?

Подібно ви за мене споминаєте?

Бо мій син казав:

Хтось тут мене дуже потребував.

Правда, я, панове, старий циган, уже памятаю сім зим,

Бо я Старого Константинова родився син.

Мене й у Бердичові добре знали, там то мене кохали!

Уже-б я тут не був, як би мене були догнали.

Правда, міні і тут добре буде,

Як ся обізнають зо мною добрії люде.

Хто що має, райте до мене,

А вже він не понесе од мене.

Я знаю ліки на всі штуки;

Уже він не буде бачити, як запопаду в свої руки.

Я умію і ворожити,

Коли є що у рот вложити.

Ох, а то що за чоловік лежить?

О, як же він увесь дріжить!

Трохи він, панове, куті чи не обівся,

Що йому так живіт обдуся?

Ах, і ви, панове люде,

Жадного йому ратунку не даєте!

Не знати, що із його буде.

Цигане бють литвина, коли він висловив тугу за рештою куті, а цей утікає за поріг. Опісля циган хоче поздоровити зібраних з святами, погуляти „дикого вока“, за що просить дати йому хоч по червоному.

На сцену вїздить москаль на кобилі та співає московську пісню, з початку на світські мотиви, а потім вплітає згадки з вифлеємської різні та згадує про лошатко, що розбрикалося, і тому він не може зловити його. Коли він трубить, щоб його звабити, вбігає циганчук, пізнає під москалем свою кобилу,

яку їм хтось украв на ярмарку, та кличе батька, що говорить:

А бодай тобі лихо та хроба!

То наша вірна худоба.

А бий же, сину, того царського осудара!

Як нам ізгонив кобилку, аж гій під хвостом стала піна!

От, дивіться, сивая була

І під хвостом яка діра!

А ти у Польщу не ходи

І циганських норовів не бери,

А нашої кобилки не кради!

Обидва цигане не зважають на москалеві вибріхування, стягають його з кобили, б'ють і проганяють за сцену.¹²³⁾ Цікава річ, що в цій старій редакції вертепу циган два рази здобуває перемогу й немов учить розуму інших героїв, що для досягнення перемоги потрібно рішучості, певності себе й дотепу.

Зв'язок вертепу з сучасними літературними пам'ятками. Лічення циганом охвату білоруса й історія з кобилою це мотиви, які прийдуть в такій чи змінній формі і в Довгалевського, і в Кониського, й деінде. Та не про цей зв'язок має бути тут мова, а про цікаву „Псалму на Різдво Христа“ з 1738 р., опубліковану Франком поруч тексту нововідкритого тексту вертепу.

На вістку про народження Христа довбезний ряд пар людей вибрався витати новонародженого. З пастухів „Кузьма з Демяном пред Христом паном під самим дахом стали зо страхом, але Микита сам Бога вита, при яслех ставши, кучемку знявши“. Савка з Юхимом „по бербениці несуть жентиці“. Дехто плыв лодкою. „Гаврило в вічку ослові січку, а Стах полови приніс ослові“. „Яко піддані усі Івани роблять місточок через поточок. Туди рибаки бігли по раки, всі по плотиці дали владиці. Яремій з Гапоном воли з припоном“ вели, а

Остап і Мокрій і третій Купрій,
Яким із Стецьком і з третім Мацьком

Несли барана до Христа пана.
 Пилип з Макаром прийшли із даром:
 Два хліби взяли, Богу подали.
 Дмитер хитренько прибїг пруденько;
 Ставши в порога, побачив Бога.

„Лучка, мудрая штучка“, побачив здалека Христа.
 Всі молоді й старі пекарі з хліборобами принесли ко-
 лачі, а Йосифові й Марії дали по пирогові за те, щоб
 могли оглядати Христа.

Близько у дверець продає перець:
 Марфа стояла і продавала.
 Другая Дося спекла поросся;
 Нім Бога вздріла, поросся зїла.

Автор закликає черців бити з радости поклони,
 чернички у черевички обути ноги, кушнірів і кравців
 приготувати хутро на другий день, ковалів зробити
 „гвіздя“, щоб побити шопу, гонтярів дати гонт і лат
 на туж ціль, столярів виготовити швидко двері, слю-
 сарів приправити їх, сницарів з малярями, щоб поро-
 били віттарі до шопи, шклярів, щоб шиби (оболони)
 приправили, котлярів і боднарів, щоб швидко зробили
 „панви й станви“, римарів, щоб привезли вузди й хому-
 ти, стельмахів, щоб зробили „лектики“ для Христа,
 шевців, щоб поспішили з чоботами, музиків, щоб
 узяли скрипки й розвеселили Христа, гончарів, щоб
 бігли з горшками, а теслів, щоб зложили гарні ясла.
 „Цупрун і Мина привезли вина“, „Данько морозом
 драбчастим возом привіз горілки штири барілки, Федько
 з Прокопом бігли окопом і ледво лізли, бо ріпу
 гризли“. Марко прибїг з медом, а за ним Остап „віз
 пива бочку“. Далі велить автор Мафієві грати „в шо-
 ломію“ або „в фуярку“, а Олексі лекше грати, бо
 „будуть пастирі усі скакати“. Інші музики це Кирик і Гу-
 рій з сурмами.

Хоч о холоду, підтер бороду
 Макарій; упрів, нім Бога уздрів.
 Богу їх долі, різники з Волі
 Ріжуть телята у сїї свята.

Стає і Данило привезли пиво,
Горілки фляшку, просять о ласку.

Нечипір з Маном мають грати перед Христом „в со-
пілку, пючи горілку“, а Клим сісти у ніг і за-
грати тихенько, красенько „в ріжок“. Ваcиль по-
винен продумувати над тим, як вони мають грати.

Стямив о Бозі, став на залозі
Козак із рогом перед порогом.
Також лях з луком приїхав з фуком;
Мимо залогу втисся ко Богу.
Вельможні пани, Греки з Римляни,
Чесно входили і навідили.
Венґри і Німці яко одмінці
Здалека стали, не довіряли.
Магометане яко погане
Ані витали, ані видали.
Правда, Мпряне й Аравляне
Ішли помалу і дали хвалу.
Але Волохи віри не трохи,
З Мунтяни стали і заспівали.
Серби з Болгари, переськії цари —

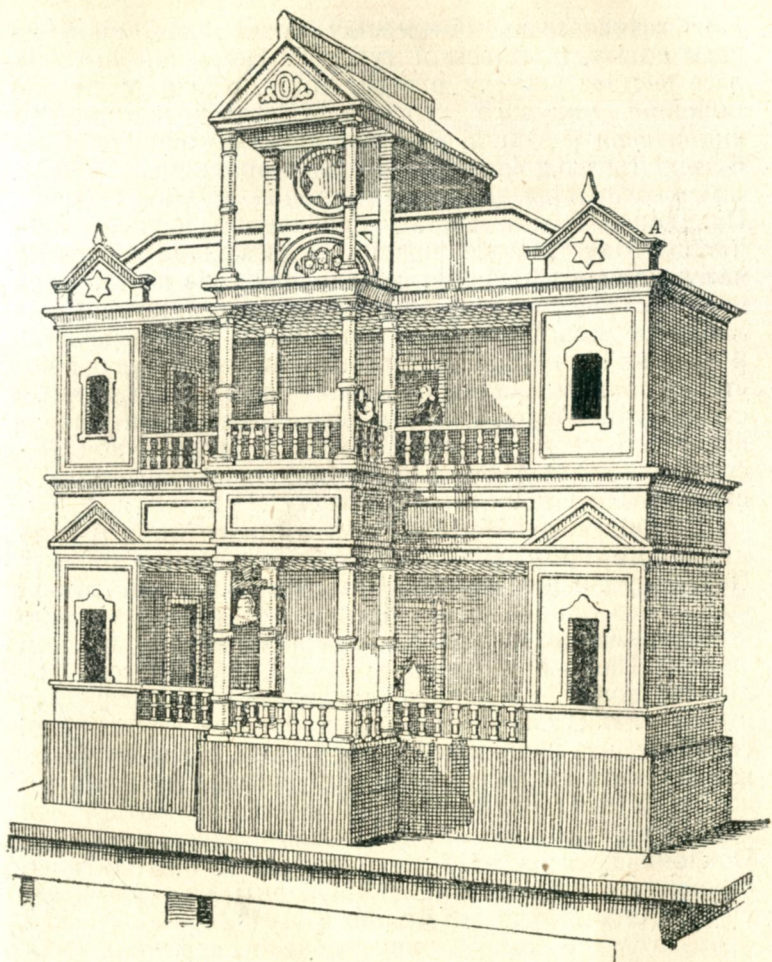
всі співають: Бог нам родився і пеленами повився.¹²⁴⁾

Поодинокі вислови у вірші та згадка про таких ремісників, як гонтярі, вказують, що вірша зложена в підкарпатських околицях з їх годівлею овець і деревляним промислом, а згадка про Цупруна й Мину натякає на торговельні зносини з Угорщиною. Характеристичне групування дієвих осіб по парі, таке типове для техніки вертепної драми, й такі епізоди, як з Досею, вказують, що сцени вертепу дали понуку для фантазії автора вірші, правдоподібно переписаної 1738 р., бо-ж таку віршу читав проф. М. Грушевський в рукописній збірці з Полтавщини з другого десятиліття XVIII в. Проф. Грушевський схиляється датувати віршу кінцем XVII в.¹²⁵⁾ В таким разі отся вірша є свідомством великої популярності українського вертепу вже при кінці XVII в., вертепу, багатого дієвими фігурами й побутовими сценами, близькими й любими

народній фантазії. „Маємо тут свідоцтво, що і в цім підгірськім вертепі виступав козак і що між ним і ляхом відбувалася якась комічно-драматична сцена: козак стояв на сторожі біля Христової шопи й мабуть не хотів пустити ляха, який аж по словній, а може й активній перепалці „з фуком мимо залогу“ дотискається до шопи“. ¹²⁶⁾ Сильна віра волоха вказує на близьке сусідство автора вірші з волохами. У вірші немає згадки про москаля й литвина яко далеких авторові народів. Залюбовання до виводження представників різних народностей і суспільних верств це одна з характеристичних прикмет людової комедії взагалі, а лялькового театру зокрема. ¹²⁷⁾

Київська редакція вертепу. Вступні уваги. Київська редакція вертепу представлена головню двома записами: Маркевича й Галагана. Текст Маркевича вийшов друком ще 1860 р. ¹²⁸⁾. Про скриньку-вертеп читаємо тут ось що: „Наш вертеп це порушний домок на два поверхи. Він зроблений з тонких дошок і картону. Горішній поверх має балюстраду, за балюстрадою відбувається містерія: це Вифлеєм. В долішнім поверсі є престіл Ірода; підлога оклеєна хутром для того, щоб не було видко щілин, по яких порушаються ляльки. Кожда лялька прикріплена до дроту: під підлогою знаходиться кінець цього дроту: за цей кінець, притримуючи ляльку, власник вводить її в двері й водить в напрямі, який для неї необхідний. Розмова від імени ляльок відбувається між дячками, співаками й бурсаками то пискливим голосом, то басом, відповідно до потреби. Друга частина вистави відбувається вся в долішнім поверсі“. ¹²⁹⁾ За задньою стіною домика схований виконавець вистави: він водить ляльки й фігури дорогами, прорізними в підлозі театру, й говорить за них ріжними голосами відповідно до роль дієвих осіб. Увесь вертеп має високости 2 аршини з вершком і 1 $\frac{1}{2}$ аршина в ширину. ¹³⁰⁾

Про збереження другого тексту оповідає Галаган ось що: „Зовсім припадково, завдяки особливо корисним обставинам, старовинний вертеп з його виста-

Вертеп
(родини Галаганів).

вами заховався в моїм маєтку Сокиринцях, прилуцького повіту, полтавської губернії. Не знаю, чи водилася вистава вертепу в домі моїх предків у першій половині минулого століття: і тоді правдоподібно виконували її зайшли артисти, але, як оповідали мій батько й деякі кривняки та місцеві старі люде, в 1770 рр. до мого прадіда зайшли з вертепом київські бурсаки. Правдоподібно їх виставу прийнято з великим спочуттям тому, що мій прадід, затримавши на деякий час вандрівних артистів, уладив для себе вертеп, при чім бурсаки передали вертепний текст і нотний спів місцевому хорові співаків, котрий існує безпереривно й досіль. Таким робом вертепна вистава, будучи постійно повторюваною на Різдвяних святах протягом стільки літ, збереглася не в усній традиції, а в писанім тексті та в уложеній на ноти музиці, хоч без сумніву з бігом часу в ній могли появитися деякі відступлення від старовинного тексту".¹³¹).

Релігійно-біблійна частина київської редакції вертепу. Дія починається в горішнім поверсі. Перед публікою сидить Марія з Ісусом на руках; коло неї з одного боку Йосиф, з другого звичайно кілька домашніх звірят. Вистава починається хоровим співом „Пінію время і молитви час“, після чого в долішнім поверсі виходить паламарь в підрыснику та з косою. Він кланяється на всі боки, в чотировірші сповіщає про народження Христа, підходить до дзвінка, дзвонить і відходить, а хор співає „Ангели, знизайтесь“. Потім в горішнім поверсі з'являються два янголи в білих одягах і з запаленими свічками в руках. Поклонившись на всі боки, один янгол підходить до бокових дверей і в шостивірші будить пастухів, а хор співає „Слава буди во вишних Богу!“

Потім іде згадана вище сцена з пастухами. Обидва українські пастухи з чубами й вусами, в коротких кожушках без верху та шкіряних постолах. Випросивши в Марії дозвіл „пісню заспівати“, вони на два голоси співають відому колядку „Нова рада стала“, по скінченню якої скрипки грають українську „дудочку“, а пастухи танцюють, приговорюючи: „зуба,

зуба на сопілку!“ На відхіднім другий пастух говорить:

Спасибі вам, Паниченьку! Ми-б і довше тут гуляли,
Так, признатся, хліба з дому не брали.

В долішнім поверсі, де по середині стоїть престіл Ірода, зявляються три вояки, оглядають кімнату та престіл, після чого входить Ірод і сідає на престолі, а вояки відходять. Ірод одітий в порфиру й має корону на голіві. Хор далі співає розпочату по відході пастухів пісню „Днесь Ірод грядет во своя страни“, по скінченню якої входять три царі в хутрах і з коронами на головах, а хор співає „Шедше тріє царі“. По першій строфі наступає розмова царів з Іродом. В часі співу дальших строф запалюється звізда на самім верху вертепу, при чім хор співає четверту строфу, а потім в горішнім поверсі зявляються царі, поклоняються Христові та кладуть в його ногах дарунки. В часі їх повороту назустріч їм зявляється янгол і велить їм іти іншою дорогою. Царі дякують за раду та просять його провести їх. Вони відходять з янголом, а хор докінчує пісню.

Після того дія знову переноситься в долішній поверх. Обдурений Ірод закликає вояків і велить безмилосердно витягти всі діти по всіх містах його царства. Вояки відходять, а хор співає „Перестань ридати, печальная мати!“ В часі цієї пісні вояк вводить до Ірода Рахиль, що тримає на руках малу дитину. Вона одягнена по українськи, з наміткою на голіві, в плахті і в запасці. Вояк заявляє Іродові, що в цілім його царстві лишилася тільки одна дитина Рахилі, але мати хоче вмерти за неї. Ірод велить убити дитину. Вояк бере дитину на спису, а Рахиль починає ридати й кидатися по сцені. Хор потішає матір „Не плачь, Рахиле, видя чадю неживе“, Рахиль засипає Ірода проклинами, а вояк виганяє її.

По сцені з Рахиллю Ірод чує свій близький кінець, але задумує і з смертю воювати. Велить воякам стояти у порога й не допустити смерті. Хор співає грізну пісню „Тут смерть виходить“. Тимчасом дверми вди-

рається смерть з косою. Вона закликає чорта, чорного, з витріщеними очима, з червоними грудьми, з хвостом, рогами й чорними крилами. Чорт приказує своїй сестрі-смерті піднести косу та вбити Ірода. Ірод хвалиться своєю славою і силою, та смерть ударом коси перетинає нитку його життя, а хор відпроваджує його душу до аду, висловляючи бажання, щоб вона там лишилася навіки. Потім чорт підходить до Ірода, бере його в свої обійми й говорить:

Друже мій вірний, друже прелюбезний! *
Довго ждав я тебе в глибочайшій безді...

Ще сильніше чується моральна наука за стіною:

Оттак беруть, оттак несуть
Роскішників сього світа,
Дать перед Богом одвіта.

Ту саму думку висловляє і хор в кінцевих словах своєї пісні, котрою кінчиться релігійно-біблійна частина вертепу.

Вона в своїй істоті не є нічим іншим, як повторенням різдвяної драми в тій формі, як вона ходила в західній Європі або як писав її Дмитро Тупталенко й пізніше старі українські драматурги. В деяких різдвяних драмах Ірод, очарований красою Іродіяди, велить відтяти голову Іванові Хрестителеві та принести її на полумиску. Тоді смерть відсікає голову Іродові, що падає, дригає ногами та кричить: „Оцеж лихо міні! Як би я знав, що всьому причина дівчата, то-б ні танцював і ні жартував. Карає за них небесний царь“.

Сильне занечищення мови церковно-славянськими в релігійно-біблійній частині вертепу промовляє за тим, що джерелом була тут якась шкільна містерія. На деякі спільні мотиви з різдвяною драмою Тупталенка вказано. Є спільні загальні засновки й деякі епізоди з „Коміческим дійством“ Довгалевського. Однак дослід вертепу й анальогічних різдвяних драм не стоїть ще сьогодні на такій висоті, щоб про це можна було сказати щось певне.

Інтермедійна частина київської редакції вертепу. Друга частина українського вертепу це ряд неповязаних сцен з життя українського народу, які не стоять майже в ніякій звязку з першою релігійно-біблійною частиною. Це справжня народня мельодрама, приложена до життя, симпатій і антипатій українського народу. Тільки в перших двох сценах: діда з бабою і салдата з красунею задержаний ще який такий звязок другої частини з першою, бо тут говорить про Різдво Христа та смерть Ірода.

Та поперед усього одна увага. Текст вертепу Галагана старший і повніший від тексту вертепу Маркевича. Одначе тільки останній надрукований в повноті. Тому він друкується нижче, а отсей огляд опертий на описі вертепу Галагана.

Пестру й веселу картину ріжнородних типів, схоплених з умінням, хоч і відривковими рисами, відкриває танець діда й баби під звуки пісні „Ой, під вишенькою, під черешенькою“. Показується, що дід і баба розвеселилися так тільки тому, що не стало Ірода й немає чого боятися.

Та несподівано на сцені зявляється салдат в мундурі часів Олександра першого. Дід і баба відходять, а салдат виголошує довгу промову про народження Христа й діла Ірода. В промові торкається і болючих боків салдатчини. По промові виходить до нього на сцену Дарія Іванівна, вони поздоровляють себе й танцюють під звуки „камарицької“. Нараз за сценою чути барабан і салдат на все прощає Дарію.

Салдата заміняє інший вояк, гусарин-мадляр, властиво новосербський пікінер. До нього виходить мадлярка. Вони цілуються і танцюють під звуки пісні „Гусар коня напував“.

Потім циган віздить верхом на сцену, падає з кобили та проклинає її. Циган бе кобилу, яка втікає. Циганчук кличе його їсти, але циган довідується від сина, що мати нічого не наварила, навіть хліба немає вдома. Слідом за сином приходить і циганка й викидає їх бідність, бо циган не хоче ковалювати. Вона дає йому ляпаса, за що він відгрожується їй нагайкою. Циганка

обіцяє принести борщику в половнянім горщику, а приносить, як циган стверджує, спльовуючи, ракову юшку. Сцена кінчиться танцем цигана й циганки під звуки пісні.

З комічного боку виведений польський пан, одягнений в кунтуш з рукавами на виліт. На голові у нього конфедератка. За ним іде молодий хлопець. Пан говорить по польськи. Хвалиться шляхетством з діда-прадіда. Був у Львові, Кракові, Києві, Варшаві й Полтаві. Входить жінка й обидвоє танцюють під звуки краковяка. Хлопець виглядає зза дверей і також танцює, вкінці вискакує на сцену й починає танцювати позаду пана. Пан, зачіпивши об нього, падає і грозить, що побє хлопця батогами. На це звертає увагу полька, що ще пана може побити гайдамака, але він гордо відповідає, що один бє тридцятьох гайдамаків. Ледви вимовив ці слова поляк, чуються слова пісні „Та не буде лучше“ й поляк швидко втікає. „Трудно було-б очікувати від маленького, скромного театру маріонеток такої знаменної й характеристичної сцени... Може укладчики вертепної вистави й не запускалися в глибокі думки про значіння цієї пісні, в якій слідом за речами самонадійного поляка з'являється запорожець з своєю величньою, знаменною піснею“... вірно за-примітив з цього приводу Галаган¹³²).

Запорожець далеко вищий від усіх інших фігур вертепу, одягнений в широкі червоні шаравари й синю куртку, обшиту гальоном. У нього в правій руці булава, з виголоної голови звисає чуб. Увійшовши на сцену, він звертається в той бік, куди втік поляк, і виголошує такий монолог, цінний з історичного боку;

На, на! Махнув, мов панський хортяга або опарений пес! Що то за народ із їх пресмілий, що сам і в огонь не вскочить, хиба його силою впреш?! Хоть дивись на мене, та ба, не вгадаєш, відкіль родом і як зовуть; ні чичирк не знаєш! Коли траплялось кому у степах бувати, то той може прізвище моє угадати. А в мене імя не одно, а єсть їх до ката; так зовуть, як набіжиш на якого свата: жид з біди за рідного

батька почитає, милостивим добродієм ляхва називає, а ти, як хоч, назови. На все дозволяю, аби лиш не назвав крамарем, за те то полаю. Тепер, бачу, на світі біда, — що мене одцурався рід. Не бійсь: як був багат, то казали „Іван брат“, а тепер, як нічого не маю, то ніхто й не знає. А як розживеться голота да й загуляє, тоді до чорта роду і всякий пізнає. Відкіль родом я на світі, всяк із вас може знать приміти. Жінок в Січі немає, всяк тее знає. Хиба скажеш: з Рима родом або з пугача дід мій плодом? Но в тім собі милиш, инаково лівиш(?!). У нас сугаків тільки слід, дикі коні нам сусіди, да Дніпрове сремя — ото наше племя! Правда, як кінь в степній волі, то так козак не без долі: куди хоче, туди скаче, за козаком ніхто не заплаче.

Гай, гай! Як я молод бував, що то в мене була за сила! Було, ляхів борючи, і рука не мліла. А тепер і вош сильніща від ляхів здається: плечі і нігті болять, як день попобеться. Так то, бачу, що уже недобра літ наших година: скоро цвіте і вяне, як у полі билина. Хоча-ж мені і нестрашно на степу вмірати, да тільки жаль, що нікому буде поховати: татарин цурається, а лях не приступить, хиба яка звіряка за ногу в байраки поцупить. І справді, пристарівшись, на Русь пійти мушу, бо там одпоминають попи мою душу. Тільки-ж мені і не чується на лаві вмірати, бо ще-ж мене тягне охота з ляхами гуляти. А хай міні що небудь прикинуть для смерти, то ще жиду або ляху мушу носа втерти. Хоч уже мало ізледащів, однак чують плечі: здається, поборовся-б іще з ляхами гречі, іще-б прогнав шоронку за Вислу хоч трохи; гинули-б ляхи, як од жару блохи! Трохи ляхва угадала, що лошака дарувала.

Случалось міні і нераз в степу варить пиво: пив турчин, пив татарин, пив і лях на диво. Багацько лежить і тепер з похмілля мертвих голов і кісток од того весілля. Надія в мене певна: мушкет сіромаха, да ще не заржавіла і шабля моя сваха. Хоча вона і нераз паюхою вмилаь, таки й тепер як би розізлилась, то не один католик лобом двиним (?!) стане; ко-

ли-ж втікати схватитися, то на спису застряне. Да як і лук натягну, брязну тетивою, то мусить з поля втікати хан кримський з ордою. Гей, нуте-ж ви, степи, горить пожарами! Бо вже час кожухи мінять на жупани з ляхами. Де ярмарок добрий, удача покаже, да в бариші жид з ляхом не один поляже! Пек їм: як намножуться, да мусиш уступити за шкатулу червоних золотом литих кожух шкарупиний. Скинем їм до ката, аби як одцураться упрямого свата. Да вже біжим до Січі могоричу пити! Цур їм! Бодай їх! Як повикли ляхи нас дурити!

Козак Іван Виногура; у його добра натура: в Польщі ляхів обдирає, а в корчмі пропиває. В степах бобри та лисиці, а в шинку дівки да молодиці. Козак душа правдивая, сорочки не має; коли не пє, так воші бє, таки не гуляє.

А над бандурою говорить запорожець: Гей, бандуро моя золотая! Колиб до тебе жінка молодая, скакала-б і плясала-б до лиха, що не один би чумак одцурався соли й міха. Або як заграю, то не один покаче, а, підждавши, од того весілля та ще й заплаче¹³³).

Особа запорожця змальована симпатично й могла рахувати на симпатію публіки. Його поява вносить національно-політичний елемент і свіжі козацькі традиції у вертеп. Одно й друге такі сильні тут, що вертеп зближається під цим оглядом до найбільше патріотичної драми нашого старовинного драматичного репертуару, до „Ласки божої (Милость божія), що визволила Україну через Богдана Хмельницького“. Сильніша пам'ять козацької традиції в тексті Галагана ніж у Маркевича це zarazом доказ більшої давнини першого. І хоч запорожець вертепу походить уже з часів упадку славного товариства, він свідомий своєї сили: він побіджає всіх і все, наносить смертні удари, кому треба, навіть самому чортові, а перед ніким не знає страху. В своїм монольозі він малює свій ідеал вільного життя.

На сцені з'являється шинкарка Хвеська, з якою запорожець танцює козачка під музику; потім прога-

няє її й танцює сам один. Одначе Хвеська чарівниця: послала на козака дві гадини, що кусають його, а він висловляє бажання, щоб прийшла поворожити циганка. З'являється циганка й починає ворожити їй, буцім-то замовляючи рану, в дійсності нишком бажає йому загибелі. Все-таки запорожець виздоровляє, танцює з циганкою, а коли вона домагається від нього заплати, бє її, проганяє і далі танцює сам один. Змучившись, чує потребу випити, підходить до одних з бокових дверей, які мають представляти шинок Хвеськи, розгоняється і чолом висаджує двері.

Найближча сцена малює мирний настрій жидівської пари, що згадує біблійні часи й танцює під музику. В тім саме часі чується стук в двері, з'являється запорожець і приневолює жида угостити його горівкою. Випивши над міру з барілки, запорожець падає, а жид, користуючися його хвилиною слабостю, починає душити його. Одначе запорожцеві вертають сили, він замахається булавою і жид паде неживий. Не знаючи, що зробити з ним, задумує віддати його чортові. Обдумавши форму заклинання чорта, він звертається до нього як до рівні. Коли другими дверми входить чорт і нешвидко забирає жида, запорожець спонукує його до цього булавою; коли-ж на поміч дідькові з'являється другий його товариш, запорожець мало-що не скручує дідька в своїх руках, а піддавши його комічним оглядинам з усіх боків в очах публіки й заставивши його танцювати перед собою, проганяє його назад до пекла.

Тільки раз наївна насмішка запорожця робить місце серйозному почуванню обурення. Запорожцеві зібралось на каяття і саме надійшов уніятський піп. На це каже запорожець:

Про вовка помовка, аж, бачу, дідько і цона примчав!
Бач, мов його лизень злизав!

Висповідай пак мене, поце, під сією сухою пошінкою!

— Ти, козаче (говорить піп), в зґріхах мені признавайся.
Та не соромляйся!

— Чого соромляться?

Я, панотче,
Розкажу все коротше,

Що знаю.

Що воно бути має.

Як кажуть: »бездна бездну призиває?«

— Се значить: грішник на землі.

— Єге! Бач, куди він відвернув!

А по нашому: бездна бездну призиває —

Се значить: піп попа на обід кличе,

А той йому дулі тиче.

Так я тобі гріхів своїх не доказав:

Ходив я змалку по білому світу,

Бив ляхів, жидів, купців, панів і всіх, кого заманеться.

Правду сказати, уніяських попів не бив,

А з них живих кожу лупив,

Бо ждуть вони над козаком смерті,

Щоб скорше в сирі могилу заперти:

Таскають, співають, тільки що не танцюють,

А на поминках як попоються, то мов коні гарцюють¹³⁴).

Прочуваючи біду, піп дріжачим голосом упомінає запорожця ходити до „косцьола“ й поклони бити, але запорожець відповідає, що тільки попа може побити, що, почувши, цей утікає.

Цією останньою побідою над усіма своїми ворогами кінчиться виступ запорожця. Грубими рисами змальована його поява, але він був близький народнім масам, бо висловляв їх змагання до самостійности й боротьбу за неї в обороні віри й української землі.

Кінцеві сцени вертепу переносять нас в иншу обстанову. Селянин Клим не знає, що зробити з старою і свавільною свинею. Ніхто не купує її. Міжтим до нього приходить дячок, якому треба заплатити за науку сина. Клим просить його в заміну за гроші прийняти свиню. Син Клима Іванець жене свиню до дячка, а цей надутою, високолетною промовою складає подяку Климові, так, що йому сльози навернулися. Входить жінка та сповіщає чоловіка, „що уже кондяки принесли із свиняки обідрану кожу“. Клим з жінкою

тішаться, що зробили таку вигідну умову, танцюють, а потім Клим нагадує, що в них крім свині водилася в господарстві ще й коза, Він виганяє на сцену козу, яка ховається під престіл Ірода. Зразу думає, що коза пропала, але потім знаходить її. Під звуки музики танцює коза, яку Клим хоче зловити, й необережно вбиває її. Але й тут знаходить Клим розраду: він постановляє віддати собакам шкуру, а з мяса справити жінці кожух,

Вертепна вистава закінчується появою нищого з торбою в руках. Він підходить до краю сцени й говорить:

Я, Савочка нищий,
 Прошу на харч, на горілку,
 Хто дасть шаг, а хто руб:
 Прийму і конійку:
 На дощечку, на клепало.
 Хто що вкине, то пишеть: пропало¹³⁵).

В цей міх вкидала звичайно публіка свої датки в подяку за виставу.

Це закінчення зовсім природне й корисно відбивається від закінчення тексту Маркевича, де артилерист стріляє з пушки. І це закінчення також вказує на те, що старший текст Галагана, а молодший Маркевича.

В інтермедійній частині вертепу є не один деталь, спільний з інтермедіями Довгалевського чи Кониського, але поки не досліджений ступінь їх оригінальності з одного боку та з другого не маємо старших записів вертепу київської редакції, можна говорити тільки про вплив „Коміческого дійства“ й інтерлюдій Довгалевського й Кониського на сформування тексту вертепу київської редакції, а не навпаки. Наслідком своєї популярності вертеп підпадав дуже великим змінам. На підставі того, що сьогодні знаємо з цього поля, треба сказати, що редакція, визначена текстами Галагана-Маркевича, повстала не швидше половини XVIII в.

Щодо своєрідного оброблення інтермедійної частини й щодо деяких деталей, подиктованих самим життям, український вертеп це зовсім самостійне явище.

Правда, скрізь тут, зокрема в ділах запорожця, недостає індивідуальних мотивів, але в народнім театрі особливу вагу мають етнографічні мотиви.) В цілім вертепі, навіть в релігійно-біблійній частині, бачимо живих людей, а не мертві алегорії на дибах, як у шкільних українських драмах.

Інші редакції вертепу. Різдвяні гри. Є ще й третій текст київської редакції вертепу, занесений при кінці XVIII в. до Новгороду Сіверського, ближчий до тексту Маркевича ніж до Галагана, отже молодший від останнього.¹³⁶⁾

Середину між північно-західно-українською редакцією вертепу й київською займає смоленсько-білоруський вертеп українського походження, а відміною цього вертепу можна назвати новгородський вертеп. Одначе не тільки на Білорусь і на Московщину пішов український вертеп сповняти культурну місію, але він промостив собі шлях в половині XVIII в. й на Сибір і сибірський вертеп це чи не найстарша редакція українського вертепу. На Сибірі дотривав вертеп аж до половини XIX в. З короткого натяку одного з тих, що бачили ще останні вистави тобольської вертепної драми, виходить, що по виставі вертепної драми про Ірода деколи виставлялася комедія „з українського або польського життя“, в якій „голий шляхтич хвалиться багатством, а селянин обдурює його і бє“. Цікаво, що заховалася досі драматична сцена на цю тему п. з. „Розмова між поляком і ковалем“, де поляк говорить по польськи, а коваль по українськи¹³⁷⁾, надрукована Яковом Головацьким яко народня пісня.

Крім вистави вертепу є в звичаю на Україні давати й усякі різдвяні гри, як: райок, козу і т. ин. Цілий ряд сцен або невеличкий жарт-комедію під назвою „коза“ є в звичаю виставляти на Київщині, на Поділлю, а також в Бесарабії¹³⁸⁾. Ця гра має означати символічне пошанування бога худоби Велеса. Першого дня Різдва збираються перебрані парубки в такім складі: циган, дід, Маланка, жид, лікар, ко-

зак (що є також упорядником) і коза й межі тими дієвими особами відбувається нехитра дія з співами на те, щоб одержати дарунки.

Закінчення.

Розвиток старої української драматичної літератури не відбувався нормальним шляхом. Трохи не до кінця XVIII століття задержалася на Україні релігійна драма, що прийшла на Україну з заходу в готовій за-деревнілій формі шкільної драми. Одинокий випадок творять проби й зародки історичної драми.

Безслідно проминула в старій українській драмі реформа Феофана Прокоповича, що не признав поділу драми на поважну й легку частину. І хоч свого „Владимира“ з 1705 р. назвав він „незрілим плодом своїх трудів“, виявив тут ту свободу думки, те бажання новини, ту сміливість гострого вислову, яка характеризує усю літературну й суспільну діяльність знаменитого помічника Петра Великого в його реформуванні тодішнього життя. Героєм своєї драми зробив Прокопович великого реформатора староукраїнського культурного життя Володимира Великого. Інтерес драми скуплюється коло боротьби нової просвіти з давнішою темнотою. Правда, історичні дані скупі в драмі, але за те підкреслені психологічні моменти. Предметом драми стала внутрішня боротьба Володимира перед прийняттям християнства та його перемога над ворожими новій релігії силами. Відзначаючися з природи тонким гумором, автор розлив комічний елемент по цілій драмі й не відвернув уваги глядача від ходу головної дії відокремлюванням комічного елемента в інтермедії поміж поодинокими актами. Гумористичними рисами наділив Прокопович поганських жреців, як видно це з самих їх імен: Жеривол (обжирство), Куряд (лакімство) й Піяр (п'янство), ко-

трі віддають разом характеристичні прикмети кожного з них.

Чим є „Історія Русів“ Григорія Полетики в старім українськiм історичнiм письменствi, тим в старiй українськiй драматичнiй лiтературi є „Милость Божiя, Україну отъ неудобъ носимыхъ обидъ лядскихъ чрезъ Богдана Зѣновiя Хмѣльницкаго, преславнаго войскъ Запорожскихъ гетмана свободившая“ з 1728 р., написана на думку М. Петрова учителем поетики в київськiй академiї тогож року Феофаном Трофимовичем, Виведено тут недавню вiйну українського народу з Польщею під проводом Богдана Хмельницького та звелічано самого Хмельницького невдатними, правда, вiршами, але надиханими гарячим українським патріотизмом і широким демократизмом. Ця драма стоїть дуже близько до козацьких дум і козацьких вiршiв. Закликаючи до повстання, Хмельницький підкреслює, що від самих козакiв залежить, чи мають жити „при козацьких вольностях“, чи бути вiчними рабами. Визволивши Україну від Польщі, Хмельницький радить козакам дорожити зброєю й вояцьким ділом, щоб не втратили незалежності та знову не піддалися Польщі. За найважнiщу умову щастя на Україні ставить великий гетьман, щоб багатшi не привлащували собі хутирцiв, лук і ланiв своїх бiднiщих сусiдiв і щоб не заганяли поспiльства в крiпацтво.

На жаль в історiї українськoї драми не бачимо тривкого розвитку тих елементiв, котрi звязували драматичну поезiю з життям і були вiдбиткою iдеалiв якоїсь частини українськoї суспiльностi. Це помічення, вiрне в приложеннiю до старoї українськoї драматичнoї лiтератури в цiлостi, виносимо зокрема з огляду її найживiщої частини — з iнтермедiй, де виявився не тiльки талант авторiв, але й своєрiдна лiтературна традицiя, своєрiдний шаблон. Появившись у готовiй, виробленiй формi в iнтермедiях, доданих до драми Гаватовича, українська iнтермедiя осягнула свiй вершок розвитку в iнтермедiях Митрофана Довгалевськoго, виблискуючи у нього чистою, живою народньою мовою, вiдбиваючи у собі багато болячок громадськoго життя на

Україні, а вже в першій мірі стаючи найвище в цім роді літератури щодо розуміння національної справи. Не тільки як їх наслідування слабшими є інтермедії Юрія Кониського, але головно з причини недостачі національної свідомости й недостачі розуміння грози з боку Московщини для України в їх автора.

За те самостійно розвинулася світська частина українського вертепу, найбільше поширеного на Україні роду старої драматичної вистави. І коли вся машина бувшої російської держави працювала над змосковщенням українського народу, вертеп був одним з сильних засобів спинювання нівеляційних течій обмосковлення, піддержуючи козацькі традиції та вказуючи такою промовою, як салдата, на різницю української мови від московської.

З українського вертепу витворився основний елемент української різдвяної вірші. В різдвяній драмі, з якої зродилася вертепна драма, гумористичний елемент витворився в сцені пастухів, яка крім того має ще й те значіння, що тут бачимо націоналізацію сюжету. Гумористичні риси, якими змальовано перестрах Ірода в різдвяній і вертепній драмі, відбилися і в різдвяній вірші. Одна група різдвяних вірш оснований саме на тих мотивах, які бачимо в різдвяній і вертепній драмі (напр. змалювання поклону пастухів і т. д.). Поминаючи різдвяні вірші більше схолястичного ніж народнього характеру, важніші під літературним оглядом ті вірші, що малюють наслідки гріху Адама й Єви та радість людей з причини приходу Сина Божого на світ. Вони повстали незалежно від української різдвяної чи вертепної драми й не вільні від впливу анальоґічних західно-європейських зразків.

З різдвяними віршами споріднені щодо веселого настрою й націоналізації та льокалізації теми великодні вірші. Одна група з них повстала з скорочення великодньої драми; тільки гумор у великодній драмі легкий, у вірші грубший і карикатурний; радість праведників у драмі ледви зазначена, у вірші змальована дуже широко, скрізь змодернізована та знаціоналізована, зрештою не без впливу есхатольогічних апо-

кріфів і народніх переказів. З великодніх вірш особливо цікаві ті, в яких опис розкошів у небі має спеціально-політичне забарвлення: розкоші праведників у небі є антитезою сумних обставин в реальнім життю на землі, а гумористичний тон підібраний для висловлення суспільних бажань і найпекучіших кривд робочого народу. Не вільна деяка вірша й від голосної скарги на страшну нерівність між людьми й веселе життя вищих верств, куплене потом і кровю поневоленого робочого народу. Цим протестом, сліди якого маємо і в зародках сатиричної побутової комедії, дуже корисно відрізняються українські різдвяні й великодні вірші від своїх білоруських і московських варіантів, де до того не бачимо ні такого живого гумору, ні такої націоналізації і льокалізації події, як в їх українських зразках.

Українські інтермедії, український вертеп і українські різдвяні й великодні вірші писані живою народньою мовою і своїм змістом і своєю мовою творять один з оригінальних листків української літератури XVII й головню XVIII віку. Правда, тут і там різдвяна або великодня вірша занечищена церковно-славянїзмами, але це взагалі характеризує українську перехідну літературу XVIII в. з її боротьбою традиційних елементів з новими, національних українських з московськими й польськими, і то під оглядом змісту й форми. Одначе коли в українські літературні пам'ятки XVIII в. продерлися справжні почування, коли тут є відгомін суспільно-етичного світогляду народніх мас, коли ми запримітили реалїзм у малюванні сцен з їх життя, коли ми довідалися про політичний ідеал тодішньої України, коли ми почули протест проти кріпацтва, — протест, якого даремне шукали-б ми в тодішній Московщині, — коли ми бачили прив'язання до своєї національності й щораз більшу симпатію до народніх мас. — як не виключно, то головню бачимо це в початках української комедії і тих незвичайно важних літературних творах, як різдвяні й великодні вірші, що зродилися в атмосфері початків української комедії. Ця література, в пере-

важній частині безіменна, сповняла важну громадянську, навіть національну службу.

Бачимо, як матеріял, тон, мотиви та спосіб трактування предмету — все це було надовго перед Котляревським підготоване на Україні повільним розвитком живого слова. Будучи органічним виплодом українського ґрунту, „Енеїда“ Котляревського все-таки безмірно більше народня від усіх своїх попередниць і багатша від них багатством ріжнородних рисів народности й сучасности.

Ще більшим реформатором ніж в „Енеїді“ був Котляревський на полі драми: в оперетці „Наталка Полтавка“ й водевілю „Москаль чарівник“. Головними особами його драми є селяне. До нього в українських інтерлюдіях селянин виступає досить часто в комічній постаті. Автори інтермедій нераз відємно відносилися до простого народу, а в драмі в поважній ролі вивів перший раз селянина Юрій Кониський. Вже ця риса вказує, яким свіжим духом повіяло від таланту Котляревського в українській літературі. Котляревський не тільки не відокремив комічного елемента від поважного, але й вніс нові пружини в розвиток акції своїх драматичних творів: почування і пристрасти, суспільну нерівність, індивідуальність і т. ин. Беручи живцем постаті з місцевого народнього життя і пишучи свої твори гарною народньою мовою, а рівночасно з глибоким знанням свого народу й дишучи широю любовю до нього, він дав українській літературі такі живі, правдиві й теплі драматичні твори, що вони по нинішній день не зійшли з української сцени.

Початок нової української драми датується тільки від 1819 р., коли Котляревський на жадання князя Репніна написав свою „Наталку Полтавку“ для вільного театру, а потім незабаром і водевіль „Москаль чарівник“. Рівночасно для одного приватного театру писав свої українські комедії талановитий Василь Гоголь, батько геніяльного Миколи. З його комедій задержався тільки „Простак“.

I „Москаль чарівник“ Ів. Котляревського й „Простак“ В. Гоголя мають однаковий зміст, себто зраду жінки простакові чоловікові. Цю згідність можна пояснити легко користанням з того самого джерела в обох авторів. На це джерело вказав проф. В. Петець¹³⁹). Є ним „Письмовник“ Курганова, що вийшов 1769 р. й мав пізніше ще десять видань. Є тут між іншим повість „Про молодого зуха-салдата“, котрий, попавши переночувати в дім одного міщанина, запримітив у часі його неприсутности, що до його жінки прибув любас, якого вона почала угощувати. Коли несподівано з'явився чоловік, жінка сховала любаса й вечерю, а голодному чоловікові сказала, що нема що їсти. Тоді з'явився салдат і, поздоровивши господаря, заявив себе чародієм, котрому служать демони. Підглянувши передтим, нарисував коло й відкрив, де була схована вечеря, а повечерявши, показав у постаті службового демона — схованого любаса жінки.

Істнували драматичні оброблення цієї дуже добре відомої в середовічній Європі новелі, а на українським ґрунті віршові обробітки на туж тему. Так „Москаля чарівника“ Котляревського з 1819 р. вяже нитка новель і фазецій з інтермедіями, доданими до драми Гаватовича з 1619 р., які стали вихідною точкою для осьього огляду початків української комедії.

Дриписки.

1) Др. Іван Франко. Русько-українська література. Чернівці, 1898. Стор. 27.

2) Хр. Ящуржиньскій. Свадьба малорусская, какъ религіозно-бытовая драма (Кіевская Старина, т. LV, стор. 235).

3) Ал. С. Фамницынъ. Скоморохи на Руси. Сиб. 1889. Стор. 1.

4) Тамже, стор. 10.

5) Труды Этнографическо-статистической Экспедиціи въ Западно-русской Край. Томъ третій. Народный дневникъ, изданный подъ наблюденіемъ дѣйств. чл. Н. И. Костомарова. Стор. 265—266. На стор. 268—269 передрукований волинскій варіантъ з І. т. „Волни“ Стецького.

6) Алексѣй Веселовскій. Старинный театръ въ Европѣ. Москва, 1870. Стор. 115—16.

7) Wojeicki Kazimierz. Teatr starożytny w Polsce. Варшава, 1841. Т. I. Стор. 52—53.

8) Ал. Веселовскій, *op. cit.*, стор. 271.

9) П. О. Морозовъ. Исторія русскаго театра до половины XVIII столѣтія. Спб. 1889. Стор. 47.

10) Тамже, стор. 49—50.

11) В. Н. Рѣзановъ. Къ исторіи русской драмы. Экскурсъ въ область театра іезуитовъ. Ніжин, 1910. Стор. 349—52.

12) В. И. Рѣзановъ. Изъ исторіи русской драмы. Школьные дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ іезуитовъ. Москва, 1910. Стор. 44.

13) Dr. Wiktor Hahn. Literatura dramatyczna w Polsce XVI. wieku. Львів, 1906. Стор. 122.

14) St. Windakiewicz. Teatr ludowy w dawnej Polsce. Краків, 1903. Стор. 170.

15) Тамже, стор. 183.

¹⁶⁾ Skarga. Kazania o siedmi sakramentach. Kraków, 1872. Стор. 177.

¹⁷⁾ St. Windakiewicz, op. cit., стор. 127.

¹⁸⁾ Aleksander Brückner. Z dziejów dawnego teatru polskiego (Pamiętnik Literacki, 1902, зом. IV, стор. 542).

¹⁹⁾ Тамже, стор. 548.

²⁰⁾ М. Драгоманів. Найстарші руські драматичні сцени (Розвідки . . . про українську народню словесність і письменство. Т. I. Львів, 1889, стор. 193—194).

²¹⁾ Тамже, стор. 196—197. Оповідання записане в бірюченським повіті, воронізької губернії, себто на східній межі українського племені, заселений зрештою переважно виселенцями з західної України.

²²⁾ С. Пташницькій. Средневѣковыя западно-европейскія повѣсти въ русской и славянскихъ литературахъ. I. Исторіи изъ Римскихъ дѣяній (Gesta Romanorum). Спб. 1897. Стор. 37.

²³⁾ Historye rzymskie (Gesta Romanorum) wydał Dr. Jan Bystron (Biblioteka Pisarzy Polskich). Kraków, 1894. Стор. 147—149.

²⁴⁾ М. Драгоманів, op. cit., стор. 213.

²⁵⁾ Михайло Павлик. Якуб Гаватович (Гават), автор перших руських інтермедій з 1619 р. Стор. 27—30.

²⁶⁾ Тамже, стор. 37—39.

²⁷⁾ В. Н. Перетць. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. I—VII. Спб. 1905. Стор. 40—43.

²⁸⁾ В. Н. Перетць. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. VIII—XIV. Спб. 1908. Стор. 28—33.

²⁹⁾ Ів. Франко. Інтермедія єврея з русином. (З XVIII т. Збірника Харківського Историко-Филологічного Товариства, виданого в пошану проф. М. Сумцова). Харків, 1908. Стор. 11—12. Котра віра ліпша? Інтермедія жида з русином. (Міжнародня Бібліотека. Ч. 12). Львів, 1913. Стор. 45—47.

³⁰⁾ Етнографічний Збірник. Т. VI. Львів, 1899. Стор. 212.

³¹⁾ Тамже, стор. 173.

³²⁾ М. Марковскій. Южно-русскія інтермедіи изъ польской драмы „Cominia duchowna Ss. Borysa y Hleba“ (Кіевская Старина, т. XLVI, стор. 32—45).

³³⁾ В. Н. Перетць. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. XI—XII. Спб. 1909. Стор. 14—17.

³⁴⁾ Тамже, стор. 29—34.

- 35) Тамже, стор. 34.
- 36) Н. Рудченко. Народныя южно-русскія сказки. Выпускъ 1. Київ, 1869. Безчасний Іван. Стор. 95.
- 37) Н. Рудченко, *op. cit.*, в. 2. Чоловік з маслом і москалі. Стор. 167—169.
- 38) „Интерлюдіи Митрофана Довгалеваго XVIII вѣка“ подала „Кіевская Старина“ в тт. 58 і 59 (1897), стор. 89—117.
- 39) Мистеріи и комедіи учителя поэтики въ Кіевской академіи іеромонаха Митрофана Довгалеваго. (Труды Кіевской Духовной Академіи, 1865, февраль, стор. 315—316).
- 40) Н. И. Петровъ. Описаніе рукописныхъ собраній находящихся въ городѣ Кіевѣ. Выпускъ II. Москва, 1897, стор. 240.
- 41) Кіевская Старина, т. 58, стор. 90.
- 42) Проф. Н. И. Петровъ. Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ. Кіевская искусственная литература XVII—XVIII вв., преимущественно драматическая. Київ, 1911. Стор. 297.
- 43) П. Житецький. Энеида Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка. Київ, 1900. Стор. 98—99.
- 44) Тамже, стор. 100.
- 45) Н. Тихонравовъ. Русскіе интерлюдіи первой половины XVIII вѣка. (Лѣтописи Русской Литературы и Древности, Томъ II. Москва, 1859. Стор. 37—42).
- 46) Тамже, стор. 50—53.
- 47) Тамже, стор. 53—56.
- 48) Н. Петровъ. Драматическія произведенія Георгія Кошескаго (Древняя и Новая Россія, 1878, т. III, стор. 245).
- 49) Тамже, стор. 251—256.
- 50) Археографическій сборникъ документовъ относящихся къ исторіи Сѣверозападной Руси, издаваемый при управленіи Виленскаго учебнаго округа. Томъ второй. Вильна, 1867. Стор. 147.
- 51) Лѣтописи Русской Литературы и Древности, издаваемыя Николаемъ Тихонравовымъ, Том III. Москва, 1861. Матеріалы, стор. 78—80.
- 52) Józef Kraszewski. Wędrówki literackie, fantastyczne, historyczne. 1839. Т. II. Стор. 83—85.
- 53) Н. И. Петровъ, Очерки, стор. 243.

54) Тамже, стор. 357.

55) Михайло Возняк. Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти й замітки. I. (Українсько-руський Архив. Т. IX. Стор. 69—70).

56) Тамже, стор. 73.

57) Николай Закревскій. Старосвѣтскій Бандуряста. Книга первая. Избранныя Малороссійскія и Галицкія пѣсни и думы. Москва, 1860. Стор. 122. Навчився.

58) П. Житецький. Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ. Київ, 1893. Стор. 46—48. Нарис життя мандрівних дяків у Житецького став основою для нашого оповідання.

59) Тамже, стор. 53—54.

60) Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, собранныя Я. Ѳ. Головацкимъ. Часть II. Обрядныя пѣсни. Москва, 1878. Стор. 487—489.

61) П. Житецький. Мысли, стор. 55.

62) А. И. Смычевская. Памва Берында и его вирши на Рождество Христово и др. дни. Київ, 1912. Стор. 20.

63) Тамже, стор. 30—31.

64) Тамже, стор. 49.

65) Михайло Возняк. До історії української вірші і драми. I. 1. Різдвяні й великодні вірші-орації з збірника кін. XVII — поч. XVIII в. Львів, 1910. Стор. 28.

66) Тамже, стор. 13.

67) М. Возняк. Матеріали, стор. 54.

68) Тамже, стор. 55.

69) Тамже, стор. 74.

70) Тамже, стор. 51.

71) Тамже, стор. 66—68.

72) Тамже, стор. 68—69.

73) Тамже, стор. 70—71.

74) Тамже, стор. 65.

75) Киевская Старина, 1889, кн. 1, стор. 242.

76) М. Возняк. Матеріали, стор. 52—53.

77) Тамже, стор. 55—56.

78) М. Возняк. Різдв. й вел. вірші, стор. 16—26; В. Н. Перетцъ. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. XV—XX. Спб. 1912. Стор. 12—25.

79) В. Н. Перетцъ. Къ исторіи поль. и руск. нар. театра. XI—XII. Стор. 5—14.

⁸⁰⁾ В. Н. Перетць. Къ исторіи польскаго и русскаго нар. театра. XV—XX, стор. 25—34.

⁸¹⁾ В. Н. Перетць. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. I—VII, стор. 19—21.

⁸²⁾ М. Грушевський. Очеркъ исторіи украинскаго народа. Спб. 1904. Стор. 201.

⁸³⁾ Н. И. Петровъ. Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ, стор. 447.

⁸⁴⁾ О. Сластѣнъ. Сатирическія вирши 1786 года. (Кіевская Старина, 1899, кн. 11, стор. 70—74).

⁸⁵⁾ Тамже, стор. 70.

⁸⁶⁾ Н. Петровъ. Очерки изъ исторіи укр. лит. XVII и XVIII вв., стор. 450.

⁸⁷⁾ Перший варіант цієї вірші надрукувала „Кіевская Старина“ за 1882 р. в 11 кн. (стор. 398—399) по запису бувшого учителя куянівської духовної школи В. Лавровського, як зазначив П. Іванов, пересилаючи текст редакції „Кіевск-ої Старини“. Коротший варіант надрукувала кївська „Заря“ в ч. 284 за 1884 р. Найповніший варіант опублікував М. Драгоманів з паперів М. Максимовича в I т. „Житя і Слова“ за 1894 р. (стор. 40—42).

⁸⁸⁾ П. Житецький. Мысли, стор. 84—85.

⁸⁹⁾ Основа. Спб. 1862, кн. за червень, стор. 41—42. Вірша записана в харківській губернії І. Полторацьким.

⁹⁰⁾ Варіант цієї вірші надрукувала „Кіевская Старина“ з 1888 р. в 1 кн. (стор. 275—277). Цей варіант записаний Гулаком-Артемоським коло 1848 р. Повніший текст надрукував з паперів М. Максимовича М. Драгоманів у I т. „Житя і Слова“ за 1894 р. (стор. 37—39). Трипільський варіант з Клівщини надрукував С. Гавеський в XI кн. „Записок Українського Наукового Товариства в Кїві“ (стор. 101—102).

⁹¹⁾ С. И. Пономаревъ. Вирша на Рождество Христове (Кіевская Старина, 1882, кн. за грудень, стор. 624—626). Де, коли й від кого записав віршу Пономарев, не зазначено. Варіант тієїж вірші без кінця надрукований в „Кіевск-ій Старині“ за 1889 р. в січневій книжці (стор. 234). В руках П. Житецького були ще два варіанти цієї вірші.

⁹²⁾ Найповніший текст цієї вірші надрукував М. Драгоманів з паперів М. Максимовича в I т. „Житя і Слова“ за 1894 р. (стор. 436—439). В паперах Максимовича знайшов Драгоманів дві копії цієї вірші, писані мабуть ще з початку XIX в., а може й раніше.

Не такий повний текст надрукувала „Кіевская Старина“ за 1888 р. в кн. 1—3 (стор. 279—282). Цей текст записав в 40 рр. XIX в. І. Звоніков від київського міщанина Плекуна. Повніший варіант з тогож часу цитує П. Житецький в „Мыслях“. В останніх часах надрукував два варіанти С. Гаєвський в XI кн. київських „Записок“ (стор. 102—106).

⁹³⁾ Зводний текст цієї вірші по рукописам А. Скальковського й М. Гоголя надрукувала „Кіевская Старина“ з 1882 р. в квітневій книжці (стор. 169—171). З копії, зробленої Д. Морозом у 60 рр. XIX в. по старому списку, надрукував тойже місячник і з тогож року в кн. 9 (стор. 501—503) кінець вірші. З паперів. М. Максимовича надрукував М. Драгоманів найпоправніший варіант у I т. „Житя і Слова“ за 1894 р. (стор. 444—448).

⁹⁴⁾ У збірнику бібліотеки Київо-печерської Лаври ч. 210 приходять між иншим „Вѣрна, говоренная гетману Запорожцями на свѣтлій воскресенія Христова праздникъ 1795 года“ (Н. Петровъ. Описаніе, ор. сіт., в. II, стор. 35). Цей текст надрукував М. Петров у X т. „Записок Українського Наукового Товариства в Київі“ п. з. „Пасхальна вірша, говорена піби Запорожцями свому Гетьманови р. 1795, по рукопису Київо-Печерської Лаври“ (стор. 76—81).

⁹⁵⁾ Н. Петровъ. Очерки, стор. 55.

⁹⁶⁾ Тамже, стор. 56. Видаючи інтерлюдії Ю. Кониського, зазначив М. Петров, що вони належать самому Кониському або писані під безпосереднім його наглядом (Древняя и Новая Россія, 1878, т. III, стор. 245). Два роки пізніше в „Очеркахъ изъ исторіи украинской литературы XVIII вѣка“ Петров писав, що інтермедії до драми Кониського писані або самим Кониським або віршописцем Танським (стор. 110). Зацитувавши відомий лист Лобисевича при видаванню тексту великодньої вірші з 1795 р., Петров виводив: „В такім разі великодня вірша уложена або Юр. Кониським або Танським коло 1746 р., хоч, розуміється, могла бути потім повторена запорожцями і перед своїм гетьманом“ (Записки У. Н. Т., т. X, стор. 76).

⁹⁷⁾ М. Драгоманів. Із історії вірші на Україні (Ватра. Літературний збірник. Стрий, 1887. Стор. 124).

⁹⁸⁾ В VI кн. „Основи“ за 1862 р. надруковано текст цієї вірші, записаний з уст народу в ізюмськім повіті харківської губернії. Кращий текст записав П. Іванов у Купянську та Слободі Білоручкій, старобільського повіту, харківської губернії. Цей

варіант надрукований в 3 кн. „Етнографіческаго Обзорнія“ (стор. 118—120).

⁹⁹⁾ Ватра, стор. 126.

¹⁰⁰⁾ Миронъ (Франко). Южнорусская пасхальная драма (Відбитка з „Кіевск-ої Старини-и“). Київ, 1896. Стор. 32—33).

¹⁰¹⁾ Др. Іван Франко. Слово про збуренє некла. — Українська пасійна драма (Відбитка з „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові“, т. LXXXI). Стор. 45—46.

¹⁰²⁾ Н. Петровъ. Очерки, стор. 135.

¹⁰³⁾ Др. Ів. Франко. Слово про збуренє некла, стор. 35.

¹⁰⁴⁾ С. Гаввський Різдвяні та великодні вірші. (До питання про гєнезу рїздвяних та великодних бурлескних вірш з додатком нових матеріалів) (Записки Українського Наукового Товариства в Києві, кн. XI. Стор. 95—96).

¹⁰⁵⁾ Тамже, стор. 89.

¹⁰⁶⁾ В. Н. Перетцъ. Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы. Томъ III. Изъ исторіи развитія русской поэзіи XVIII в. Спб. 1902. (Записки историко-филологическаго факультета императорскаго с.-петербургскаго университета. Часть LXIV). II. Приложенія. Стор. 154—155.

¹⁰⁷⁾ Тамже, стор. 163—167.

¹⁰⁸⁾ Тамже, стор. 167—168.

¹⁰⁹⁾ Тамже, стор. 159—163.

¹¹⁰⁾ Цей діяльог опублікувала перший раз „Кіевская Старина“ з 1885 р. в мартовій книжці (стор. 543—550) в зводнім тексті, зложенім з: а) нової копії, зробленої в Бесарабії, б) копії з Нового Ронська, чернігівської губернії, — під диктат старого селянина Ол. Лісовського, в) по памяти видавця, що в дитинстві вмів цей діяльог на память. Це новіща редакція діяльогу. Старшу редакцію представляють дві досепть старі копії, які взагалі без порівняння ближчі до себе ніж вище згадані три тексти новіщої редакції. Перша копія відноситься до кінця XVIII в. й зазначена так: „Сей замисль переписаль священникъ Салогубовскій Іоаннъ Матвѣевичъ Скитскій 1798 года апріля 15“ (пор. Кіевская Старина, 1899, кн. 10, стор. 3—8 відділу матеріалів). Друга копія старої редакції є в рукопису, приналежнім проф. Перетцові (1803—1843 рр.). Ранше при кінці XVIII й на початку XIX в. був цей рукопис власністю острогозького купця Борпса Маркова. Текст „Просьба“ записаний очевидно в 1810—20 рр. Ця копія близька до

копії 1798 р. (Пор. В. Н. Перетць. Къ исторіи поль. и рус. пар. театра. VII—X. Стор. 79—95).

¹¹¹⁾ Н. Петровъ. Очерки, стор. 462.

¹¹²⁾ Тамже, стор. 453.

¹¹³⁾ Оpubлікував Ї Кость Шпроцький у 95 т. „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“ (стор. 161—69).

¹¹⁴⁾ Ал. Веселовскій, ор. cit., стор. 337.

¹¹⁵⁾ Обычай, повѣрья, кухня и напитки малороссіявъ, извлечено изъ нынѣшняго народнаго быта и составлено Николаемъ Маркевичемъ. Издаль Н. Давиденко. Київ, 1860. Стор. 33—34.

¹¹⁶⁾ Описаніе Кіево-Софійскаго Собора и Кіевскоі іерархіи. Київ, 1825. Стор. 215—216.

¹¹⁷⁾ Іван Франко. До исторіі українського вертена XVIII в. (Відбитка з „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“, тт. LXXI—LXXIII). Львів, 1906. Стор. 21—22.

¹¹⁸⁾ М. Возняк. Матеріяли, стор. 170—171.

¹¹⁹⁾ Тамже, стор. 162.

¹²⁰⁾ П. О. Морозовъ. Исторія, стор. 111. В. Н. Перетць. Кукольный театръ на Руси. Историческій очеркъ. Отдѣльный оттискъ изъ „Ежегодника императорскихъ театровъ“ сезона 1894—1895 гг. Спб. 1895. Стор. 73—74.

¹²¹⁾ М. Драгоманів. До справи про вертєнну комедію на Україні (Розвідки. Т. I, стор. 147).

¹²²⁾ В. Н. Перетць. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. I—VII, стор. 13—16.

¹²³⁾ Ів. Франко. До исторіі, стор. 39—59. Текст цього вертєну списаний при кінці XVIII в. й переховувався в бібліотеці „Народнього Дому“ у Львові.

¹²⁴⁾ Тамже, стор. 76—79.

¹²⁵⁾ Тамже, стор. 79, замітка.

¹²⁶⁾ Тамже, стор. 80.

¹²⁷⁾ Тамже, стор. 81.

¹²⁸⁾ Н. Маркевич, ор. cit., стор. 27—64.

¹²⁹⁾ Тамже, стор. 30.

¹³⁰⁾ Гр. П. Галаганъ. Малорусскій вертєнь (З передмовою П. Житецького). Кіевская Старина. 1882, кн. за жовтень, стор. 10. З приводу того надрукував Петров у „Кіевскій Старині“ за 1882 р., кн. за грудень, стор. 438—480, статью п. з. „Старинный южнорусскій театръ и въ частности вертєнь“.

¹³¹⁾ Тамже, стор. 9.

¹³²⁾ Тамже, стор. 21—22.

¹³³⁾ Тамже, стор. 22—27.

¹³⁴⁾ Тамже, стор. 33.

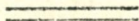
¹³⁵⁾ Тамже, стор. 38.

¹³⁶⁾ Записав і видав текст у „Воспоминаніяхъ“ Чалій в „Кіевск-ій Старин-і“, кн. за січень 1899 р., стор. 27—40. Пізніші записи А. Малинки „Живой вертепъ“ в „Етнографическомъ Обозрѣніи“, 1897, кн. 4, стор. 37—56, М. Васілева, тамже, 1898, кн. 1, стор. 76—100. Крім того у Франка „До істор. укр. вер.“ від стор. 110.

¹³⁷⁾ Ів. Франко. До історії укр. верт., стор. 94—101.

¹³⁸⁾ Хр. Яцуржинський. Рождественская інтермедія (коза). (Кіевская Старина. 1898, жовтень, стор. 73).

¹³⁹⁾ В. Н. Перетць. Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы. Томъ I. Изъ исторіи русской пѣсни. Часть 1. Начало искусственной поэзіи въ Россіи. Изслѣдованія о вліянні малорусской виршевой и народной поэзіи XVI—XVIII в. на великорусскую. Къ исторіи Богогласника. Сиб. 1900. Стор. 277—278.

Вразки інтермедій, діялогів і вірш.

І. Продав kota в мішку.

Особи: Климко з горццками, Стецько kota має в мішку на плечах.

- 1 **Климко.** Що тут ти, побратиме,
Собі порабляєш?
Кажі мині, як живеш
Та і як ся маєш.
- 5 **Стецько.** Я тут не роблю нічого.
Ось іду до дому свого
Та і з тїми горццками,
Як з своїми сусїдами.
- Климко.** Та на що так много маєш?
- 10 **Стецько.** Либой на жінку кидаєш?
На що? Чи хочеш вірити,
Що люблю хороше жити?
Всього достаток варити
Кажу та ся не курчити.
- 15 **Климко.** Так, яко приналежася
Сподарові, що все має.
Бігмесь чоловік хороший.
Либой маєш много гроший?
- Стецько.** Та що? Маю.
- 20 **Климко.** Та добиток?
- Стецько.** Маю тот на полю вшиток.
Суть тамо вівці, барани,
Котрими частую пани,
Суть воли, та і корови.
Все маю, колим здоровий.
- 25 **Климко.** Та і много поля маєш?
- Стецько.** Маю. Та що так питаєш?

Intermedium po Akcie wtorym.

Persony Klimko z garcami, Stecko kotà w worze mà nà grzbiecie

KLIMKO S Czo tnt ty pebratymie sobi porablacieſz?
 Kazy mini iak żyweſz / ta y iak ſia maieſz.
STECKO Ja tnt ne robu nyczoho / Os ydu do domu ſwoho /
 Tá y z toiemy horſakami / Jak z ſwoimi ſuſidami.
KLIM: Tá ná ſežo tak mnoho maieſz / Lyboý ná žonku kydaieſz.
STEC: Utaſežo. Cy chočeſz warty / Sežo lublu chorofe żyty /
 Wiaho doſtatoł warty / Kazu / ta ſia ne kurožyey.
 Tak iako przynalaziacz / Spodaroroi / ſežo waie maieſz.
KLIM: Dochmes ciolowik chorofy / Lyboý maieſz mnoho hroſy
STEC: Tá ſežo máiu. **KLIM:** Tá dobyrok. **STEC:** Máiu / to
 ná polu wſytoł /
 Sut cámo wocy / Báraňy / Botromi caſtuu Pany /
 Sut woly / ta y korowy / Waie máiu kolim zdorowy.
KLIM: Tá y mnoho puſa maieſz / **STEC:** Máiu / ta ſežo tak pytaieſz
KLIM: So chožu toby ſlužyey / Z toboiu wil prowadyey
STEC: Koli chočeſz / háraſt ſlužy / Choc ſia y ſynlarkom bližy /
 Boli piñiſi maieſz / Waie my boie poplátymy.
 Liſe cho čwerne ſlužyey. **KLIM:** Kažyſ ſežo budieſ warty
Dla mene. **STEC:** Choc wydyſ mnoho horſakoro / ſežom do do
 mu ſwoho / Tut pokupyl ná iarmáku / Kupilem y toim miku /
 Sežo budem ſobyz ney pyty / Tá pytaieſ ſežo warty /
Dudu / oſ w toim borſežy / W toim iachy ho moſta /
 Boli ryby doſtanemo / W toim horſežyku zwařemo /
 Aw toim ſia zwařyey cyſto / W toim koropy rozpyſto.
 W toim kápuſiu tuſtoim / W toim rozpuyſtymy toiu /
 Do horochy / ot tak znaieſz / Tá y prahow ſia náyſ /
 W horſežyku iak powařemo / Tá y tym ſoyrok náſmažemo.
 Tá ſežo bys cheryſ inſežo / Sežo milim náwarym mnoho
KLIM: Bohme ja bidu ſlužyey / Boli tak ſežo chereſ warty /
 Tanže ſia chorofe maieſz. **STEC:** Tá ty ſežo robi / znaieſz

Kazy

- Климко.** Бо хочу тобі служити,
З тобою вік провадити.
- 30 **Стецько.** Коли хочеш, гаразд, служи,
Хоть ся і шинкаркам довжи;
Коли пінязі маємо,
Все ми тое поплатимо.
Лише хоч вірне служити.
- 35 **Климко.** Кажи-ж, що будеш варити
Для мене.
- Стецько.** Хоть видиш много
Горщиків, щом до дому свого
Тут покупив на ярмарку.
40 Купивем і тую мірку,
Що будем собі з неї пити.
Та питаєш, що варити
Буду. Ось в тїм борщика,
В тїм ягли до молока;
45 Коли риби достанемо,
В тїм горщику зваримо.
А в тїм ся зварить тісто,
В тїм коропи розпієто,
В тїм капусту товстую,
50 В тїм розпуєтимо лою
До гороху. От так знаєш.
Та і пирогів ся наїш;
В горічку їх поваримо.
Та в тїм шширок насмажимо;
55 Та що биеь хотів иншого,
Що масм, наварим много.
- Климко.** Бігме, я буду служити,
Коли так схочеш варити.
Та й же ся хороше маєш!
- 60 **Стецько.** Та ти, що робити знаєш,
Кажи, щобим слугу свого
Знав та ласкав був на нього.
- Климко.** Я чоловік, все робити
Знаю та вовки ловити,
65 Щоби овець не псували
Та бидла не розганяли.

- І пншого звіра много
Достану. Ось з ліса того
Лисицю, щом імив, несу
Та за довги і понесу.
- 70 **Стецько.** Того слуги потребую
Та вже ся тобі радую.
Будеш же ся гаразд мати,
Та борзо хоч прибувати.
- 75 **Климко.** Гаразд! Та ти звірка того
Куши. Дам його недрого.
Будеш до той шапки мати.
- Стецько.** Коли би го оглядати!
Климко. Іще бистрий, тепер з ліса,
80 Утік би мпні до біса.
Дома його оглядаеш:
Гейже хрощий, пізнаеш.
Стецько. Як його шацуеш собі?
Климко. За шість вісьмаків дам тобі.
- 85 **Стецько.** Вельми зачинивесь много.
Климко. Кажи, що даш. Дам недрого.
Стецько. Три вісьмаки візьми собі.
Климко. Дай пять.
Стецько. Не дам.
- 90 **Климко.** Жичу тобі.
Стецько. Много.
Климко. А хочеш купити,
Чотири. Та будем жити
Собі. Лише довг однесу
95 Та горцки тоті понесу
За тобою.
- Стецько.** Іще много
Хочеш.
- Климко.** Та бігме недрого.
100 Так бо і я винен сила,
Колисьмо там в корчмі пили.
- Стецько.** Берн-ж вже чотири грошій
Та ся верни як хороший.
- Климко.** Гаразд, і з міхом zostавлю
105 Та не вельми ся забавлю.

(Тут відходить Климко, а Стецько оглядає лисицю).

Стецько. Осмотру тую лисицю,
Чи буде під рукавицю!
Та і під шапку краснейко.

(Кім утікає).

110 Бідна-ж моя головонько!
Ось, ось мене гроший збавив!
Лих чоловік міх зоставив;
Ось kota в міху купивем.
Чом я так немудрий бувем,
115 Що я в тот міх не глядівем
Та що в нім не осмотрівем?
О бієу твоїй матери!
Кажуть: не кождому віри.

(Шукає горщиків).

120 Та і горщки либой побрав!
Ось, матінко, що я виграв
На тїм лихім ярмарку!
Біє взяв із горщками мірку.

(Шукає одіжи, яку положив на горщиках).

125 І сукні либой не маю;
Що мні діяти, не знаю.
Бідна-ж моя головонько!
О нещасная-ж матонько,
Щось мя на світ народила,
Щом так нинька стратив сила!

(Климко приходить, перебравшиє в икшу одіж, горщки кладе й прикриває одіжю його та потрясає травю).

Климко. Та що, побратиме, тобі?
Стецько. Чи жартуєш з мене собі?
130 Наробивши, та не знаєш,
Горщикєє украв, та питаєш!
Із сукманов. Тась і зрадив
Мене в торгу, котась всадив
В міх! Та що лисицю маєш,

- 135 Казавесь, що ї продаєш.
Туюм я заплатив тобі,
А тогом не зміслив собі,
Що я в тот міх не заглядів.
А тись прийшов, щобишь индів.
- 140 Іще, що ми єсть, питаєш
Та ся з мене насміваєш?!
Климко. Та що ти на мене кладеш?
Щом ся тут натрапив, рад єсь.
Не маю ким освідчити,
145 Щось смів то на мене вложити.
- Стецько.** Як тебе зовуть, питаю.
Климко. Климко.
Стецько. О, того не знаю,
Як здрайцю зовуть тамтого.
150 Та бо шапка власна його.
Та ддятогом гадав собі,
Що він, тамтот, мовив тобі.
Прощу-ж, пробач винну тую.
- Климко.** Милый брате, я з тобою.
155 Та як кажеш? Що тя зрадив,
Кота вперед в тот міх всадив?
- Стецько.** Ой, так!
Климко. Та і побрав греші?
Стецько. Побрав.
- 160 **Климко.** Чоловік нехороший!
Та імів служити тобі?
Стецько. Мав.
Климко. З грошами пійшов собі?
Стецько. Так, брате!
- 165 **Климко.** Та і сукману
Взяв? Біс в його маму,
Як непишному пану!
Стецько. Ой, взяв.
- Климко.** То і горщки украв?
170 **Стецько.** Так.
Климко. Тась ти його не шукав?
Стецько. Ні, бо ся ти натрапивесь.
Климко. Тепер то?
Стецько. Тепер. Зблудивесь.

- 175 А хочеш міні вірити,
Здається, я мав видіти
Тепер чоловіка того,
Що мав горщиків вельми много.
Тот либой. Ей, либой.
- 180 **Стецько.**
Климко. Сукману,
Що тобі, благому пану,
Либой взяв, ніс на палиці
Та собі ліг на травиці.
О бігме, тот, бо сірая
Сукмана була такая.
- 185 **Стецько.**
Климко. Такая, такая.
Чи хочеш ми вірити?
Коли його покажу, не хоч го живити.
Ось лежить. А тот?
- 190 **Стецько.**
Климко. Тот, тот.
Нуж тою палицю
Гаразд його по хребті, що змаже травицю
Пасокою.
- Стецько.** О, буду-ж його смарувати!
195 Мусять міні і горщики і все повертати.
Та як мудрий накрився, ось видиш, травою,
Щоби го не зглядено.
- Климко.** Бий кріпко та свою
200 Сукману і все побери,
А його в світі не дери!
- (Стецько закасає собі руки в горщики, а Климко утікає).*
- Стецько.** Ой, матінко, матінко, тепер же ми лихо!
Чи біє, чи лих чоловік вправив мене тихо
В то нещастє велике, щом убоство своє
Потовк, в нівець обернув ті горщечки мої?
205 Що ся діє? Чи Бог то милостю справити
Хотів, такії річи на мене пустити,
Чи лихії люде? О Боже милостивий!
Коли-ж би ся тот трапив чоловік зрадливий,
Що ми такії річи ось, пане, наброїв,
210 Пізнав би, як бим дива коло нього строїв!
Візьму-ж преці тую сукману,
Пійду ся скажити пану!

(Відходить Стецько, а Климко приходить, сміючися).

215 **Климко.** Га, га, га, га, га, га, га, га, два рази одного
Чоловікам ошукав, признався до того.
Тот пан, що знає в світі гаразд махлювати,
Пійду іще та знайду, кого ошукати!

II. Найкращий сон.

Особи: Максим, Грицько, Денис, волоцюги.

Максим. Ідм же, брате, вже тою,
Що ідемо, дорогою,
Колісьмо вже сторгували
5 Та і всі воли продали
На тійм лихій ярмарку!
Не будем більше шарварку
По тійх волах робити.
Ліпше на флісі служити.

Грицько. Ліпше, брате, я з тобою
10 Іду. Ти іди зо мною.

Денис. Ей, побратимове, стійте
Та, що говорю, почуйте!
Далек ідете? Кажіте
Та з собою мя візьміте.
15 Помагай Бог вам!

Грицько. Здоровий
Будь та короткими слови
Кажи, о що питаємо,
Та як тя звати маємо.

20 **Денис.** Я з Камінця Подільського
Прийшов до містечка того
На ярмарок з воли та Денис
Єстем.

Максим. Та біс тя тут приніс!
25 А ми від Городка. Знаєш?

Денис. Знаю.

Максим. Далек пійти маєш?

Денис. Ось коби ся з ким трапило,
30 Щоби нас хоть зо три було,
Ішов бим на фліс.

Грицько. Іди-ж з нами;
Та ми ідем от два сами.

Денис. О, слава Господу Богу,
Щом знайшов в тую дорогу
35 Товариство хороше.
Ось нас буде тепер троє.

(Ідуть децю наперед, а Денис питає їх за хліб).

Денис. Ой, братінкове, слухайте
Та що міні їсти дайте!
Забудем хліба купити,
40 Без котрого трудно жити.

Максим. Ей, брате, і я не маю.
Грицю, ти маєш, я знаю.

Грицько. Та ти хліба не купивесь,
От так собі нарядивесь,
45 Та я ся на тебе спустив,
Щось ти хліба купити мів.

Максим. Та що будемо чинити?
Либой прийде глод терпіти.
А вельми ся хоче їсти;
50 Щось не купив, тож есь чистий.

(Ідуть наперед, Денис знову занюхує пироги).

Денис. Братя, та либоі пироги
Тут пахнуть з тої дороги.

Максим. О, пахнуть.

Грицько. Пахнуть.

55 **Денис.** Шукаймо,

Та говорити престаньмо!
А як, дасть Бог, тут знайдемо,
То ся всі три поділимо.

Та ось пиріг на травниці
60 Був. Либой виріс з земліці.
О, слава тобі, Господи!
Оминуть нас тепер голоди,
Коли більше достанемо.

Максим. Либой уже не знайдемо.
65 Та що тут есть за травниця,
Що родить пироги тії?

Ось іще будуть пироги,
Коли ся вернем з дороги.
Будем тую траву знати
Та тут пирогів шукати.

70 **Грицько.** А з тим що будем чинити?
Либой ся прийде ділити.

Денис. Хоть ся ділити хочемо,
Преці ся всі не наїмо:

75 **Максим.** Нас три, а тот пиріг малій.
Та хотьби оден зів цілий,
Кривда би знов иншим була,
Босьмо го всі три згляділи.

Грицько. Тож ся ділити будемо.

80 **Денис.** А коли так, учинімо:
Котрому ся що лишного
Приснить, буде пиріг його.

Максим. Гаразд, гаразд!

Грицько. Тож лягаймо

85 **Денис.** Та всі три позасипляймо!
А тот пиріг нех тут буде,
Чей тут не украдуть люде.

(Гладуться, а Денис, вставши, зів пиріг і кладеться, а потім будить їх).

Максим. Гей, Грицю, встань! Та Денису,
Чом довго спиш? Іди к бісу!

90 **Денис.** Ну, уже тепер мовіте,
Та і сні вперед кажіте.

Максим. Гей, братя, я в небі був,
Гей, том ся там хороше мав!
Гей, гей, тож трудно сказати,
Що я там міг оглядати!

95 Та то небо, як золотий
Замок, що такой роботи
В світім не видав красної.

100 Мури має золотії
Та каменями сажени
Дорогими: суть зелені,
Суть білі, червоні,
Суть блакитні та світлі.

- Та і міст там єсть золотий.
 Та я собі пред вороти
 105 Стою. Аж там викрикають
 Ангели. Ей же, співають
 Хороше, та святих много
 Стоїть вельми. Ось я того
 110 В небі ся там насмотрівем
 І Господа там видівем
 Бога. Та сидить за столом,
 А всі бють перед ним чолом.
 Та ся і всі так жегнають,
 115 Як ми в церкві, та співають.
 Потім Бог Господь носити
 Їсти казав. Там служити,
 Що живе, ся рушило.
 От, братя, то ся ми сніло.
 120 **Денис.** Та ужеєь все виповідів?
Максим. Ще ні, бом там зараз вглядів,
 Що потрави принесено
 Та і мя за стіл всажено.
 125 Гей, було-ж, було-ж там много
 Їсти! Не пребачу того.
 Було месо, поросята,
 Були печені курчата,
 Були там і варенні,
 Та були і смаженні.
 130 Все хороше і з юшкою
 Білою та і жовтою.
 І тісто було варене,
 Смажене та і печене.
 І пироги тамо були,
 135 Та і борщика зварили;
 Та була і капустаця,
 І горох, була кашечка.
 Та була там і ботвина
 І всілякая звірина.
 140 От так ся я в небі мавем
 На банкеті, що там бувем.
Грицько. Та я, братоньку, в пеклі був.
 Ой, том же там біду тернів!

145 Чорненькі там по голові
 Били мя та по хребтові
 Літунове. Та там всього
 Видівем поспільства много.
 Суть тамо попи, панове
 Та наші побратимове.
 150 Суть там і лихіі жінки,
 Суть невеликі дітоньки.
 Всі горіють аж по уши.
 Біда-ж там і моїй душі
 Була та на вічні віки,
 155 Кажуть, будеш терпів муки.
 То ся міні лише снило.
 Бодай ся то не трапило!
Денис. Та я, брата, собі лежу.
 Та ось ангел іде, вижу.
 160 Та тот, до мене прийшовши,
 Пірвав мене за волоси
 Та мя посадив на небі.
 Та я там видівем тебе,
 Що ти собі уживавесь.
 165 Там я просив, щоби давесь
 Міні що. Куска одного
 Не хотівесь. Все до того
 Пирога казавесь з неба.
 Та ангел: »Вже тя не треба
 170 Тут, рік міні, товариша
 Колись видів. Ось у біса
 Другий сидить в тій неклі.
 Та мя там ставив при теплі.
 Аж ти на мене киваєш
 175 Та слова такі волаєш:
 Вже мене не глядаєш,
 Візьми пиріг, що там маєш.
 Та зідж, бо на вічні віки
 Тут буду терпіти муки.
 180 Та знов ангел тут мя ставив
 Та я ся пирога наїв.

Максим.
Денис.

Либой.
 Ой, так!

- Максим.** Ей, Денису!
185 Іди-ж же ти собі к бісу!
Коли не буде пирога,
Будеш плакати на Бога.
- Денис.** Чейже ся ти наїв в небі!
Грицько. Як я, баламуте, тебе
190 Почну палицю збирати,
Не будеш ти жартувати!
- Денис.** Ось біда, зісти казали
Пиріг та ся розгнівали.
- Максим.** Іди-ж, іди-ж, звідкись прийшов,
195 Хоть биєсь і до біса пішов.
- Денис.** Колим пиріг зів, не дбаю
Та вже ся з вами прощаю.

(Утікає, а вони за ним).

III. Котра віра краща.

(Виходить жид з тхориками в руках).

- Українець.** Стій, жиде, не втікай, далекось то бував?
Жид. Ось на селі, пане сусіде, дещом торгував.
- Українець.** Що жесь собі уторгував такого?
Жид. От воскобоїн та тхориків немного.
- 5 **Українець.** То я-ж тобі буду товариш в дорогу.
Жид. І гаразд, пане сусіде! Й аде, хвала Богу!
- Українець.** Тільки-ж не знаю,
Чи годиться нам бути в товаристві з тобою?
- Жид.** Як? Цому, добер год на тебе, для цого?
10 А що-з то ти мовис, гою, такого?
- Українець.** Бо ти жид, а я русин, Бога в Тройці визнаю,
А ви нехристи, в кого вірите, зовсім я не знаю.
- Жид.** Сказав бим я, гою, тобі,
Та пильная дорога мойй особі.
- 15 **Українець.** Ну, ино розмовляймо, будем у час собі.
Жид. Ми, добер год на тебе, віруєм у Бога зпвого
І справуємся після приказаня його,
Которий то нас так в ошіці мів,
Що чрез сорок літ нас на пусці манною кормив.

- 20 **Українець.** То за тоеж то ви, жиди, Бога на хресті розпяли,
Такуюсьте йому почесть за ласку його оддали!
- Жид.** Сцо ти, лихий год на тебе, говорис, гою?
Не дерзав би єсь язика в спокою!
Хто Бога має розпнати?
- 25 **Жид.** Бог єсть в небі безплотний і руками непонятій.
Прадіди наєі Христа розпнали, том узнав,
За такий проступок, що єя Сином Бозім називав.
- Українець.** Як же ти не віриш, щоби то Син Божий був, жиде?
- Жид.** Не знаю того, але знаю, що Месія прийде.
- 30 **Українець.** Але то вже Месія назначений приходив,
Котрий люд свій з неволі вічної висвободив.
Як вас тоді, жиди, страх не зняв?
- Жид.** Як? Цому? Для цого?
Сцо то ти мовис такєго?
- 35 **Українець.** Бо єя тоді предивний знаки ставали:
Світ єя мінив, земля тряслася, каміня єя розпадало,
Вєє створіння божєє на жаль божий було єя змінило.
- Жид.** Добер год на тебе, русине, я того не знаю,
Але як ти свою віру, так я свою вихваляю.
- 40 **Українець.** Щож у вас за віра, де ваш ніст, де свята?
- Жид.** На сцо ти єя вишитуєє, для якого ката?
Колиб я тобі поцав свої свята виліцати,
Могло-б в твоїй бороді ні волоска не стати.
Тільки після єдного звицаю...
- 45 **Українець.** Та дей, дей, я тобі наперед позволяю.
- Жид.** Господи-з помагай,
А ти мене, русине, махлай!
Отоз то в насих зидів
Свята ідуть рядом:
- 50 **Жид.** Персий Пейсех, другий Пурим,
Коли, буває, Гамана гоним,
Єще Росхевдис, так тез і Трубки,
Колибись не попустив, як коза, бубки!
А сцо на коздий тиздень сабат!
- 55 **Українець.** Ци уже вєі, ци іще будеш, жиде, виліцати?
- Жид.** Не могу, добер год на тебе, без талмудів нагадати.
Пійду на час, з талмудів собі оглязу,
А, зараз вернуєєсь, тобі розкажу.
- Українець.** Ой, стій же, жиде, ось я свої тобі розкажу!

60 **Жид.** Обицайне-з, добер год на тебе, покорне тя просу.
Українець. Отож то тобі, жиде, на память вношу!

(За кождим разом потрясав бороду жида).

65 **Жид.** Рождество Христове, Богоявління,
 Василя Великого і Стрітіння,
 Сорок мучеників і Олексія,
 Також Благовіщення і Вербная неділя,
 То Спаса святого і Святая неділя,
 Тамже буде Петро і пророк Іля,
 То святого Амброся і батька Николи.

Жид. О вей, не хочу ся закладати з тобою ніколи!
 70 **Українець.** О вей, гою, доки-з буде свят тих?
 Отож то вже, жиде, неділя всіх святих!

(І вириває всю бороду).

Жид починає лямент по бороді:

75 О вей, Адонай, Бозе зивий,
 Ото споганив мене гої злосливий!
 Бороду мні вирвав, як грабезний вовк,
 І кием дуже такзе бока натовк.
 Ні до зінки, ні до дітей ніяк прийти!
 Ото споганив так еси мене, гою, ти!

(Відходить).

ІV. Загадковий сон.

(Виходить селянин, оповідав сон і прикликає до себе ще двох: потім закликає бабу й циганку; надходить циган і за циганку всієї рзганяє).

5 **І селянин.** Що се, прошу, таке на світі човпеться,
 Чи во сні, чи на яві се диво плететься?!
 Уже-ж питався дяка, в книзі чи немає
 Написано або так хто чи не вгадає.
 І всі так читали, та не начитали,
 І всі одгадували, да не одгадали.
 А такий сон приснився, що боюсь казати,
 Що, далєбіг, прицало із хати втікати.
 Тільки що був прикорхнув з праці хорошенько,

- 10 А схватився з опалу так дуже швиденько.
Стою, як оцалений, так дуже злякався.
Аж, бачця, янголик з рогами до мене прибрався.
Та й каже так на мене: чи бачив ти диво.
- 15 Я, бачця, гульк на небо, аж по небо сиво,
А звізда величезна да з місяцем беться,
Місяць не пуска сюда, вона к міні преться.
Дак я пак іще гірше хрещусь, молюсь Богу;
Як злякався, да і назад лізу ік порогу.
- 20 Аж, бачиться, мене за руку хура, да і на піл,
Дак у мене із правої ноги іспав постіл.
А далі як загромить, як блисне зненацька,
Дак то й тоді і по всьому почала різачка
Різати, штурмувати, колоти із боку,
Як було мні осталоє у кума з уроку.
- 25 Колиб бак хто сей сниться заразом одгадав,
Я-б остатню корову перістую оддав.
Лиш пак сподіваюєсь, що Пархім може одгадати:
Пархім, годі лиш там, ходи лиш до хати!
- 2 селянин. А що там, ію? Що пак там?
- 30 1 селянин. Сон іди одгадай.
Будім ти не кобзуєш, цур, цек тобі Біг дай!
- 2 селянин. Кажі-ж, що там за сон, а уже одгадаєм,
Бо ми ту лихословицю було также знаєм.
- 1 селянин. Тільки що був прикорхнув з праці хорошенько,
35 Аж по прясився мні сон сей да і швиденько.
Бачиться, янгол з рогами прибрався до мене,
Сіпас, торкає, кличе: устань лиш, Семене!
Я швиденько кинувся, всюди озпраюєсь,
А тут, що хура хвата, я не сподіваюєсь,
40 За руку. Як же шпурне мною, як мячиком, на піл.
Дак у мене із правої ноги іспав постіл.
А місяць на небі із звіздами беться,
А одна звізда з неба да до мене преться.
- 2 селянин. О, ми сього не кмітим, якби одгадати,
45 Хиба Кузюберду мусимо позвати.
Кузюбердо!
- 3 селянин. Га?!
1 селянин. Ходи сюда!
3 селянин. Чого?

- 50 **І селянин.** Іди швидко!
- 3 селянин.** Уже-ж бо мні до вас і ходити стало гидко.
- І селянин.** От чи не знаєш сну сього одгадати?
- 3 селянин.** Ат, чорт його знає да й чортова мати,
От хіба Настя баба, що вгадує всюди.
- 55 **2 селянин.** Але-ж бо, братчику, вона хороша-ж юда.
- І селянин.** Пійди-ж ти лиш по ей да кланяйся низенько,
Щоб прийшла, бо підем в оранду швиденько.
- Баба.** Помагайбі, сподарі, дайте милостиню,
Згляньтесь на старість которий вітцівський сину!
- 60 **3 селянин.** Об вовку мова, вовк тутже, і вона, як саком, пала,
Що ми хотіли кликати, вона, як все, знала.
- 2 селянин.** Угадає же вона і сей сон, що бути має,
Уже-ж нікого не турбуй, певне угадає.
- Баба.** Що там за сон, діточки, голосно кажіте,
Коли що який злий, то й не говоріте!
- 65 **І селянин.** От, бачиться, до мене янголи ходили,
Да і так приснилось, бачиться, збудили.
А звізда з неба в рот тільки не влетіла,
Дак я швидко істулив, дак вона-ж не вшпіла.
- 70 **Баба.** А місяць з звіздами таке чинив диво,
Як журавлі, нарядив усе небо сиво.
О, сеж вам іде на хліб, на плід да на діти,
Буде за ким на старість спокійно сидіти.
- Циганка.** Помагайбі, пани,
75 Чи здорові, жадані?
Маєш тугу на серцю своїому?
Що снилось во сні тезкові твійому?
Хіба ви мні дайте найбільшое сало,
Щоб правдивій циганці за ворожку стало.
- 80 **І селянин.** Я знаю, що до вас ангели і звізди ходили
І всяку потіху до вас приносили.
- Циганка.** О, сеж, братця, циганка якая із лиха,
На память до слова бере з торби, як з міха.
- 85 **Баба.** Уже-ж бо я не змилю, як баба оттая,
Що вона брехала, як сука старая.
- 2 селянин.** А ти вже не слухай тоєй мантачки, сину,
Вона в тебе з пазухи витягла хустину.
Чи справді, бабочко? Дак вона й злодійка,
Да не згірша з неї, бачу, лементійка.

- 90 Я казав, кучше було послухати баби,
Як вдарю по віденю, дак чи моц у жаби, —
Очі повилізають.
- Циган.** Соля мундзе дахт куриче ха, ха, ха,
Тацкури намури жда істули дракури та шушкют
95 Мушкют нахлавде тараба давдубі жиберинту
Здриетиета пердулицу ліндра попардечка
На мандро наждада са, що великая була в мого
[батька
Ковбаса, ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха.
Що тут, панове, моєї жони гoлос чути?
100 Хорев Маждада, а тебе чи кат уніс, що дієш тут ти?
Чи тобі користь дають, чи яку заплату?
Сел. І ми не кликаєи її сюда в хату.
А вожа, прийшовши, да вкрала хустину,
Буде і тобі тоє, негідному сину.
105 **Циган.** Дак вам за тее з неї наругаться?
Да колиб не нахвотивсь, то-б ви збили, братця.
Сел. І ще ми і до війта її суку попремо,
Да і там драла доброго дамо
І в громадську колоду ногами забемо.
110 **Циг.** В нашім роду того немає, щоб у колодках сидіти,
Чого ваші не дождуть і всі неї діти,
Кучше би цигану не бути на світі.

V. Ливорізи.

(Виходять пиворізи, найперше один, а потім другий, які вміють і малярство; до них надходить селянин і його обмальовують пиворізи, за яке малярство приводить на них війта та титаря, й проганяють пиворізів).

- І пиворіз.** Де-б то, вашеці, прошу, місце проіскати?
Живши без кондиції, потяжко на шати.
А іще-б думалось набрати тузинку,
Бо вельце докучають студенти у зимку.
5 А приодягнись мало, пійшов би в Березну.
Но для совіта гряду ко другу любезну,
Іже в Претиській школі крилоса правитель
Лівого, горлиці і бражки любитель.
Паче бо в Короні граді користи бивають
10 І соборнії наші тамо учацають.

- Всім той камень прибіжище заяцем і мати,
 Гді братія живот свой жаждет скончевати.
 Камо і аз шествую алчний, жаждний пити,
 Да живот мой в граді том могу кончити,
 15 В немже ми от дїтских літ крилчествовали
 І по шагу із диму рокового брали.
 І там нас братія соборнійша знає;
 Тільки туди появлюсь, то вся прибігає
 20 Під нашу милость, даби клиру сопричтити
 І собор між братію добре утвердити.
 Не тільки-ж ми умієм клиром управляти,
 Но можем іще куншти разнії писати.
- 2 пиворіз.** Хто зді таков, хваляся, себе величаше?
 Аще прийде хто к нему, нічого не даше.
 25 А ми було як когдась на місці бували,
 То до мене всі странні в школу прихождали.
 Ми бо, бувало, всього подостатку маєм
 І, хто прийде к нам в школу, любезно вгощаєм.
 30 Велиє бяше число у нас горілиці,
 Повні чванці, текуці з підтрубной криниці.
 І всього, слава Богу, бяше подостатку:
 Що у людей, то і в нас усякого статку.
 Да тепер багаті маєм воли й телиці,
 Іже купно мандрують по стіні к трубниці.
- 35 **І пиворіз.** Не хвалітесь, бо і ми блоничного роду
 Маємо подостатку і всякого плоду,
 Довольствуєм же зіло, что хліба ні куса.
 Все, ходячи по школі, справляємо труса!
 Потрясаши кучерами, да спати лягаєм,
 40 А уставши раненько, бражку попиваєм,
 Може, вашець, ремество змісте робити?
 Бо і я умію, то-б вкупі стали собі жити.
- 2 пиворіз.** Скажіть, вашеці, процу, откуда грядени.
 Да і аз із тобою таможе идени.
- 45 **І пиворіз.** Грядемо, мосці пане, з Середної Буди.
- 2 пиворіз.** І ми тільки шо прийшли, було нас усюди.
 Де-ж намриваєте нині шествовати?
- І пиворіз.** Ходім до Березной, де і дякувати
 Будем, бо вже давно к мні присилали
 50 Всі титарі до мене і більш поступали

- Роковщини, та боюсь, бо пострів штуки,
Так, щоб не попастися протопоні в руки.
- 2 пиворіз.** Скажіте, пане Власе, що то там таке?
- 1 пиворіз.** Сто барбар занесли, так диво самое!
- 55 **2 пиворіз.** Ей, перестаньмо сього, нумо малюватись.
Як підем до Корона, добре залицятись
Будем. Наперед мене звольте вмалювати,
А потім ми вашеці будем рисувати.
- Селянин.** Скажіть, панове деки, мудріі ви люде,
60 Чи Кавель Кавеля вбив? Кому брехня буде?
Чи міні-б то із кумом, чи мойому свату?
Все не дає просвітку, дай же його кату.
- Пиворіз.** Не бійся, онагрику, кума побідини,
Аще на горілицу шага положиши.
- 65 **Селянин.** Ми тобі, пане дяче, і всього потроху
Дамо: крупів і соли, пшона і гороху.
- Пиворіз.** О, курва ми, онагра із його крупами!
Або то ми без крупів не дзвоним зубами?
- Селянин.** Також ми вам і шажок викинем до ката.
- 70 **1 пиворіз.** Гряди в школу для толку там до номіната!
А ми своє, пане Влас, о чім була мова.
- 2 пиворіз.** Добре, вашеці, прошу, і фарба готова.
- Селянин.** А ну і мні компердь перд умалюйте, дяче,
75 Бо що прийду додому, то моя і плаче
Дохна, що не купили гостинця із міста.
Серег або перстєня і низки намиєта.
- 1 пиворіз.** Добре вашець говориш, ми служить охочі,
Омалюєм усього, тільки заплющ очі.
- 2 пиворіз.** Оттак ти того, брате, дури знизька скота,
80 Тільки-ж дурно учинив, не залишв рога.
Як піде до громади да вйту іскаже,
То й нам киями титарь пекарню помаже.
- 2 селянин.** Що се тобі, Артюше, сталося такеє?
Щож ми вперше із роду видимо отсеє,
85 Що так од легкодуха терпїтимуть люде!
Едже, як не вибемо, то із нас сміх буде.
Гляди лиш, Тарасе, да стань од порога,
То ми легкобитові припиляєм рога!
Йон скурвий син підняв сміх з нашого брата;
90 Колиб що добре таки, а то шарапата!

Пиворіз. Забивають нищету нашу і печаль нашу; обійдоша
 мя пси мнози, жезл твій і палица твоя, та мя
 утішета; о Бозі моєм прелізу стіну; сонм лука-
 вих обдержана мя.

VI. Закрутки.

*(Селянин хвалиться, що зародило збіжжя. Потім його сини
 приводять бабу чарівницею, яку зловили в житі).*

5 То то кажуть або пак балагурять люде,
 Що будьто мудрагелі вгадають, що буде.
 Аж і вгадали завтра. Хто то може знати,
 Що нам його святая має грішним дати?
 Хоч так вони по онім мудроцею доходять,
 Та ба, да не дійдуть того, як пивки зародять.
 Куди пак їм те знать, таки кажу сміло;
 Бо то це їх, то наше господарське діло.
 Ми то люде пахарні, все верема знаєм,
 Коли яке насіння в полі засіваєм.
 10 Дай, Боже, й до віку так, як у мене зродило;
 Колиб тільки без кашости в цілости доспіло!
 Бо ми за його ласку і святую волю
 Орем і сієм на всякого долю,
 15 Щоб невимовно перше, чим світять, одмінити,
 Да і чим курять у оній, в крамарів купити.
 Треба-ж і роковщинку, що школу зучає,
 І тому, що тим у оній онеє зриває.
 Треба-ж і тим, що миркають, що небудь уткнути,
 20 А того пак, що пака, сим тим не одбути;
 Ще-ж то і на правенти тільки-б з того дбати,
 І себе-б то і саму з дітьми годувати,
 Аби-б ми годні були да й його хвалили.

(Сини ведуть бабу).

Сини. І сюда, сюда, сюда, ось, ось уловили!

Батько. Що там таке?

Син.

Але що? Побачини з неї!

Убравшись у наше, раком сиділо отсеє!
Селянин. Отсеє? Що за потваря? Ох, моя годино!
 Сеж ти убралась у наше, старая икапино!
 30 От тепер же, як кажуть, думка думку пошибає,
 Аж з журби тяжкої пердь пердя доганяє!
 Як?! Ви в онім?! Що вона там робила?

Сини. Але що робила? Сидячи, крутила.
Селянин. Крутила?

35 **Син.** Крутила!
 Сеж ти мене тепер, як на льоду, посадила.
 Пішла-ж наша кривава, пішла, як у воду!
 Орав, сів, волочив, терпів і негоду,
 Уже-ж і зійшло було і зазеленіло
 40 Так гречі, що аж очам дивитися мило!
 Щож тепер з нею чинить, сам собі не поражу,
 Без мого гріха її к війту попроважу.

(Війт надходить назустріч).

Селянин. А я до тебе.
Війт. Що там за справа така?
 45 **Селянин.** Але на кого думали, так й поймана сая.
Війт. Де?

Селянин. Іо де? На оних.
Війт. Чи не коло нив ходила?
Селянин. То бо й то: угляділи мої, як щось там крутила.
 50 **Війт.** Крутила?

Селянин. Еге, крутила.
Війт. Укрутим же і ми її цурку оную,
 Як накидаєм палічя в попадю старую.

Селянин. Шкода, шкода й рук поганить й собі чинить наруги,
 55 Оддаймо її яризі, що бе і котюги.
Москаль. Нет лі какой работи?

Селянин. О, сеж тобі робота,
 Коли твоя до сього призволить охота!
Москаль. Да што здесь делать?

60 **Селянин.** Іо що? Як сам здоров знаєш,
 Однак ти котюги беш й коти обдираєш, —
 Здери з каверзниці сей старой шкуру,
 А за працю, що на їй, візьмен собі на хуру.

(Москаль допитується баби).

- 65 Ін добро! Сказивай мне, какая те сіла,
Знаць разве вражеская там по палях насила?
Какое твое дело, признавай мене, в рожу,
А буді нет, вот етим всю опору кожу!
- Баба. Батечку, голубчику, щипочко мій любий,
Не вір сим напасникам, ат плюнь їм у зуби!
70 Я лихого не знаю чинить і не знала,
Тільки потрібних зілок по полю шукала.
- Москаль. Врьюш! Оні гаварят, што тебя в жітах застали.
Баба. Ат плюнь ти їм в очі! То вони тобі нащекали:
Де жита ростуть, нема там зілля другого.
- 75 Селянин. Еге, дак ти плювать каеш, ще й говориш много!
Візьми лиш, сватку, її в свої руки гречі!
- Москаль. Вот я тебе давно гавару, што бері на плечі.
(Тут селянин тримає бабу на козла, а москаль бе).
- Москаль. Да каку мне за труд дасте заплату?
Селянин. Каку? Візьми її зуздром з потрохом ік кату!
(І так москаль розганяє всіх).

VII. Лік на голод.

(Голодний циган скаржиться, що хоче їсти).

- Ох, їсти, їсти хочу, панове, рятуйте!
Хотя салом смажні губи пошмаруйте!
Ох, запали, занали мої животини;
А чим би їх покріпить, нема солонини.
- 5 Єгей, якая в світі дорожнета стала,
Що не випросиш ніде і кусочка сала!
Бачиться, як би покушав тієї звірини,
Оздоровів би зовсім тієїж години.
- Немовби летить, летить, як з неба, полтина,
10 Доразу-б оживила душу циганина.
Ох, їсти, пробі, їсти! Безмаль не звалюся,
Бо так охляв, що ледво на ногах держуся.
А іще як на тоє і циганка хвора,
А мордатого в місті нема Білозора,
15 Щоб мене чим полічив: я-б не став за плату,
Іще-б його залічив і самому кату.

20 Так то об нім, лікарі, з річи мні припало,
 Не влічив би він мене, хиба-б тільки сало.
 Да ніде його взяти, ніхто з своєї ласки
 Недужому не подасть сальця ні ковбаски.
 Віда без жінки. Колиб сама яко мога
 Зволоклася із шатра циганка небога,
 Вже-б вона чим небудь мене порятувала,
 Виворожила-б десь мні хоть кусочок сала.

(Приходить циганка).

25 Бідна головко! Що мні з тобою чинити?
 Покинув мене хвору, і шатер, і діти,
 І без сіна і вівса оставив кобилу,
 Уже й боки запали, тільки що стоїть на силу
 І не рже. О Марє мій, Марє! Чи боїшся ти Бога?
 30 Ти тут і їси і пєш, я з голоду мру небога.

Циган. Габав тебе дідько, я сам хожу на силу:
 Чи тебе, чи дітей, чи порати кобилу?

35 **Циганка.** Колиб ти добра була і о собі дбала,
 Достала-б вівса шкані і для мене сала.
 Ой, лас ти, лас на сало, а я на ковбаси,
 І циганчата наші на теж вельми ласі.

Да де їх узяти? Ходи тільки до шатра, —
 Я достала для тебе два хрґці з осетра,
 Наварю тобі борщу, і спеку комаря
 40 І накормлю тебе, мого милого господаря.

Циган. Пропадай ти, циганко, з стравою такою!
 Пійди проч з очей моїх, не стій передо мною!

Циганка. Як же собі хочеш, так я тебе й покину.

Циган. Ге, ге! Нехай на твое тут лихо згину.

45 **Циганка.** Не гинь, не гинь, не кидай з дітьми! Положися
 [спати,

Циган. Я вчпню, що сон тебе буде годувати.

Іди-ж і поворожи! Немовби так стало.

Щоб приєнилися мні ковбаси і сало.

(Тут циган кладеться спати. Сон його манить салом і ковбасою і він схоплюється).

50 А се що? Чи було так? Чи так ся здавало,
 Що, бачця, тут хтось приносив ковбаси і сало,

Годував мене тут і сіткою укрив?
 Да чому-б голоден і чому-б не спотів?
 Ану лиш іще так, як перше, гулило!

55 Циганка.

Встань, лиха зіси, хиба собаче мило.
 То-то борщ ситий, то-то страва люба!
 Візьми лиш да покушай, аж злипається губа.

Циган.

Сеж твій борщ схож на ракову юшку!

Циганка.

То-то для смаку кидала снитку і петрушку.
 Їж тільки да ляж, я пошмарую кости.

60 Циган.

Гляди-ж лиш, щоб лихого не зробила з злости.

Циганка.

Не бійсь, мій лебедю білий!

Циган.

Пошмаруй же, як знаєш, ачей і спотію.

Циганка.

Засни тільки, я тебе і кожухом єгипетським укрию.

(Накриває сіткою. Зв'язавши сіткою ноги, циганка бє цигана).

Циганка.

Оттак тебе, лежню, коли не хоч робити!
 Працюй, коли бажаєш смачно їсти й нити!

65 Циган.

Ох, рятуйте, панове, в лихо я попався.
 Оттак повіряй жінці! Як я ошукався!

Циганка.

Ха, ха, ха! Як я тебе убрала старого!
 Лежи, лежню, я собі знайду молодого.

(Циган, виплутавшись, ловить циганку).

70

Постій тільки, не втікай! Так ти, моя мила,
 Такими хорошими ліками влічила!

Полічу-ж і я тебе! Однак кажеш: хвора!

Коли я не мил, пійдені хоть за Білозора.

Як його взяв хабло і повів у очерет,

75

Нехайже преч і тебе тойже заберець.

Нечхаве! На прекурєнди, на хлявдири дати
 Деласа футун маса, гайда, гайда з хати!

(Циган бє циганку сергієм і проганяє).

VIII. Великодня інтермедія-діяльог.

Жоврид.

Чи ще тобі, Онопрію, сей піст не докучив?

Онопрій.

Жовриде, Жовриде, не те ти блягузниць, та вже
 [мене замучив.

Та вже і кваша в печінки вілася,

- А що хрін та редька -- наскрізь просмерділась.
 5 Біда, як сей піст проволочеться,
 То не один із посту, як гора, зодметься.
- Жоврид.** Та вже кваші не гудь, бо то гречна потрава,
 Як походить коло неї жінка хупава.
- Онопрій.** Авжеж моя Педоря к тому канцирь хупавенько
 [ходить,
- 10 Як накрутить, то цілу ніч еходить.
 То гляди, частенько течуть з печі потоки,
 Через припічок просто до помийниці риштоки.
 А що останеться на черені, кившем ізбирає,
 Набуривши півен горцик, тоді в піч вставляє.
- 15 **Жоврид.** То вже того гинтяку на ніч як ухватиш,
 То о півночи, пробачте, штанів не одхватиш.
 Авжеж то я свою хвалю старую Домаху,
 Увесь піст варила гречну соломаху,
 Що як наїмось в смак з березовим соком,
- 20 То хто черевом повзе, а инший і боком.
 А вже в ночі, то знай: пердь пердя погаляє,
 Вона-б то, бач, і ситна, лиш живіт надуває.
- Онопрій.** А ще що оде отець поставив у своїй парафії,
 То сякі, то такі видирає хурії.
- 25 Загадує по тижням до церкви ходити,
 Та ще рано і вечір поклони бити.
 А щоб старі і малі дощенцю говіли,
 Од п'ятниці до суботи нічого не їли!
 А щоб люльки потягти, табаки понюхать, — того
- 30 Та вже то він видумає, чого і негоже...
 [не дай, Боже,
Жоврид. От — пером йому земля — як у нас був покій-
 [ник Лук'яний,
- Він було в гурті сповідає, хоть хто прийде й п'яний.
 А що було на сі витребеньки не зважає,
 Хоть хто люльки потягне, то він причащає.
- 35 **Онопрій.** А вже в сього не вгобзнеш, сей дуже кмітує
 Хотьби трохи лизнув люльки, то духом почує.
- Жоврид.** Та вже таки не харапудьмось, бо як живі будем,
 То ми сії витребеньки усі перебудем.
 Он лиш моїм Бога і його святу ласку,
 40 Щоб нам діждать того Різдва, що робять паску.

Онопрій. Та вже більше ждали, менше пождім: як тільки
[сумирне
Ось не вглядим, відкіль нам весела вість вирне.

(Тут прибігає Онопрійів син з вісткою, що бачив Великдень).

Онопрій. А що там, сину Педю?

Педь. Але що? От я вас давно шукаю
І щось вам новеньке сказати маю.

45

Онопрій. Раді слухать.

Педь. Сьогодні, сказать, як би на вечірнім опрузі

Пасу я овечата на шелявському лузі.

Аж чвалає дорогою якась прочвара.

50

Їх було наперед тільки одна пара.

Одному ріг збитий, другий похилився.

Вся мармуза похряпана, пасокою вмився.

Хвіст при рішиці відірваний, на ноги хромає,

Посупившись, жалібненько мов бугай рикає!

55

Другеє, згорбившись, і голе і босе

У слід за ним шкандибає, хоть простоволосе.

Та якісь письма вони з собою носили,

Бо далеко впреч сколесили.

Потягли на низ в Херсонщину слободи глядіти,

60

Бо вже їм в сих краях місця не нагріти.

Я-ж їх, стоячи далеко, проводив очима,

А я не знаю, що в мене човиється за плечима.

Коли зиркну назад, кинтюга курявою вертиться,

Коли придивлюсь, аж то янгол тащиться.

65

А за ним їде у слід рижими волами,

Тільки — тягнуть ноги за ногами.

На возі сидить сам челядин гречний,

Воли в його не попохужі та і віз валечний:

На йому чекмінь, як сніг, шапка вигляярна.

70

У черчатім поясі, хустка в бока гарна;

В поливяних чоботях, штани тузенкові,

Червоная застіжка і чоботи нові.

В руках його червоная короговця має,

Ковбасою стихенька воли поганяє:

75

Яйцями округ обсипався, ковбасами обіклався,

Мов як куди в бояри, то так він прибрався.

Аж ось слідом совде якась старуха,

- Нуж я її питати, прилягши до уха:
 »Що-б се таке?« — тихенько спитався.
- 80 — »Та се Великдень у гості попхався«. —
 Так я, почувши це, та й вівці покинув.
 Та до вас, щоб і ви се знали, аж стрімголов двигнув,
 Та коли-ж так, то ходімо, найдім свячене.
- Жоврид.** Та ще ось жінка нехай скаже, чи є печене?
Онопрій. Що ви тут загуторились? Зробіть добру ласку:
 85 **Педоря.** Ідіть лиш до дому та вийміть з печі паску!
Онопрій. А ти сього і сама невгарна зробити?
 Так собі умій виняти, як усадити.
- Педоря.** Та вже і кочергою і заступом довбала,
 90 Та нічого не вражу, дуже до череня пристала.
 Ох, там же то була вдалася,
 Що як сажала в піч, то на сажинь тяглася.
 А тепер мині неглузне щось перейшло дорогу,
 Що моя паска невгарна ні к людям ні к Богу.
- 95 **Жоврид.** Та вжеж, як розкажуеш, бачу, жінко небого,
 То тут без копаниці не вдієш нічого.
Онопрій. От іще ти не некла і поросяти.
Педоря. Та де-ж то не некла? Сором і людям казати!
 То-ж те заколола — саме гарне і кохане,
 100 Там же то було придалось сите та рохманне.
 Гречаними висівками з мякинами була начинила
 І, вложивши в яндолу, в піч установа.
 Та собі на лихо хижу одчахнула,
 А як з печі утекло, того і не чула.
- 105 **Ще-ж такої шкоди наробило:**
 З юшкою і з борщем два горшки розбило.
 Не ймучи-ж я віри, усюди шукала,
 Де-ж воно ділось, й сліду не попала, —
 Як у воду впало.
- Онопрій.** Та сеж бачу, як на таку, то ти й яєць не красила?
 110 **Педоря.** Ох, де-ж то не красила, Онопрію? Та то, як упустила,
 Так із киркою горщок розбила.
- Онопрій.** А щоб ти під царський вінець не підійшла, шев-
 [люго проклята!
 Сеж ти наробила, що не знатимемо свята!
- 115 **Педоря.** Щож ти мене катуєш? Що я тобі лихе зробила?
 Колиб лиш тебе лиха година побяла!

Жоврид. Чи ти скавезився? Людей не смішіте!
Як діждете того року, то лучче зробіте,
Щоб ваша слава протхнулась, мов у морі камінь.
Зроблю я, старий бовняку (?!), сьому слову амініь.

120

ІХ. Різдвяна вірша.

- Христос родивсь, мір звеселивсь: сьогоднішніми часи
Для сих родин всяк християнин вминає ковбаси.
Баби, діди пиво, меди, горівку варену
Кухликком поть, з книшками трутть свинину печену.
- 5 Хлопці, дівки навпередки бігають під хатки
І, як вовки або свинки, скиргичуть колядки.
Пани, купці, славні кравці, шинкарство, мішани
Об сім Різдві усі в нові убрались жупани.
Мати земля уся гуля і, взявшись у боки,
- 10 Пісні гука, бе гопака в підківки широкі.
На небесіх янголи всі аж в свої долоні
З радости бють, пісні гудуть Якимовій доні.
Старенький Біг на стіл ізліг і сам собі дума:
»Празник душам, тільки Адам із Євою рюма«.
- 15 Важко здихнув, потім кликнув Гаврила швиденько,
Да й приказав, щоб лист послав Адамові хутенько.
Архистратиг метнувся вмиг, папір і чорнило,
Де треба, взяв да й написав Адаму так мило:
»Чесний Адам, що всім людям праотець зовешся,
- 20 Годі, не плач, от-от, як бач, із пекла спасешся,
Бо вже на світ, як рожі цвіт, Христос народився:
Він ад стрибить, чорта смирить, щоб той не гордився.
Смерть злу ягу загне в дугу і зломить їй спину,
Гостру косу і збрую всю стре, як павутину.
- 25 Адських сіпак зомне, як мак, зібе їх в макухи,
За їх брехню і всю плутню він дасть їм цукрухи.
Вже-ж бо од сих катюг презлих провітку не мають:
Прав і неправ, кого попав, знай, в пекло таскають.
Кат би їх ма! У їх нема нікому вже спуску:
- 30 Хотьби чернець, хотьби святець, осмалять, як гуску.
Вони і вам, чесний Адам, з жоною твоею.
Племфи дали, як в гріх ввели брехнею своєю.

- Сих то покує хитрий іскує твою молодицю
 На грїх підвів, що й ти ізїв прокляту кислїцю.
- 35 Од сих врагїв ви із богїв голяки зробились,
 Рвали листки, шили мішки і тими прикрились.
 Од їх чарїв ви із царїв, чорт зна, чим стали,
 Із усіми з раю дітьми у пекло попали,
 Де день і ніч дрова у піч возите санками :
- 40 За тойже труд ще вас і бють по ребрах кїлками.
 Од сих то мук ти, як павук, опух і хвораєш :
 Ну-ж лиш вставай, сей лист читай, — зараз очуняєш.
 Болїзнь забув, хвабро скакнув наш прадїд із полу,
 Надїв сїряк і сяк то так додїбав до столу.
- 45 На лавку сїв, да і надїв на нїс окуляря,
 Лист той хвата, з смїхом чита, бо одїшли шпари.
 Тутже сидить Єва, глядить у вічі пильненько,
 Все, що чита, Адам мота на ує гарненько.
 Як прочитав, Єві сказав: »Давай варенухи!«
- 50 Глечик хильнув, да і махнув в те місце навтрюхи,
 Де в піч дрова кладуть, ззива всіх і репетує :
 »Христос родивсь! Христос родивсь! Нам янгол віщує».
 Потїм вийма лист і зніма з гирї капелюху,
 На пень же став, всім прочитав той лист до слуху.
- 55 І увесь тут загудїв люд мов літом ті бджоли :
 Беруть жінок, ведуть в танок, затикавши поли.
 Тиї бичка, ті козачка, ті горлицю скачуть,
 Сами-ж старї, сидя в шатрї, од радости плачуть.
 Пророк Давид тамже сидить і в кобзу іграє,
- 60 Пісню святу Спасу Христу з псалтирї читає!
 Чорнявий Хам сидить теж там і ріже в соплїку,
 Сам добре не і всім дає квартою горїлку.
 Куцї чорти мов ті хорти голодні скиглять,
 Лани гризуть, із себе шкуру рвуть, скрутились і піняць.
- 65 Старшїй їх бїє нахлюпив нїс, сидить у куточку,
 Скубе виски і на куски шматує сорочку.
 Сущїга смерть собі-ж верть-верть, ляп-ляп кїстками,
 Біжить в куток, бере мішок з косою, з ножами,
 Заступ хапа, яму копа і все в ту поклала.
- 70 Смерте, вгамуйсь! Тобї Ісус дасть доброго драла.
 Наш Бог Христос чортїв, як ос, подавить ногою,
 З твоїх кїсток, смерте, трїсок наробить і гною.

Всіх вас у прах потре і шлях нам зробить до раю.
Сим я Христом, пани, з Різдом вас поздоровляю.

Х. Великодня вірша.

- Христос воскрес, рад мір увесь, дождались божой ласки:
Тепер усяк найвся в смак свяченой паски.
Всі гуляють, вихваляють воскресного Бога:
Уже тая, що до раю, протерта дорога.
- 5 Злії духи так, як мухи, всі уже послизли:
Загнав Ісус в пекло покус, щоб хрестян не гризли.
А смерть люта, що нам тута вельми докучала,
По болотам, очеретам біжучи, кричала.
Там суцїга тепер біга, як шалена з ляку,
- 10 Бо Бог хрестом чорта з хвостом прогнав, як собаку.
Сей чорт темний, князь пекельний, з смертю полигався.
Всіх зажерти, в ад заперти так то ізмовлявся.
Вони тоє вкуші двое, знюхавшись, шацюють,
Хоть старого, хоть малого, всіх туди лабцюють.
- 15 Була воля, хоть і кроля у рай не пускали,
Хотьби святих, вони і тих у пекло таскали.
На всіх трактах, по болотах сторожі стояли,
Серед шляху засїдаху, до пекла хватали.
Того святці, попи й ченці не минали шляху,
- 20 Филозопи, крутєпони набїрались жаху.
Пропа в сей страх, зарїє той шлях купем та болотом,
Де той злий дух глїтав, як мух, ненаситним ротом.
Тепер скорий шлях просторий до раю протерли,
Без сторожей всі навстежей ворота одперли.
- 25 Уже велють яблука рвать із райського древа,
З якого плоду не велїв Бог пробу, а вкусила Єва.
Давно той уж кричав недуж, що спокусив Єву;
За то болїв, що аж подїз по своєму чреву.
Вищить, охляв, бо Бог закляв лазити на чреві
- 30 За його гріх, що він на смїх так набрехав Єві.
Бїдна Єва одну з древа вирвала кислїчку, —
Збулась ласки, треба прїяти на гребенї мїчку.
За нею-ж там бїдний Адам щось, кажуть, пронудив:
Землю пахать, щїпом махать Бог з раю пронудив.
- 35 За одну їду Єва бїду заслужила сію.

- Нечесть Адаму: аж за браму вибили у шию.
 Глупа жона, сама вона яблука трощила, —
 За один плод увесь народ в пекло затащила.
 Бог милостив Єві простив, Адаму пробачив:
 40 Для визволу сам до долу з неба лізти рачив.
 Там чортице, старий пеще, не хоче смириться:
 Крутить хвостом, іще з Христом думає свариться.
 Лиш тільки Біг сам на поріг в пекло поточився,
 То вельзевул попустив мул, з ляку і вмочився.
 45 Завив грізно, як вовк, різно голосом собачим;
 Кричить пробу, що особу Христову побачив.
 Дав Бог хлости, що всі кости поламав і роги,
 І самого духа злого підгарбав під ноги.
 Кричить на пуп, що всюди струн, не лъзя доторкнути.
 50 Надуло брюх, зачерло дух, не дає і бзнути.
 А смерть шлюха, стоя, слуха, що човнуть над дядьком:
 Стала трястись, мислить снастись прехитрим порядком.
 Пустила дур, беться об мур, дереться на стіну,
 Як шалена, тороплена, пустила і піну.
 55 Так сих покує знає Ісус хитрії обмани:
 За їх діло на все тіло наслав злії рани.
 Бо всю п-цю і г-цю зєянала короста,
 Крутить гузном, прийшло узлом, бо болізнъ непроста.
 В такім місці, що ні єісти, ані почесати:
 60 Нудьга, тоска так, як луска, де сором й сказати.
 З нудьги, з тоски все на куски на собі подрала:
 Смердять кості, бо в корості нагло поіскала.
 Як бубон труп, продовбав струн, сороки рвуть тіло,
 З усіх сторон много ворон к стерву прилетіло.
 65 На тойже труп, почувши струн, мухи прилітали,
 Костомахи різно птахи тіло розметали.
 Карність злая, як і тая, з людьми поступала,
 Так по ділом душа з тілом нині вже пропала,
 А сей Юда з того стида зюродивсь макуха,
 70 То синіє, то красніє, бо бере сокруха.
 Вельми ся зляк і міх заляк з грошима за плечима:
 За його гріх той клятий міх все перед очима.
 В землю вкопав, щоб міх пропав, та окаменіла,
 Посох там цвіт і трави ніг, більш не зеленіла.
 75 В воді рибу міх із глибу розпужав і раки:

- Вирнув злий дух із води сух до Юди і паки.
 Злюю мару пік у жару, так не загорявся;
 Міцно пошит, чортом підбит, що й не розідрався.
 З огню, з печі впять на плечі береться на Юду
 80 І з тим мішком ходить пішком у пеклі повеюю.
 Бог повелів, щоб міх не тлів до страшного суду.
 Так крутенько всім хутенько дав Бог царя Пора:
 Ад разорив, чорта стрєбив, смерть іщєзла хвора.
 Прадід Адам і дядько Хам давно в пеклі нидів;
 85 Ужє тепер пекло одпер, як Христа повидів.
 І всяк узник крутий узлик з шиї розв'язали,
 Ісєсу Христу, як на листу, усе розказали.
 Єва згнута була тута од злого шайтана:
 Сей покуса зліщий Пруса і кримського хана:
 90 Мучить дарма, в інших ярма з шиї не злазили,
 Струп на плечах, все по печах в ад дрова возили.
 З ярма в хомут, з узлами кнут, дротяниї пуги:
 З шиї до пят на спині знать кривавії смуги.
 З того страху бють по брюху пятницю святую,
 95 На підпрягу в колимагу запрягли і тую.
 Щоб скакала, не брикала, кладуть в рот удила,
 Сікуть плітю, щоб так митю ступою ходила.
 Понеділок, хоть не мілок, — томуж та заслуга:
 Змикулився, замулився, лєдвї утік з плуга.
 100 Сю налогу скоро Богу донесли ув уші, —
 Не забарив, ад разорив, випустив всі душі.
 Святий Офєт узив мушкет, вистрїлив на гасло:
 Вийшла зграя немалая, аж пекло захрясло.
 Вдруг ожили, всі загули, як весною мухи:
 105 З пекла народ біг навзагод, а иншиї трюхи.
 Дочувсь Оврам, що вже Адам із пекла подрїгав:
 Він з Ісаком лєдвї раком і собі поплигав.
 Свята Сара, хоч і стара, да жєнщина руча, —
 Вся піхота йшла в ворота, вона, куди луча.
 110 Племіник Лот в купу сирот як ізобраз бідних,
 Так ні дверей ані верей в пеклі нема мідних,
 Бо як тая сильна зграя з пекла потащила,
 Як та туча, куди луча, так залопотїла
 У божу путь, — тїльки сопуть, що аж понотїли,
 115 Та вривають, посїпшають, їсти не схотїли.

- Мусій пророк дверей замок й мур пробив рогами,
 Ад сплюндрував, помандрував пішми ногами.
 Як той бугай з кошари в гай виперся голодний,
 Пекло одпер і шлях протер до раю свободний.
- 120 Адаме, грай! Одвертий рай, іди, поспішайся!
 Райським плодом зо всім родом рад будь, утішайся!
 Веди всіх в ряд у райський сад яблук избирати,
 Бо од древа уже Єва не буде вмірати.
 Веди к саду всю громаду, веди, щоб селилась
- 125 Тут в покою і з тобою вічно веселилась.
 Зараз тая серед рая свобода засіла,
 Тут тишина, вся старшина не має к ним діла.
 Тут сіпуга, вїйт пянюга нам не докучає
 І в підводу тут із роду ніхто не хапає.
- 130 Всі подубли, що нас скубли, сільські пахали:
 Подеречі, колотнечі всі уже пропали,
 Втихли збори, всі позори, не правлять кварталу.
 Спочав Адам, що не кидав людей на поталу.
 Утік кураж, здирства немає, пропали всі драчі,
- 135 Щезло лихо, живуть тихо, не дають подачі.
 Погибла власть і вся на рясть вилізла голота:
 Вїйт не ворчить і не стучить десятчик в ворота.
 Там... іде...¹⁾ нич вже не журися:
 Манна з неба — все, що треба, їж, пий, веселися.
- 140 Райські птиці, ластовиці весело співають,
 Жайворонки, соловейки, як в органи, грають.
 Всяких музик нічий язик не може сказати,
 Мудрий писак і пером так не може списати.
 Дай, Боже, нам, щоб сїї там музики іграли,
- 145 Щоб більше нас хоть у той час сіпаки не брали.
 Ти, Боже, бач кривавий плач і гірке ридання;
 За тес нам покажи там вічне панування!

ХІ. Ярмарок.

Хвилон і Хвесько.

Хвилон. Оже дай здоров, Хвеську, ти ярмаркуєш?
 Що добре тут продаєш або що купуєш?

¹⁾ Не відчитано з рукопису при першій опублікуванні.

- Хвесько.** Та мовчи, бра Хвилоне, продав свою клячу.
- Хвилон.** А ну, бра, за що ти збув ту шкуру собачу?
- 5 **Хвесько.** Та оцце за півпята ізопхнув на силу,
Але купив собі за півшоства кобилу.
- Хвилон.** Я-ж тобі давно казав: годі ве держати,
Сіна зовсім не вкусить і стала хромати.
- Хвесько.** Е, добре, бра, що тобі усюди шанцює.
- 10 **Хвилон.** Усяк не лиха хоче, коли що купує;
Да не всякому пійде, хоч і переплатиш,
Не тільки не заробиш, але й ще утратиш.
- Хвилон.** Іо сеж ти, як бачу, тільки практикуєш,
Веє гнетешся, а досить добре й ти гандлюєш.
- 15 **Хвесько.** А чи ве пак ти продав, воли ген онтиї?
Коли ні, продай міні, даром, що сліпії.
Та продать не даруга, колиб без утрати,
Щоб не гризли голови ні жінка, ні мати.
Дай хйба, що я кау, бо ве-ж то тягуче;
Хйба тобі, бра куме, ізбреше син сучий.
- 20 **Хвилон.** Та ну ве, годі тобі зо мною калякать,
Лучче продать ніж, на їх глядячи, да й плакать.
- Хвесько.** Але-ж бо то ве і ти базикаєш дурно,
То ве, далєбі, міні аж на серці нудно.
- 25 **Хвилон.** Коли каєш, дак каи, та й будем сватами;
Нехай таки ще рідні прибуде між нами.
- Хвилон.** Ну, вступи-ж за півшоства, дак будем платити,
Коліб тільки годились у плузі робити.
- Хвесько.** Куме, слухай, з моїх рук щастє тобі буде,
Вони дуже робочі, нехай кауть люде.
- 30 **Хвилон.** Спасибі-ж тобі, куме, нумо-ж пить горілку,
Та ще треба землею стерти волам спинку.
Виписий же, свату, до дна, щоб воли орали.
- Хвесько.** Оттак, свату, вгору хвись, щоб тобі брикали.

1790 р. 20 серпня.

Іван Некрашевич.

XII. Просьба на попа слободи „Не руш мене“. Од парахвіян.

(Змовляються).

- Свирид. А що, свату Охриме, нумо лиш гадати,
Якби нам свого попа гарно в шори вбрати.
Та-ж він силоміццю вліз в нашу парахвію:
Піди-ж ти, як над нами крутить веремію, —
5 Чого наші батьки й діди не чували,
Щоб ми йому на сповіді те слябізували.
Та ще-ж то видумав якую затію,
Щоб ми давали дітей у ванацію.
- Охрим. Я-ж вам казав: не дуже лиш на ту оковитку.
10 Свирид. Хрін же його вгадає, що добрим казався здітку.
Харко. Нема на світі, як наш шін був старий,
Що й досі згадує великий і малий.
- Хвилин. Та і будемо, Харку, довго споминати,
Бо вже не будемо такого попа мати.
- 15 Пархім. Умів же, Хвилинне, з людьми обходитися,
Та й було тоді де горівки напиться.
Уже небіщик хоть за вінчання добре драв,
Так добре-ж і людей об храмі напував.
Попили, голубчику, тії оковитки,
20 Та ще не тільки ми, але і наші дітки.
А до сьогож бо ніяк і приступиться,
Не тільки, щоб коли горівки напиться.
Хоть за ділом прийдеш, то все рило дує,
А як чого просиш, то мов і не чує.
- 25 Тарас. Нехай же то нас уже не шанує,
А то й Ничипора, що титарює.
- Панас. Він і отамана ніввіщо не ставить;
Як той що скаже, то він своє править.
- Хвесько. Ходім лишень до дяка та все розкажімо
30 Та хорошенько лишень попа уплетімо.

(Приходять всі до дяка).

- Свирид. Здоров будь, пандяче, як же ся маєш
Та за чим прийшли, чому не питаєш?
- Дяк. Панове парахвіяне, просимо сідати,
Коли в гості прийшли, будемо витати.

- 35 **Охрим.** Та сполать, папдяче, за твою ласку!
Послухай лиш нас, яку скажем казку:
Візьми лишень каламарь та напиши круто,
Щоб надіть на попа залізнеє путо.
- Дяк.** Почтєнній міряне, ізвольте казати,
40 **Хвесьько.** Чорнильниця готова, що будем писати.
Пиши, що піп не велить нам іграти в карти
І що відняв у дітей усі дїтські жарти.
Дівчатам не велить ходити на вечірницї:
Хиба-ж їм небогам постригтися в черницї?
45 Парубкам не велить з дівками гуляти;
По чім же їм буде молодість згадати?
Наказав празників, що з півкони буде,
І щоб по тим празникам до церкви йшли люде.
- Пархім.** А коли-ж, пане дяче, будемо робити,
50 Як будемо що свята до церкви ходити?
Хоть старий піп небіщик не вмів ванації,
Та і не було тоді такої затїї.
До церкви ходили не кожної неділі,
А говіли тільки ті, которі хотїли!
55 А сейже бо велить і дітям говіти
І щоб конче дітей »вірую« учити.
А хто »Отченашу« не знає, не сповідає,
А як »Тройці« не знає, то й не причащає.
- Луцько.** Хоть є за що, хоть нема, то сажєє в куну,
60 Ось як посадив і Хиврю, мою куму.
Вибачте, огрішилась, як діжу місила,
Отже за те цілий день у куні сидїла.
Лєвка старого за те у куні держав,
Що тільки неборак з кумою пожартував.
- 65 **Артем.** Та і мене самого в куну пригрунцював,
Що тільки сміявся, як він казань казав.
Харченка Терешка відав на покаяннїя,
Що в церкві огрішивсь на Андрїєвє стояннїя.
А Стецькові Хамурі і паски не святїв,
70 **Омелько.** Що тільки неборак сім рочків не говїв.
Та і Петра Батиря у куну посадив,
Що тільки до церкви пять років не ходив.
Педоря перед причастям квапні покоштувала,
Отже-ж бо і за те у куні стояла.

- 75 **Сергій.** Та і Хомі нетязі причастя не дав,
Що ідучи до церкви, горівку конштував.
Солоха Федьківна дитину привела,
Говіла цілий піст і в куні стояла.
- 80 Та і за те у куні добре насидівся.
А Кирик Левченко не втік того сорома,
Що женився на Стесі, а вона йому кума.
- Яцько.** Та і Левко Хутепа три дні в куні сидів,
Що, вибачайте, люльку тяг тоді, як говів.
- 85 **Грицько.** Так же і Куливі покрови не вкрила,
Що без чоловіка дитину родила.
А Процько за куму хоч у куні й не сидів,
Так на самеж Різдво увесь день поклони бив.
- 90 **Педько.** Зінець з родичкою тільки женихався,
Та і за те неборак у куну попався.
Пиши, що не велить челяді колядувати,
На улицю ходить і на Купала скакати.
І дівчатам не велить вінки робити,
Щоб не грати в карти і в шинк не ходити.
- 95 А чому-ж небіщик не тільки на Купала ходив,
Але часто було піде і навкулачки,
Що не один було од його лізе рачки.
Отож бо сей не йде і нас не пускає,
Тільки в церкві з дяком що день галасає.
- 100 А старий небіщик і в шинку не раз хрестив
Дитину, на Купала скакав і колядувати ходив.
По весіллях було не тільки старестує,
Ходив у придане, ще було і дружкує.
- 105 А вінчав небіщик не тільки з кумою,
Хотьби хто десь прийшов із рідною сестрою.
Та вжеж він покійник не менше гріхів знав,
Таки паравіян своїх так не мудрував.
Вільно тоді було, що хотіть, робити,
Не принуждав, царство йому, до церкви ходити.
- 110 І лихословиц тоді ми не вмiли,
А всеж бо насущний хліб їли.
- Охрим.** Тоді, пане Педьку, і Біг лучче годив
За те, що народ мало до церкви ходив.

- Тимко.** А при сьому теперічки не став і годити,
 115 Бо стали дітей ванації учити.
- Лаврин.** Да й правду казала небінцця Настя,
 Що не буде народ більше мати щастя.
- Супрун.** Бо вона бачила, як замирала,
 120 Що пятінька святаа Пречистой прохала:
 Перестань, Пречиста Мати, мене шанувати.
 Не дай же мірянам щастя й долі мати.
Ярема. Бо вже швидко мусить кінець віку мати,
 Коли ванаційники стали попувати!
 Через їх ніколи мірянам і погуляти,
 125 Так коли-ж Пятіньку святую шанувати?
- Кастян.** Да вже і нам прийдеться ходити без сорочки,
 А ще-ж і відавать треба заміж дочки.
 Так, як бодня порожня, ніхто й не загляне,
 То і дівоцтво їх, як трава, завяне.
 130 Чи добре дивиться на Вірку Стецківну,
 Що волос посідів, та й не знайде рівню!
- Ілько.** Бо тепер без віна вже й ні до порога,
 Ось як дівує Івочка небога,
 Що на сміх до ней ніхто не заглядає
 135 Геть тим, що в бодні нічого не має.
- Луцько.** Прийдеться і нашим дочкам дівувати,
 Коли буде довго сей шп попувати.
- Ничипір.** Не бійсь, пане Луцьку, не буде він довго попом,
 Як до хурхурея підемо усі гуртом!
 140 Та як розкажемо, як він нами крутить,
 То зараз і його до себе прицунить.
 Або і супліку отсю нашу як розбере,
 То й може самого пона до рук прибере.
 Та як крутопопи попросим старого,
 145 То не бійсь, зараз нам дадуть другого.
 Годі-ж й йому мірянам за шкуру сала лзати,
 Вивчимо його, сучого сина, як попувати!
 Буде він знати, як шанувати мірян,
 Коли одвідає хурхурейських барбар.
- 150 **Антін.** Колиб, Ничипоре, хоть по шагу зібрати
 Та підсунути хурхуреєві, щоб його з пошівства
 [зіпхати.

- 155 **Панас.** Та й крутопопі треба щось дати,
 Бо правду казала небіщиця мати,
 Що без грошей ні до пана,
 Як без сукна до гетьмана.
- Явтух.** Правду отсе ти, пане куме, кажеш,
 Бо легко їхати, як віз підмажеш.
- 160 **Онисько.** Підіть лишень, кликніть мого кума
 Та припросіть сюди Безпалка Наума;
 Вони люде старійші і всюди бували,
 То може-б щось таки і вони сказали.
 Тиць! Ось і вони сами чимчикують,
 Читай лиш, пандяче, нехай і вони почують.

Дяк читає: В Бозі преосвященнішому, над владиками владичествующому, божіей церкви, яко Христовой невісти украсителю, божіих веліній істолкователю, пресвітеров премудріішому учителю, всіх бідних зацтителю, сердцу всякой доброй надежди, епископствующому епархії невзглядской, архинастирю своевольскому от православних села Не руш мене парафіян, пресвітеру пламенной церкви премного хрішних рабов твоіх

Слезное прошеніє:

Ми, нижайшії раби, просим і мольби дієм. Умили нас, святий і пресвятий владико, припадающих і молящих тебе, цілюючих найсвятійшії нозі твої, просящих милосердія твоего: ізбави нас от хищнаго волка, баснословящаго латинника, недостойнаго пресвітерскаго сана; ібо як волк овец разгоняет іли як лев свиріпійший, іскій кого поглотити, тако і сей нас по божію погущенію гріх ради наших пресвітер Януарій Славолубскій много нам соділав пакости, удругаще бо великими наказаніями тілеса наша, і многіє уже соділавши на хребті нашем беззаконія, яке не бі ліпно пресвітеру такова діла творити, яке тунеядец сей пребеззаконний ізнуряет плоть нашу постом і молитвою, найгорше діяше, повелі бо не бити піснославленію, яке єсть коляда в пресвятий день Рождества Христова, также і прославленію честнаго пророка і мученика предтечу Крестителя Іоанна скакати юношам і дівам чрез огонь, обдиваніє в пресвітлий день Воскресенія Христова, істребив сплетеніє вінцев аки

мученических во время Пятидесятницы: по неудоб яже звірообразному оному пресвітеру Славлюбскому і вся та веселія, яже бисть, чего і пресвітерствовавший пред сим і вічної памяти достойний Фома Боголюбский, не воспрещаше, но еще і поучаше по слову псалміста: »на всяком місті благослови, душе моя, Господа«.

- Демко.** А щож ви отсе пописали?!
 195 Аджеж ви сами себе звязали.
 Адже він не сам се крутить,
 А все його сотник учить!
- Супрун.** Да він же його сюди і втоптав,
 Да й за його свою годованку віддав!
- 200 **Терешко.** Та вжеж таки, хоч ґрунти позбуваєм,
 А таки його з пошівства зіпхаєм.
- Демко.** Та гляди лиш ти, Терешку, не дуже лиш тупай,
 Та перше старих людей послухай,
 205 Треба перше сотника скасувати,
 Та тоді будем і на попа прохати.
 Уже не сипати против сили піском,
 А через позов будемо ходити пішком.
- Тиміш.** У їх грошей багато й вони розумні люде,
 Та куди не підуть, то все по їх право буде.
- 210 **Педько.** Нехай же його недобре опанує,
 Коли нам на лихо пішло, нехай коверзує.
- Наум.** Ходім лучче до хати могоричу пити,
 Чим маємо, чорт знає, що робити.
 Да кликнім і дяка, нехай випе чарку.
- 215 **Пархім.** Іди за нами, пандяче Марку.
Дяк. Благодарю покорно за ваші привіти,
 Ходімо лиш скорійш, бо хочеться пити,
 А то пора іти до церкви дзвонити.

XIII. Інтермедійна частина вертепу.

Дієві особи в своїх національних костюмах. Акція відбувається в долишнім поверсі.

ПЕРША СЦЕНА.

Дід і баба.

- Дід.** От тепер і нам припало,
 Як Ірода вже не стало;

Баба. Потанцюймо-ж, молодичко,
Мій ружевий квіт, хоть мало!
Гляди лишень, сучий діду,
Щоб не ввели танці в лихо;
Забрались би у тісний кут,
Да хліб собі їли-б тихо.

Дід. Да що ти мені бовтаєш,
Чого і сама не знаєш?
Ти говориш річ сю лишню,
А я-б тобі сказав пійти
Під черешеньку, під вишню.

Хор співає, а дід з бабою танцюють.

Ой, під вишенькою, під черешенькою
Стояв старий з молодою,
Як із ягодою.

І просилася, і молилася:
Пусти мене, старий діду,
На вулицю погулять.

Ой, і сам не пійду, і тебе не пуцу.
Хочеш мене старенького
Да покинути.

Ой, не кидай мене, бабусенько моя,
На чужій стороні
При лихій годині.

Куплю тобі хатку, іще й сіножатку,
І ставок, імлінок,
І вишневий садок.

Ой, не хочу хатки ані сіножатки,
Ні ставка, ні млинка,
Ні вишневого садка.

Ой, ти старий: кахи, кахи!
Я молода: хихи, хихи!

Дід. Да годі-ж, годі-ж, годі-ж бо вже!

Кланяються публиці й відходять з перестрашу, побачивши салдата, котрий кричить на діда й бабу: кой чортъ васъ здтъь развеселилъ і т. д.

ДРУГА СЦЕНА.

Салдат на діда й бабу:

до глядачів:

промова:

Бой васъ чортъ здѣсь разносилъ?
 Вѣдь тотчасъ потащу къ офицеру,
 Штобъ вы знали крестіянску вѣру.
 А здрастуйте, честный гаспада!
 Не булоль тутечки здѣсь солдатъ?
 Съ ними времечко провести я радъ:
 Но какъ оныхъ здѣсечка тутъ нѣтъ,
 То примѣтъ, гаспада, мой привѣтъ.
 Я солдатъ простой, не богословъ,
 Не знаю красныхъ словъ;
 Хотя я отечеству суть защита,
 Да спина въ меня избита;
 Читатъ и писатъ не вмѣю,
 А говорю, што разумѣю;
 Ноныча люди веселяться,
 Да й подлина, какъ не удивляться:
 Христось въ вертепѣ народился,
 А Иродъ окаянный сказился;
 Бояся царства лишиться,
 Вздумалъ дѣтской кровью омыться.
 За то Иродушкѣ пришлось жестоко
 Какъ черти тащили въ адъ его глубоко.
 Каковую вѣсть вамъ ста собщаю
 И васъ Христовымъ Рождествомъ поздравляю.

ТРЕТЯ СЦЕНА.

Салдат і Даря Іванівна.

Салдат.

Даря Іванівна.

Салдат:

А Даря Ивановна, какво живете?
 Скучаю за вами, Игнатій Парамоновичъ.
 Благодарю васъ за память.

Цілюються, скрипки грають камарицьку, танці, нараз чути барабан.

Ахъ, Даря Ивановна, барабанъ слыхать!
 Мнѣ треба въ походъ ступать.

Даря Іванівна цілує його :

Прощайте, Ігнатій Парамоновичь.

ЧЕТВЕРТА СЦЕНА.

Циган на коні (монолог) :

Дяги, дяги ; забудь, батьку, дуги !
На пляв да-ри-да-ти,
Бо йду поздравляти.

До глядачів : Криця не лошиця, кремень не кобила,
Як біжить, аж дріжить, як впаде, то й лежать.

Кобила падає, а з нею і циган в сніг.

Пху ! побила-б тебе ляхая да нещаслива година !
Пре, пре, пре каторжного батька скотина.
Щоб тобі ні стрило, ні брило,
Щоб тебе на світі не було !
Один в роті зуб держався,
Да й той тепер у снігу zostався.

До глядачів : Панове, хто хоче, будемо мініти !
Далебі, що її стоїть продати.

Недовго помовчавши :

Ніхто ні шажка, ні копійчки не хоче дати ?
А тут то суча кобила брикуча,
Хоч ребра в її й дуже видно,
Да всеж за год вона роздобріє ;
Коли жива буде, боятимуться люде :
Хутко біга.

Бе кобилу батогом і кричить :

До шатра ! до шатра ! до шатра !

Кобила підскакує і втікає :

Ох, їсти-ж, їсти смаженої капусти !
Хочби смальцем заимарувати,
Да добре попирувати !

ПЯТА СЦЕНА.

Входить циганчук, син.

- Син. Йди, батьку! Мати казала вечерять.
 Циган. А щож доброго ви там наварили?
 Син. Казала мати: нічого.
 Циган. А хліб же є?
 Син. Де-б до взявся? Нема.
 Циган. Так дарма: я тут з людьми добрими погарцюю,
 А ви вечеряйте собі здорові.

Циганчук відходить.

ШОСТА СЦЕНА.

Входить циганка з глечиком в руці.

- Циганка. Гараську, Гараську!
 Ізіла собака поросся і паску;
 Да ще й перець винюхала!
 Тепер кого пеняти?
 Ніде й хліба взяти!
- Циган. Ой, жінко, жінко, я шек-монодек,
 Фун — фун — фонфора!
 У мене що ні день, то копійка свіжа.
 Чи молочка? То й на, на!
 А чи сальця? То й на, на!
 А тепер то я-ж з голоду вмираю.
- Циганка. Е, старий котюго! Ще й тобі мене отсе дратувати?!
 А як знав би ти собі міхом подувати,
 Да залізо гарячее молотом кувати!
 Як ударю я тебе кичвою сією,
 Не будеш ти знущатись над бідністю моєю.

*Дає йому ляпаса.*Циган *грозиць їй батогом.*

- Ой, жінко, як начну сергієм латати,
 То вся шкура на тобі буде тріщати.
- Циганка. І не лай же мене,
 І не бий же мене:

Циган. Принесу я борщику
В поливнянім горщику.
Хутко-ж, жінко, да не бавсь.

Циганка відходить і знову вертається.

Циганка. Тут-то страва, тут-то любя!
Поконштуєш, звисне губа.

Циган. А дай же поконштувать!

Ще з глечика, потім плює і говорить з досадою:

Циганка. Ге, побила-б тебе година лихая!
Така твоя й страва, як і ти, дурная:
Твій борщ да походив на ракову юшку.
Кидала, мій миленький, й цибулю й петрушку.

Циган. А для свого господаря
Й кусок сала із комаря.
Гайда-ж до шатра дітей годувати,
А коли хоч, то й вернись, да нум танцювати!

Скрипка грає. Циган співає і танцює з циганкою.

Чом, цигане, не ореш? Бо не маю плужка.
Тільки в мене пояс є, за поясом пужка.
Чом, циганко, не придеш? Бо не вмію пряти.
Ізза гаю виглядаю, щоб сорочку вкрасти.
Ходім, стара, до шатра! Що має Бог дати.
Фун, фун, фонфора, проживем без хати.

Танцюючи, відходять.

СЬОМА СЦЕНА.

Мадяр в гусарськїм убранню.

Терентенбасса, маленька басса, велика басса,
Мої поля, моя вода, моє блато, моє в блаті, моє све.

Входить мадярка.

А здрастуй, мадярко!

Цілюються. Скрипка грає. Співають і танцюють.

Гусар коня напував,
 Дзюба воду брала;
 Гусар пісню заспівав,
 Дзюба заплакала.
 Не плач, Дзюбо, моя любо,
 Доки я з тобою,
 Як поїду я од тебе,
 Заплачеш за мною.
 Ой, хто любить печериці,
 А я люблю губи;
 Ой, хто любить молодиці,
 Я горнусь до Дзюби.

Цілуються і відходять.

ВОСЬМА СЦЕНА.

Поляк і хлопець.

Поляк.

A co tutaj za hałasy?
 Niech djabeł weźmie hajdamacy!
 Idź, chłopku, wiedź do mnie kochana,
 Ja tu krakowiaka wytańcować stanę.

Хлопець відходить.

До глядачів:

A co, panowie,
 Żeby wy znali, że ja jestem z dziada,
 Z pradziada szlachcic urodzony.
 Ja byłem we Lwowie,
 Byłem i w Krakowie,
 Byłem i w Kijowie,
 Byłem i w Warszawie,
 Byłem i w Połtawie,
 Byłem w Bogusławie.

Padam do nóg jaśniewielmożnego pana!...

Називає по прізвищі господаря дому.

Życzę zdrowia i mnogie lata.

ДЕВ'ЯТА СЦЕНА.

Входить полька.

Полька. A jak się masz, moja Warszawianko?
Полька. Bądź zdrow, mój kochanku.

*Цілюються.**Скрипка грає. Полька співає. Обидвоє танцюють.*

Siwy konik, siwy, zielona kulbaka;
 Zajechałem do niej, nie chce mię sobaka.
 Nie żałuj, dziewczyno, baryleczki wina,
 Bo sobie dostaniesz dobrej matki syna.
 Żeby ty wiedziała, co o tobie myśle,
 Skoczyłabyś do mnie...
 Chybabym musiała w Krakowie nie bywać,
 Żebym nie umiała krakowiaka śpiewać!

В часі танців хлопчик виходить з дверей і починає танцювати навприсідки за плечима свого пана, а він, роблячи в танці крок назад, перевертається і кричить, лежачи на долівці:

A pójdź do djabła, łajdak, batogami zabiję.

Підскакує і всі відходять в ту мінуту, коли за сценою чується пісня:

Да не буде лучче, да не буде краще,
 Як у нас да на Україні!
 Нема..... нема.....

ДЕС'ЯТА СЦЕНА.

Запорожець.

Входить в червоних шараварах в повній одязі, з ложкою і з булавою, за плечима бандура.

Запорожець до глядачів:

Гай, гай, панове, що то як я молод був!
 То-то в мене була сила:
 Ляхів бючи, й рука не мліла.

А тепер вош і блоха сильніш здається, —
 Плечі й руки болять, уже сила рветься!
 Ой, ви літа, літа, поганая справа,
 В морду хоть зацуніш, вже не та росправа.
 Ой, бандуро моя золотая,
 Колиб до тебе шинкарка молодая!
 Танцював би з єю до смаку, до сміха,
 Одцурався-б з єю навіки од лиха,
 Бо, бач, як заграю, не один поскаче,
 Да к тому весіллю може хто й заплаче!...
 Я козак, горілку пю, люльку я вживаю,
 Є шинкарки в мене, а жінки не маю.
 А вас, панове, святками поздоровляю.

ОДИНАДЦЯТА СЦЕНА.

Запорожець і Хвеська.

- Запорожець.** А здорова, шинкарко,
 Здорова, Полтавко,
 Як я тебе давно бачив!
- Хвеська.** Як бачились у Чигрині,
 Да й досі ні.
- Запорожець.** Так, Хвесю, так, любко, голубко моя!
 Як бачились у Чигрині, да й досі ні.
 Поцілуй же мене по знакомости в крутий мій
 [усок!
 Оттак — цмок!
 Поцілуй же ще в чуприну хоч разок,
 Оттак — цмок!
 Поцілуй же мене в булаву й в бандуру!
 Добре! Тепер потанцюймо!

Скрипка грає. Танцюють. По скінченню танцю Хвеська відходить.

От также! І пішла!

ДВНАДЦЯТА СЦЕНА.

Гадюка повзе її, коли запорожець стоїть роздумуючи, вона кусає його за ногу й віддаляється.

Запорожець. Ой, лишенько, гад, гад!
От чорт йому й рад!
Отсеж і укусила.
Ой, хочби циганочка да поворожила.

Циганка входить, запорожець лежить.

Циганка. Ой, мій милий волошину чорнобривий,
Отсеж тобі суча Хвеська нарядила,
Що тебе гадюка укусила!

Запорожець. Поворожи, будь ласкава,
Далебі одячу,

Циганка. Хоч не зруч, дак хоть навкицьки.
Ходила циганка по горах, долинах,
Носила пісок на вилах.
Скільки останеться на вилах піску, —

(Шепче так, щоб запорожець не чув, але він чує)

Стільки-б у тебе осталось, козаченьку, духу.

(Голосно) Ти зовсім здоров, вставай
Да дохід давай.

Запорожець встає:

Потанцюй же зо мною, бо дам прочухана.

Скрипка грає. Танцюють.

Циганка. Не жалуй, батеньку, копієчки да дай дві.

Запорожець. Що ти кажеш, циганко? Я не дочуваю.

Циганка. Да я й сама, козаче, знаю.

То я кажу: не жалуй копієчки да дай дві.

Запорожець. За що або й на що тобі, скажи, будь ласкава!

Циганка. Я-б собі, голубе мій сизий, рибки купила.

Запорожець. Може-б ти, циганко, й товченики їла.

Циганка. Ох, їла-б, козаче, бурлаче, да де-ж то їх взяти?

Запорожець. Папшена ти голова! Чому давно не казала?
Я-б тобі повну пазуху наклав!

Булавою бе її знизу під спину.

От тобі товченики! От тобі товченики!

Циганка, підскакуючи, втікає.

ЧОТИРНАДЦЯТА СЦЕНА.

Запорожець танцює. Скрипка грає. Потім говорить:

Пійти лишень до Хвеськи да вишити хоч півквартівку,
бо дуже щось сухо на язичку.

Стукає в двері.

Хвесько! Хвесько! А Хвесько! Серце, відчини! Від-
чини! будь ласка! Хиба ти не чуєш? Бодай ти зозулі не
чула! Кажу тобі, відчини, бо й двері виставлю і вікна побю.

*Віддаляється кілька кроків назад, потім розганяється, чолом
висаджує двері та скривається за сцену.*

П'ЯТЬНАДЦЯТА СЦЕНА.

Жид. *В ніс і з протяжним наголосом в словах.*

Ой, вай мір, савафіяне!
Як гналися пак Фараоняне,
Явреїв сам Бог засцепає,
За огненным стовпом їх ховає.
Щудо друге луцце сце зробиф,
В Цорнім морі військо затопиф.
Мовса, Гарун, Дувид святії,
Вони всі бацили цуда тії.
Взе скоро отгой час приїде,
Сцо хтось то нас кругом обийде
І скаже бак так:
Цеснії явреї, я Месіяс вас!
Тепер я царь і світ весь нас.

ШІСТЬНАДЦЯТА СЦЕНА.

Входить жидівка.

Жид. Тепер, Сюро, нум танцювати,
А після горілку перепродавати.

Скрипка грає. Жид танцює і співає.

Ой, вей мір, татуню!
Ой, вей мір, мамуню!
Ой, ой, ой, ой!
Було у нас війська
Цотирі тисьонци;
На тім війську сапки
Усе із зайонци.
Ой, вей мір, татуню!
Ой, вей мір, мамуню!

В той час запорожець стукає, перестрашений жид кричить:

Бізи, Сюро, до хати гресі ховати,
Бізить гайдамака, буде грабувати.

Жидівка відходить.

СІМНАДЦЯТА СЦЕНА.

Запорожець і жид.

Запорожець. А здоров, жидовину,
Єритичий сину!

Жид. Здоров зе був, милостивий пане.

Запорожець. А що це ти в барильці несеш?

Жид. Сабасковую горілоцку-з, пане.

Запорожець. А ке-ж і мені, покоштую.

Жид. Ти-з у мене і так, козаценьку, багато напиф,
Да й гресей не заплатиф.

Запорожець. От і притулив горбатого до стіни:

Ви, бачу, всі жиди дурні.

Коли-ж я у тебе горілку пив,

Да й грошей не платив?!
Мабуть ти не знаєш, як мене й зовуть?
Тя-ж пак Максим.

Жид.
Запорожець. А брешеш, поганцю, я з віку Протис.

Махає булавою.

Жид. Нехай же будеє і Прокпе!
На, на! Горілоцку пий,
Да тільки мене не бий!

*Відкриває чп, запорожець не із барила, жид держить барило
й трясеться від страху.*

Запорожець. Не тряся бо, гадючий сину, а то зуби побеш.

Жид. Пий, скільки дуз.

Запорожець. Оце, яка міцна жидівська горілка!
Але-ж, як я бачу, то вже я упився.

Падає на землю, жид стає на нього й душить його колінами.

Жид. А! цузої крові напився,
Да й сам скрутився!

Запорожець. Що се по мені лазить? Глянь, глянь!
Е! Се жид так на мені порасться.
Чи так же в нас бють?

Махає булавою.

Жид. Ой, вей мір, гевулт, вух! вух!

Запорожець. Я ще й не вдарив, а він кричить: опух!

Наносить удар булавою, жид падає.

У нас як бють, дак з притиска, з відваги.
Не гадючий же жид, зразу і скрутився!
Де лиш тиї макогони, чи правдоньку дзвони?
Пійду, по його душенці бевкнү хоч раз.

Підходить під дзвін і дзвонить головою.

Що воно такеє? На віщо похоже?
Під хуртовину була-б добра шапка:
Ще-б і брязчала з потилиці.
От тоді хоч який манталір,

То-б звернув з дороги.
 Да й горобцям під негоду добре тут ховаться.
 А може й на вершу він пригодиться.
 Якби то в болото його застромив,
 То то-б то раків наловив!
 Пійти-ж, да жида заволокти, —
 А то заліг дорогу, не лъзя й розходиться.
 А да бак, як бак чорта величають?
 А вжеж не як, як може дідько.
 Гей, дідьку, дідьку, дідьку-го!
 Ходи, будь ласкав, візьми жида,
 Твого таки-ж рідного діда.
 Пекельним буде з його жарке:
 А чи ти з роду, дідьку, їв таке?
 Буде зо всіх вас на цілий піст,
 Віднасенся, підіймеш хвіст.

Ховається за двері.

ВІСІМНАДЦЯТА СЦЕНА.

Чорт.

От тепер я дждався,
 Що жид мені дістався.

Довго глядить на жида.

Запорожець підкрався і вдарив його булавою.

Отсе ти й досі не одніс,
 Який з тебе проворний біс?

Бе чорта знову.

Чорт.

Неси-ж, неси, да кұшай на здоровя.
 Гуп, гуп, гуп!

Відносить жида.

Скрипка грає. Запорожець танцює.

Запорожець.

Іще колиб найти унята ледащичку;
 Щоб враг узяв, аби лиш не пяничку,
 Бо я, признаться, й сам пяничок не люблю.

ДЕВ'ЯТЬНАДЦЯТА СЦЕНА.

Уніятський піп.

- Запорожець.** Про вовка промовка, аж дідько вовка і несе.
Висповідай мене, попе, під попинкою.
- Уніятський піп.** Признавай гріхи предо мною, покайся,
Перед схизматицькими попи не признавайся!
- Запорожець.** Чого соромляться, панотче? Розкажу, що знаю.
- Уніятський піп.** Благо сотвориши, аще нічого не утайши.
- Запорожець.** Я змалку мандрую по світу.
Я бив

— — — — —

Не бив уніятських я попів,
З живих з їх кожу я лупив.
Вони над козаком ждуть смерти,
Щоб в домовину скорійше заперти:
Таскають, співають, сміються,
А на поминках, як пошються,
Дак тільки не танцюють,
Мов коні козацькі гарцюють.

Уніятський піп *бріжачим голосом:*

Треба тобі до косцьола ходить,
Часті поклони треба бить.

Запорожець. Е, бач, я з віку в косцьол не ходив,
Поклонів не бив, хиба тебе побю!

Уніят утікає з усіх сил.

ДВАДЦЯТА СЦЕНА.

Монольоґ запорожця.

А що? Утік? А добре дуже я зробив,
Мов десятки жидів побив.
Утік! А то прийшлось би чорта знову звати,
Щоб уніятського попа да чортові оддати!

Скрипка грає. Танцює.

Отсеж як я дуже вморився,
Мов коло плуга день возився.

Треба лягти да заснути,
А ранком можна і до Хвеськи
Де лизнути мокрухи...

Кладеться на правий бік.

Так лягти не гарно.

Кладеться на лівий бік.

А так іще гірше.

Кладеться навznak.

А так, то запевне який дідько задушить,
Бо я слабовитий.
Гай, гай, панове, що то як я молод був!

Кладеться на живіт.

Ляжу бак так, як мій батько колись спав!
А я його добре знав.
Тепер нехай на шию хто сяде,
Устану рачки да й повезу, як віл.

ДВАДЦЯТЬПЕРША СЦЕНА.

Два чорти входять і хочуть взяти запорожця; одного з них він ловить за хвіст, а другий утікає. Запорожець тягне чорта за хвіст до людей.

Монольоґ запорожця.

Ух! Чорт у баклаг вліз!
Що се я піймав? Чи се птичка?
Чи перепеличка?
Чи се тая синичка,
Що вона й не дише,
Тільки хвостиком колише?
Глянь, глянь! Яке воно чуднее,
Да, дalebі, страшнее.
Очі з пятака,
А язик вивалив мов та собака!
Де ти груди собі поздирав?

Може глід да групи крав?
Повернися, подивлюсь, яке ти із заду.

Чорт обертається, запорожець оглядає його.

Еге! Воно, бачу, й крильця має,
Сеж то те, що нічу лігає
Да кури хватає.

Стоїть, роздумуючи.

Се, да те, кажу я,
А воно той коник,
Що по полю скаче
Да хрущів ловить.
Коли скаче, то уже-ж
Танцювать уміє.
А може не сміє!
Ось, ну лишень не соромляйся!
Погупцюймо трохи,
Повтікають блохи.

Скрипка грає. Запорожець танцює, а чорт стоїть.

А щож се ти стоїш, як кожух замерзлий?

Бе його булавою.

Скрипка грає. Танцюють обидва. Чорт в такт приговорює.

Гуп, гуп, гуп, гуп, гуп!

Запорожець, ударивши його булавою, говорить:

А ну лишень геть: ти

Чорт утікає в перестрашу.

А що? Утік? Не так було ще з ім робити;
Коли він . . . , то треба було вбити.

До глядачів:

По сій мові

Будьте здорові.

Мені приходитьсь, панове, з пісні слова не викидати,
А що було, барзо прошу, об тому лихом не поминать.
Пійду тепер собі в курінь віку доживать.

ДВАДЦЯТЬДРУГА СЦЕНА.

Входить свиня, підходить до Іродового трону, кладеться під нього так, що тільки зад знід трону видко. Входить господар свині та стібає її батогом.

Аля! аля! аля-ж, кажу! Вона ніби не чус.
Що там вона рие свинячою мордою?
Еге! Треба жидам оддати:
Вона давно хотіла здихать.

ДВАДЦЯТЬТРЕТЯ СЦЕНА.

Циган. Здоров був, Климе!
Клим. Здоров був, цигане!
Циган. Яку вона кару тобі зробила?
Клим. Весь город порила,
Капусту й пастернак поїла.
Циган. Оддай нам її, ми її научим
Холянди танцювати;
В город не буде вже скакати.
Клим. А я думав, що він купить,
А він її даром лупить!
Пане купче, тікай!

ДВАДЦЯТЬЧЕТВЕРТА СЦЕНА.

Жінка Клима. Чоловіче, до нас, бачу, і кондяк припхався.
Клим. Е! Я, жінко, його давно сподівався.

Жінка відходить.

ДВАДЦЯТЬПЯТА СЦЕНА.

Дячок. Дай, Бог, здоровствовать, Климе!
Клим. А дай, Боже, пану бакаляру!
Ти наш таки, кондяче,
Візьми собі отсю свиню,
Бо в город все скаче.
Дик. Ци, ірц, ци, ірц, ферчик!
Іже, віди, аж, наш, есть,
Спіши ко-мні зіло!

Климій сотворил нам честь,
Дав свиняче тіло.

ДВАДЦЯТЬШОСТА СЦЕНА.

Іванець. Аз путешествую, кое ваше діло?
Дячок. Взем сіє бремя, неси в наші кліти.
Іванець. Помозите ю на рамо подяти.
Дячок. Возгласи: аля, аля! в школу піря драти.
Всі. Аля! аля!

Іванець відходить.

ДВАДЦЯТЬСЬОМА СЦЕНА.

Дяк дякує Климіві.

Гевал, Амон і Амалик,
І всі живуці в Тирі
Возрадуються доброти
І воспоють в ефірі.
Ми вашу обреченну жертву,
Хоть живу, хотя мертву
Со благодарністю приємлем,
І вню вам обемлем.
Клим. І тобі тееж од нас, пане кондяче.

Дяк відходить.

ДВАДЦЯТЬВОСЬМА СЦЕНА.

Клим. Дивись, як пресучий дяк подякував гарно,
Що аж в мене сльози в вічю навернулисьь.
Да, правда, єсть за що й дякувать:
Свиня, хоч куди свиня,
Ребра так і світяться.

ДВАДЦЯТЬДЕВЯТА СЦЕНА.

Жінка Клима. Климє чоловіче!
До нас, бачу, із свиняки
Принесли кондяки
Обідрану кожу.

Клим. От бач, жінко, що я можу!
Свиняка-б пропала,
А платить дяку за сина
Пора вже настала.
Тепер вже ми розщитались:
Цілі гроші в нас zostались.

Жінка. У нас, чоловіче, з віку товарики не було,
А тепер не стало уже і свиняки, усе загуло.
Тепер потанцюймо, як прежде водилось,
Щоб конопельки більни народилось.

Скрипка грає. Танцюють.

Клим. Ходім, жінко, у нас десь козяка була.

Жінка відходить.

ТРИДЦЯТА СЦЕНА.

Входить коза.

Клим. Цици!

Коза. Меее!

Клим. Цици!

Коза. Меее!

Клим. Цици!

Коза. Меее!

Ховається під Іродів трон.

Клим. Отож дощикався й козу загубив!

До глядачів: Панове громадо, чи не бачили кози,
Що то було в її солодке молоко?
По дві дійниці молока давала,
Тепер вона бідна, як в воду упала.
Одна біда не минулась,
Друга навернулась.
Вчора довелось заснуть
Під Лисою горою:
Макогоненко Грицько
Виняв у мене з кишені
Люльку, крицю, кремінець

І на пугу ремінний кінець.
 Заколупив серце в край,
 Що ні в пекло, ні до жінки, ані в рай.
 А тут козу ще згубив!
 Лучче-б був її убив.
 Пійду лишень, понукаю.

Находить.

А моя козонька, моя голубонька,
 Бач, як вона скаче, мов танцювать хоче.

Скрипка грає. Танцює. Потім полино кидає під трон, коза падає і здихає.

А що се? Скрутилась? Скрутилась?

Плаче.

Бідна-ж, моя головонько! Козу вбив!

Подумавши трохи:

Понесу-ж, да оддам собаці шкуру,
 А жінці пошню із мяса кожух.

Відходить.

ТРИДЦЯТЬПЕРША СЦЕНА.

Артилерист і селянин.

Селянин везе пушку.

Артилерист. Вези, не отговаривайся.

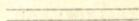
Селянин. Авжеж бо мені та кушка!

Артилерист стріляє з пушки.

Вивать, господа!

Хор за сценою: Многая літа! многая літа! і т. д.

Заслона спускається.

Замітки.

Зразки інтермедій, діялогів і вірш, як і цитати в огляді початків української комедії, надруковані теперішнім правописом і підновлені, змодернізовані. Хто цікавий, як виглядає який текст у тій формі, в котрій заховався, може заглянути до наукових видань, де друкуються тексти в їх первісним правописі, з усіма помилками копістів і перекрученнями. Найважливіші видання і студії скрізь вказані в „Приписках“. Підновлення текстів обмежилось на найнеобхідніше: 1) на сучасні літературні форми замість тодішніх північно-українського діалекту: пуля = поля, утюкл = утік, стуй = стій і т. д.; 2) на заміну взагалі новітніми формами давніших, зокрема під впливом церковно-славянщини, як: былъ = був, мѣль = мав, уже = уже і т. д.; 3) на заступлення польонізмів українськими словами й висловами: dłuży = довжи, już = вже, ospełzył = споганив і т. д.; 4) на усунення друкарських помилок, злих відчитань і перекручень або таких дивоглядів, як „капустая“, „травая“ і „кашная“ (у Гаватовича) й на виборі найкращої лекції з кількох варіантів якогось тексту. Зрештою, хто порівняє подані нижче відміни з текстами надрукованих зразків інтермедій, діялогів і вірш, матиме вірний погляд на приложену до отсєї книжки модернізацію текстів.

Продав kota в мішку, стор. 179—185. Відміни в порівнянню з перводруком, а властиво передруком інтермедій М. Павлика у „Записках Наукового Товариства імени Шевченка“ у Львові (тт. XXXV—XXXVI, стор. 17—22) такі: 3. Kazy mini. 7. y z toiemy horseczkami. 10. Lyboj na żonku. 15. przynależaiet. 16. wsie maiet. 17. Bochmeś czołowik choroszy. 18. hroszj. 22. Sut tamo wwey. 23. Kotromi. 24. Sut. 25. zdrowy. 26. pula. 28. toby. 31. Chot... szynkarkom dłuży. 32. piniżi. 33. Wsie. 34. Lisze choć werne. 35. Każysz... warity. 37. Chot. 38. horseczkow. 39. pokupyl. 40. Kupilem y toiu. 41. soby. 43. toim. 44. W toim iachly. 45. Koli. 46. W toim... zwaremo. 47. A w toim sia zwaryt tysto. 48. W toim... rozpysto. 49. W toim... tlustoiu. 50. W toim. 52. pyrohow sia naysz. 53. powaremo. 54. Ta w tym... nasmażemo. 55. bys chotył. 57. Bohme. 58. Koli. 62. byw na neho. 63. wsie. 64. wołki. 65. owec ne psowały.

66. była ne rozhanaly. 69. Lisičiu. 70. dluchy ia. 72. Ta iuz. 73. harast miaty. 74. prybywaty. 75. Harast. 77. do tey szepki nšaty. 78. Koli... ohledaty. 79. bystry. 80. Vtiukby myny do bysa. 81. ohledaiesz. 82. choroszy, puznaiesz. 84. szist vsmakow. 85. Wolmi zaczynyiesz. 87. vsmaki vozmi. 88. piat. 92. kupity. 94. dluch. 95. horsečki tote. 96. tobiu. 99. Ta Bohme. 100. boiem ia. 101. Kolizno... pyła. 102. iuz... hroszy. 105. wolmi. 106. toiu lysyca. 107. budet pud rukawicin. 108. pud szepku kraseyko. 109. Bydnaiasz ma. 110. hroszy zbawiu. 111. Lich... zostawiu. 113. ne mudry byuiem. 114. Ize & tot mieh nie hledyuiem. 115. v nym. 116. twoicy. 117. každyu wery. 118. horsečki liboy pubrał. 119. Matuńko szčom ia wyhrał. 120. toim lichym. 121. wziau. 123. dzieiaty. 124. Bidnasz. 125. nesztesznaiasz. 127. ninka stratyl šila. 130. Narobiwszy. 131. Horsečkiš vkrał. 132. Yz sukmanu, taš y zdradył. 133. wsadił. 134. ta že lysičiu. 135. Kazaiiesz, ščo iu. 136. Toium ia zapłatył. 137. zmyslił. 138. Šcoziem v tot mieh ne zahlediu. 139. pryszol. 140. iest. 141. našmiewaiesz. 143. natripil radiš. 144. kim ošwiadczyty. 145. šniel. 146. zowut. 149. zowiut. 150. šiepka. 151. hadal. 162. on... mowyl. 153. Proszusz... toiu. 154. Myly. 155. zdradiu. 158. pubrał hroszy. 159. Pubrał. 160. nie choroszy. 162. Miu. 163. z broszami poiszol. 166. Wziau. 169. y Horsečki vkrał. 171. szukał. 172. Nit... natrapyleš. 174. zbludyłeš. 175. choczesh... wirity. 176. Zdash mi sia ščom mił widyty. 178. mił horseczkow welmi. 179. lyboy... lyboy. 182. Liboy wziau, niš na paliicy. 183. libł na trawicy. 184. buhme... szaraia. 185. była. 187. mi wirity. 188. Količ. 189. ležyt. 191. paličiu. 192. Harast... chrepty že zmažet trawičiu. 194. smarowaty. 195. Musił... wšie pouraćiaty. 196. mudry nakrył sia oš widysz. 197. zchlidyno. 198. Diy krypko. 199. wšie. 201. Matyńko, Matyńko... lich. 202. lich... vprawił. 203. nestiestie. 204. Potolk wnywocz obrotył te horseczoczki moie. 205. dilat... mylostiu. 266. Chotyl takoi ryczy. 207. lichij... mylostywy. 208. Kolisz... trapył... zdradliwy. 209. mi takoi ryczy... nabroil. 210. Puznalby... dywy... nieho stroil. 211. Woźmuz pretia tui. 212. Puydu sia skaryty. 213. dwa krot odynoho. 214. oszukał. 215. znaiet... harast machlowaty. 216. Poydu isče za.

II. Найкращий сон, стр. 185—190. Особн: Maxim. Rycko. Dynis. Відміни такі: 1. Idymže... iuz w toiu. 3. Kolisiny iuz ztorhowali. 4. wsia... prodali. 5. Na toim lichym. 6. bulsze. 7. toieh. 10. ze. 11. stoite. 13. kažyte. 14. z sobiui me vezmyte. 16. Zdorowy. 17. Bul ta koroikiemi. 19. te. 20. Jam z Kamincia Podolskiewo. 21. Pryszol. 22. Dynis. 23. Istem. 25. wud. 27. poyty. 28. z kim trapylo. 29. chot ze try bylo. 30. Yszolbym. 32. dway. 33. slawaš. 34. znaszol w toiu. 36. budet. 37. brationkowe. 40. kotroo. 42. Ryčiu. 44. Ot tat... narydyuiesz. 45. iam... spustyl. 46. mił. 47. czynity. 48. Liboi prydet hłod terpyty. 49. wolmi sia choczet. 50. kupyl tožesh czysty. 51. liboy pyroh. 52. Tu pachnut z toicy dorohi. 53. pachnut. 54. Pachnut. 57. A za dazd. 58. Ta... trey podelimo. 59. pyruch na trawicy. 60. Byu liboy wyrosł z žemlicy. 62. Ominut. 63. Koli bulsze. 64. Liboi iuz. 65. tu ist za trawaia. 66. taia. 67. budut. 68. Koli sia wernemo z drohy. 69. toiu. 70. pyrohы iskaty. 71. czynity. 72. Liboy sia prydet dilyty. 73. Chot sia dilyty. 74. Pretia... našemo. 75. pyroch mały.

76. choćby... ziele cały. 77. zaś... była. 78. Boś my... zhlidyła. 79. Wiat sia dylity. 80. wczynymo. 82. Prysnił budet pyroch. 83. Harast. Harast. 84. Wiat lihaymy. 85. pozasiplaymy. 86. pyroh niech. 86. Wszok tu nie vkradnut. 88. Dynysu. 89. dulho... idu. 90. iuże... muwyte. 91. każyte. 92. iam... byu. 93. miu. 93. skażaty. 95. Szczom ia tam mohl ochledaty. 96. tot... zoloty. 97. takey. 98. W świtym nie wydał krasnoie. 99. maict. zolotoie. 100. Kamenami sażene. 101. Dorohymi sut zelene. 102. Sut biłoie, czerlenoie. 103. Sut bla- kítne ta świtnoie. 104. must... iest zoloty. 105. przed wroty. 107. Anheli... spywaiut. 109. Stoit wołmi. 110. nasmotryłem. 111. widylem. 112. sedyt. 113. bijut pred nim. 114. sie... żegnaiut. 115. v Corkwi ta spiwaiut. 116. Po tym. 117. Kazal. 110. tot sia mi. 120. iużeś wśie wypowidył. 121. Iszcze bom tam wnet schlidyl. 123. mnc za stol. 124. byłoż byłoż. 126. Było... prosiata. 127. Były pieczone. 128. Były tam y waronoie. 129. były y smażonoie. 130. Wśie choroszo. 131. żol- toiu. 132. Y tysto było wariene. 133. Smażone ta y peczone. 134. były. 136. była y kapustaia. 137. była kaszaia. 138. była... botwina. 139. wszelakaia zweryna. 140. miłem. 141. bankiety... byłem. 142. w pikli byu. 143. tomżo. 144. Czarneŭcy. 145. Biły... chryptowi. 147. Widylem pospolstwa. 148. Sut. 149. nasy. 150. Sut... lichoie żunki. 151. Sut ne welike. 152. horeiut. 153. Bidasz... moiey duszy. 154. Była... wicze wiki. 155. Każut... terpił muki. 156. Tot... lisze. 157. tot. 158. lieżu. 159. Hanhel idet wiżu. 160. przyszodzy. 161. Porwał. 162. me posadył na nebe. 163. widylem. 164. żywaliaś. 165. prosił... dalieś. 167. Nechotyłaś wśie. 168. kazauięs. 169. Hanhel iuż te. 170. rykł. 171. kolis widyl. 172. Druhy sedit w toim. 173. me... stawil. 174. kiwaięsz. 176. Już... hledaieš. 177. Woźmi pyroch. 178. zjysz... wiczy wiki. 179. te(r)pyty muki. 180. zaś Hanhel tut me stawil. 181. iam... naił. 182. Liboy. 184. Dynisu. 185. Idysz. 186. Koli ne budet. 187. Budeż. 188. Wszakos... naił. 190. palićiu wzbiraty. 191. budeż ty żartowaty. 192. zjisty kazali. 193. Pyroh... rozhniwali. 194. Idysz idysz skudeś przyszol. 195. Choť... poszol. 196. Kolim pyroh žil. 197. iuż... wami żohnaiu.

III. **Котра віра краща** (Интермедіумъ жид изъ русиномъ), стор. 190—192. В порівнянню з рускиним текстом такі відміни: 1. Стуй. 2. торговаль. 3. уторговаль. 4. тхориковъ. 12. нехрест... згола не. 13. Сказаль. 14. моей. 15. едно. 16. зиваго. 17. ведатъ приказаня его. 18. в онеце мѣль. 19. Зе през... кормил. 20. крестъ распяли. 21. ему... его. 23. в покою. 24. мает распинати. 26. рас- пинани, томъ узналь. 27. зе ся... називаль. 28. был. 29. зе. 30. юж... назначений приходиль. 31. свой... висвободиль. 32. тогда... зняль. 35. тогда предивние. 36. мѣнили. 37. створеня... божий било. 40. где ваш пост, где сяга. 42. поцаль. 43. твоей. 44. вед- дуг. 48. зидовъ. 49. идут. 51. бувае. 52. Еше. 55. еще. 56. талму- товъ. 57. Пойду... талмутовъ. 59. стуй. 62. Христова. 63. великаго. 64. мучеников. 67. будет. 68. сятого. 70. будет. 73. оспетиль. 74. вирваль якъ драпѣнный волькъ. 75. натолькъ. 76. зонки... дѣтий. 77. оспетиль.

IV. **Загадновий сон**, стор. 192—197. В порівнянню з текстом „Кіевск-ої Старин-и“ (т. 58) такі відміни: 2. евѣ. 6. отгадовали...

отгадали. 8. далибг. 12. анголик. 13. кажет... діво. 15. звезда веллицузна. 17. хрище. 19. Хувра... пул. 20. іс... постул. 21. дале, як заgrimит. 22. тогді. 23. штурмовати, колпiti. 26. отдав, (так скрізь). 27. Пархум. 32. южес. 33. було лихословницю було. 39. хивра. 40. пул. 41. постул. 42. і звіздами 52. сего. 53. его. 56. Пойди-ж. 59. Глянтес на старост... от(е)цький. 62. Угадаєт. 66. Янголі. 71. журавли парадив. 72. плуд. 73. Будет... старость спокійно. 76. сердцу своєму. 77. твоєму. 79. правдивой. 83. берет. 103. пришовши. 107. віта єї.

V. Пиворізи, стор. 197—200. В порівнянні з текстом „Кіевск-ой Старин-и“ (т. 59) такі відміни: 1. Где-б... проше. 3. еще-б. 5. поїшол. 7. Претской... криляса. 17. знаєт. 18. Тільки... прибігаєт. 21. толокж. 22. еще... разніє. 28. прийдет. 30. подтрубной. 31. всего. 32. всякого. 33. богати. 38. справляем. 39. лігаєм. 41. вар(ш)єць. 42. стали-б. 43. вареці проше окуду грядіши. 44. а може. 46. тільки. 47. Где-ж. 50. болши. 55. мальоватись. 56. поїдем... заліцатись. 58. потом ми вареці... рисовати. 61. моєму. 62. даєт... его. 63. бойся. 68. крупю не звоим. 71. чом. 72. вареці проше. 77. варець. 78. тільки. 79. звшика. 80. Только-ж. 81. войту. 82. ктитар. 84. Ще-ж. 89. подняв.

VI. Закрутки, стор. 200—202. В порівнянні з текстом „Древней и Новой Россіи“ (1878, т. III) такі відміни: 1. кажють. 2. щіо (скрізь). 3. может. 4. светая маєт. 5. йонум. 6. дуйдуть. 7. кажую. 11. Бе. 12. тулко. 13. светую. 14. Орюм і сіюм. 15. одменити. 16. курать у оной в крамарув. 18. у оной. 19. нибудь. 20. отбути. 21. тулко-б. 22. детми. 26. з пее. 30. де як. 32. в онум. 37. Пошла-ж... пошла. 42. ей к вуйту. 46. Где. 49. угледіли. 52. ю і цурку воную. 55. Отдаймо... бієт. 57. тебі. 63. возьмеш. 69. напастикам. 71. Тулко потребних зюлок. 73. тебі. 74. Где... немаш. 75. пльовать. 76. Возми лиц, сватко, єї. 77. Веть. 79. Возми єї.

VII. Лік на голод, стор. 202—204. В порівнянні з текстом тамже такі відміни: 1. ратуйте. 2. смажне. 6. нігде. 7. тоєй. 8. тоєй. 9. пултина. 11. прабуг. 13. еще ек. 14. немаш. 16. Єще-б. 17. нюм. 27. овса. 23. тулко. 29. ржет... муй. 34. овса шкап. 37. где... тулко. 39. навару... борцю. ...комара. 40. господара. 42. Пойди... стуй. 46. будет. 50. батся. 51. Годовав. 56. Возми... поконай. 57. твуй борц. Похюж. 59. тулко. 63. тулко... кожохом. 66. ратуйте. 67. жюнци. 70. Постуй тулко. 73. пуйдеш. 74. повюв.

VIII. Великодня інтермедія-діяльог, стор. 204—208. В порівнянні з текстом проф. В. Перетца (Къ исторіи пол. и рус. нар. театра. XV—XX) такі відміни: 9. А вже-б. 12. ріштоки. 33. смяває. 55. загорцившись. 59. Харонцину. 63. курелєя(?). 64. ангол. 69. вигилярка. 77. совді (sic). 82. стремголов дивнув. 84. женка. 95. женко. 106. горника. 113. пін. 118. лутче. 120. Щобъ (sic).

IX. Різдвяна вірша, ст. 208—210 (Кіевская Старина, 1882, XII, ст. 624—626). Відміни такі: 11. На небесах... аж в долоні. 17. чернило. 65. в куточку.

X. Великодня вірша, ст. 210—213. Скомбінований текст,

XI. Ямарок, ст. 213—214. (Записки историко-филологического факультета императорского С.-Петербургского университета. Ч. LXIV. II, ст. 157—158). Відміни: 1. Хвеско. 5. пов пета. 6. пов нта. 16. слепії. 19. тягучи. 26. родні. 27. повштадцять. 29. щастіє. 31. Спасибу-ж.

XII. Просьба на попа слободи „Не руш мене“. Од параквіян, ст. 215—220. Скомбінований текст.

XIII. Інтермедійна частина вертепу, ст. 210. — Н. Маркевич, Обычай, ст. 44—64).

СЛОВАРЕЦЬ.

алчний (*цєр.*) = голодний.

барбара = батіг, пуга, бич, на-
гай, канчук.

бачний (*пол.*) = уважний.

бестелюга (лайливо від бестія) =
собака.

бзлга = дзлга.

блягузнити = базікати, плести,
теревені гнути.

ботвина = буряковиння.

будчати = бувати, бути.

бумбер = імбир.

ваган = подовгаста деревляна
миска.

валечний (*пол.*) = хоробрий.

вдруг (*моск.*) = рантом.

вельце (*пол.*) = дуже.

веремію крутити = крутити, ви-
гадувати.

вичакнути = вхилитися, відійти.

по віденю = по шці.

вѣдь (*моск.*) = адже, авжеж.

волати (*пол.*) = кликати, викри-
кувати.

впреч = геть, на бік.

врать (*моск.*) = брехати.

всовтатися = всунутися.

вцале (*пол.*) = зовсім.

вшиток (*пол.*) = увесь.

габати = вхопити.

гинтяк = мішанина, збовтана рід-
кість.

глюд (*пол.*) = голод.

гобзнути = поживитися.

гобзувати = розкошувати.

гречі = гарно.

гречний (*пол.*) = чемний.

гулити = вабити, дурити обіцян-
ками.

гди (*пол.*) = коли.

гмірати = шпирати, шпортатися.

денга = $\frac{1}{4}$ копійки.

дільний (*моск.*) = добрий, правий.
довольствовати (*цєр.*) = вштар-
чати, задовольнятися, бути вдо-
воленним.

дошниця = дочпста.

доненця (*пол.*) = зовсім, до ре-
пши.

дуфати (*пол.*) = покладатися, на-
діятися.

жаданчата, заданчата — бажані
гости.

жегнатися (*пол.*) = хреститися,
прощатися.

забивати (*цєр.*) = забувати.

закаврані = закарваш = відворіт
рукава.

заліцати (*пол.*) = поручати.

замулитися = попустити мул.

зась (*пол.*) = же, але.

захряснути = наповнитися, бути
повним.

зацунрикувати = затягнути.

збпть (*пол.*) = за дуже.

звягати = уїдати, ляятися.

здрайця (*пол.*) = зрадник.

земко, зьомочок = земляк.

зіло (*цєр.*) = дуже.

змлкуватися = мнятися, хитру-
вати.

зомкнути = звести.

зруч = з руки.

зуздром = з бебехами.

ію, іюн = бачиш.

іскус = покуса.

істребити (*цєр.*) = вигубити, ви-
нищити.

каверзниця = свавільниця, шкід-
ниця.

калантурити = калантарити =
базікати.

кам'я, синя фарба.
 калякати (*моск.*) = гугорити, балагурити, базікати.
 канцирь (*лат. cancer*) = рак.
 капарник = тут у значінню: зла людина, злодій.
 киштюга = порох.
 кирка (кірка) = фарба, якою красять яйця (курка).
 кичва = здається: кічка. відорвана від дерева частина коріння.
 кленач, дрібний розмінний гріш.
 клістир = клізма.
 кмітувати = назирати, пильнувати, доглядати.
 кобзалка = ховзанка.
 кобзатися = ховзатися.
 кожниця, рід черевиків.
 кой (*моск.*) = який.
 коликий дєв' = кілька днів.
 колимага = великий віз.
 копанця = мотика.
 костиль = милиця, клюка.
 криличествовати (*цер.*) = співати в крилосі.
 кричати на пуп = ренетувати.
 кров' (*цер.*) = дах, стріха.
 куне = купина.
 купно (*цер.*) = вкупі, разом.
 курка = кур-зілля.
 кучувати = кочувати.
 лабцювати = брати в лапц, нести.
 лудан, рід блискучої матерії.
 малмазія = малвазія, горівка.
 манія = мана.
 мармуза = шка.
 махлювати = онукувати, зводити.
 митусь = в різні боки головами.
 мпчка = вязка льняного прядива.
 минмати (*пол.*) = думати, гадати.
 муштукова галка = мушкатовий горіх.
 навтрюхи = бігцем.
 найбарзій (*пол.*) = передовсім.
 налігати = поворіз, уживка.
 нашпнець = нашпинець.
 невгарний = нездатний.
 неглузний = нечистий.

недорого (*пол.*) = недорого.
 неохвочо = нерадо.
 неудоб (*церк.*) = невідгідно, недогідно.
 нечупара = нечепура = нехлюя, неохая.
 яшпета (*цер.*) = бідність.
 обродь = оброть (вуздечка з мотузка без вудил).
 обдержати (*цер.*) = зловити, захопити.
 одгетуль (*білорусизм*) = відсіль.
 онагр (*цер.*) = осел; онагрик = ослпк.
 на вечірнім опрузі = при заході сонця.
 остилний = осоружний.
 отнюль (*цер.*) = зовсім.
 оцаплений = здурнілий.
 очевисне (*пол.*) = дійсно.

сахарний = господарний.
 перістий = з смугами, сорокатиї, красистий.
 пицалка (*пол.*) = сопілка.
 підскобзнутися = поховзнутися.
 пінязі (*цер.*) = гроші.
 племфа = пинхва, грубий жарт.
 подереча = драча, податок.
 подобно (*цер.*) = правдоподібно.
 позшиляти = стулити.
 полигатися = звязатися.
 полосся дерти = насп дерти.
 попохужий = схуднілий.
 посовтати = полізити, посунути.
 потрох = бебехи, тельбухи.
 похряпанний = збитий.
 през (*пол.*) = через.
 прельстити (*церк.*) = причарувати, зводити, принадити, звести.
 пригрунцювати = влакувати, втащити.
 прикорхнути = задрімати.
 приналежає = приналежить, годиться.
 пробу = пробі, рятуйте.
 проіскати (*церк.*) = вишукати.
 прочвара = страховище, страхіття, потвір.

разві (*цер.*) = хиба.
 рачити (*пол.*) = зволити.
 ришток (*нім.*) = рівець.
 роже (*моск.*) = жито.
 розпісто (*пол.*) = густо зварений.
 рохманний, рахманний = тихий,
 послухний, м'який.
 ручий = меткий, спритний, зруч-
 ний.
 рюмати = плакати.

свиріний (*церк.*) = лютий, жор-
 стокний.
 сергій = плетінка.
 сіцуга = сіпака.
 скавезитися = сказитися, бути
 позбавленим розуму.
 скиргикати = погано співати.
 сласть (*цер.*) = пристрасть, соло-
 дощі.
 совдати = ліндо йти.
 сокруха (*цер.*) = жаль, каєття.
 сонм (*цер.*) = зборище, нарада.
 сопричтити (*цер.*) = бути зачи-
 сленим.
 сполать = моск. ісполать, *εἰς*
πολλὰ ἔτη = многая літа.
 суліка = проханья.
 сутана = католицька ряса.
 сутяга = суяриг.
 сущіга = сущий син.

таша = ятка.
 тетюха = пропасниця.
 трудоватий (*пол.*) = прокажений.
 трюхи = бігцем.
 тунендец (*цер.*) = дармоїд.
 удругати = удручати (*цер.*) =
 угнітати, гнобити.

фліс, на флісі служити = гнати
 сплави й човна на ріці.
 фольгувати (*пол.*) = попустити.
 фрасуєатися (*пол.*) = журитися.

халазія = тріпачка.
 хараїудітисъ = боятися, ляка-
 тися.
 хвабро = хоробро.
 хванд = вус.
 хорбака = ребра,
 на хтем божий = дочиста, до тла.
 хупавий = моторний, меткий,
 вправний, зручний, лепський.
 хура = хурдига, хуга, завія, за-
 меть, завірюха, хуртовина.
 хурія (лат. *fugia*) = шаленість,
 скаженість, лютування.

дати цукрухи = набити, пока-
 рати.
 цурка (*пол.*) = донька.

чвалець (*цер.*) = дзбанок.
 чекмінь, рід верхньої довгої одіжи.
 черець = червець, червона фаба.
 чижмачок = чобітець.
 човити = говорити одно й те саме,
 плести.
 чубук = цибух.

шалбер, шалберувати, шальвіру-
 вати = шахрай, дурисвіт, ша-
 хрувати, ошукувати.
 шарапата = чужий в міськїм
 одязі.
 шататися = слуватися, метуши-
 тися.
 шацувати = оцінювати.
 шевлюга = крутий, хитрун, ша-
 храй, дурисвіт, ошуканець.
 шидіти (*пол.*) = глузувати, кнї-
 ти.
 шилхвіст = легководух.

юж (*пол.*) = вже.

як колбек (*пол.*) = як небудь.
 яндола = велика миска з ухами
 по краях.

Зміст.

Передмова Ст. 3—4.

Народження українського театру.

Перші початки театральних вистав взагалі. Драматичні елементи в українському народнім життю і словесности. Участь скоморохів в обрядах коляди. Розвиток середньовічної драми в західній Європі. Інтермедії або інтерлюдії. Шкільна драма в західній Європі, зокрема в Польщі. Перенесення шкільного театру на Україну. Теорія шкільної драми в Польщі й на Україні ст. 5—17.

Інтермедії з драми Якуба Гаватовича.

Розвиток польської інтермедії в XVI і на початку XVII століття. Драма Якуба Гаватовича. Продав kota в мішку. Джерело інтермедії. Найкращий сон. Українське народне оповідання про найкращий сон. Джерело інтермедії. Оповідання про найкращий сон в новій українській літературі. Життєписні дані про Гаватовича. Значіння інтермедій з драми Гаватовича ст. 17—34.

Інтермедія українця з жидом.

Татарин зловив німця. Котра віра крапця. Правдоподібне джерело. Українські редакції александота ст. 34—39.

Інтермедії кінця XVII й початку XVIII віку.

Інтермедії з польської драми про св. Бориса й Гліба. Розмова про театральні декорації. Украдена кобила. Танець перед смертю. Богач і Лазарь. Сварка на Великдень... ст. 39—50.

Інтермедія на вершку свого розвитку.

Криволінійність розвитку української інтермедії. Різдвяна й великодня драма М. Довгалевського. Поляк-астролог між українськими селянами. Загадковий сон. Козак, лях і москаль. Ярмарок. Украдена кобила. Інтермедії з великодньої драми М. Довгалевського. Білорус у тенетах, Чорт, жид і циган. Невдалий ярмарок. Пиворізи. Козак-визвольник. Справа авторства інтермедій. Значіння інтермедій Довгалев-

ського в історії української літератури. Вплив інтермедій
Довгалевського на пізніші інтермедії ст. 50—75.

Інтермедії з драми Юрія Кониського.

Великодня драма Юрія Кониського. Закрутки. Утеча жида.
Лік на голод. Убитий дяк. Брат утопленого ляха. Значіння
інтермедій Ю. Кониського. Справа авторства інтермедій
драми Кониського ст. 75—84.

Кінець інтермедії.

Упадок інтермедії. Смерть, вояк і хлопець. Козацькі байки
з костюмом і вояком. Вістки про інші інтермедії... ст. 84—87.

Носителі українських інтермедій.

Мандрівні школярі й дяки і їх культурна місія ст. 87—94.

Різдвяні й великодні вірші та діяльогі.

Вірші на Різдво Памви Беринди. Школярська вужда у вір-
шах. Школярські вигадки. Великодні вірша-діяльогі. Змі-
шання великоднього діяльогу з інтермедією. Розмова пасту-
хів. Сон на передодні Великодня. Психічна основа гумору
в різдвяних і великодніх віршах. Різдвяна вірша. Великодні
вірша. Апокріфічні елементи в різдвяних і великодніх вір-
шах ст. 94—131.

Завязки сатиричної побутової комедії.

Діяльогі з сатиричним забарвленням. Літературна діяльність
Івана Некрашевича. Просьба на пона слободи „Не руш
мене“ ст. 131—138.

Український вертеп.

Перенесення давньої драми в народні маси. Вертеп в західній
Європі. Звізда. Справа часу появи вертепу на Україні. Пів-
нічно-західно-українська редакція вертепу. Звизок вертепу
з сучасними літературними пам'ятками. Київська редакція
вертепу. Вступні uwagi. Релігійно-біблійна частина київської
редакції вертепу. Інтермедійна частина київської редакції
вертепу. Різдвяні гри ст. 138—165.

Закінчення ст. 165—170.

Приписки ст. 171—179.

Зразки інтермедій, діяльогів і вірш.

I.	Продав kota в мішку	ст. 180—187.
II.	Найкращий сон	ст. 187—192.
III.	Котра віра краща	ст. 192—194.
IV.	Загадковий сон	ст. 194—197.
V.	Пиворізи	ст. 197—200.

VI.	Закрутки	ст. 200—202.
VII.	Лік на голод	ст. 202—204.
VIII.	Великодня інтермедія-діяльог	ст. 204—208.
IX.	Різдвяна вірша	ст. 208—210.
X.	Великодня вірша	ст. 210—213.
XI.	<i>Іван Пекрашевич</i> . Ярмарок	ст. 213—214.
XII.	Просьба на пона слободи „Не руш мене“	ст. 215—220.
XIII.	Інтермедійна частина вертепу	ст. 220—240.
	Замітки	ст. 241—245.
	Словарець	ст. 246—248.

Друкарські помилки.

Стор.	Рядок	Замість	Має бути	
23	11	здолу	Ulenspiegel-a.	Ulenspiegel-a
24	3	"	сон, присниться	сон присниться
25	10	згори	Дивлюсь я	Дивлюсь я,
26	7	"	розцураюсь!	розцураюсь!"
27	9	здолу	мені.	мені".
30	14	згори	хочу.	хочу".
42	14	"	тобаки	табаки
43	1	"	до табаки	„до табаки
49	2	"	націм	на цім
59	7	"	хлопче	хлопче,
63	4	"	появляється	появляється,
74	5	"	віків,	віків
78	15	"	чврмачки	чижмачки
91	7	здолу	а хорів	з хорів
109	3-2	"	забороною	з забороною
125	1	згори	народів.	народів".
146	16	"	олен	олені
165	9	"	випадок	вийняток
205	11	"	кивнем	ківнем

ВСЕСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА

ПІД РЕДАКЦІЄЮ

ІВАНА КАЛИНОВИЧА

виходить поодинокими випусками довільного об'єму і має на меті дати українському громадянству в перекладах на нашу мову кращі твори всесвітньої літератури і науки, передовсім твори світових класиків і учених, зі вступними статтями й поясненнями, не виключаючи також і твори українських письменників.

Досі появили ся:

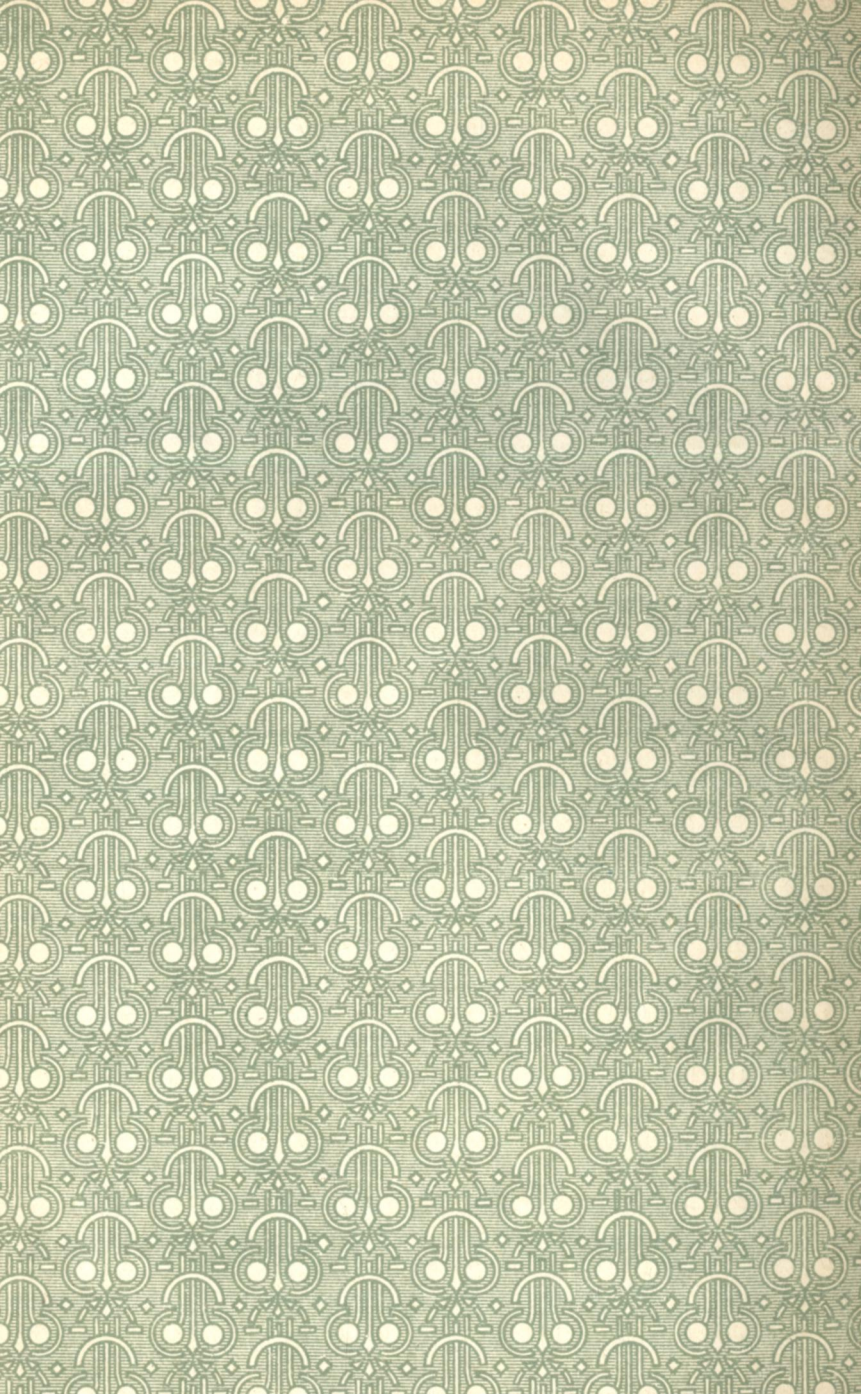
- № 1/3. *Фр. Шіллера*: **Поезії**, два випуски. Львів, 1914, 8°, порт. + XXXIX + 168 стор. Ціна 5 К
- № 4/6. *Ал. Пушкіна*: **Драматичні твори**. в перекладі Івана Франка. Львів, 1917, 8°, порт. + XXVII + 252 стор. Ціна 10 К
- № 7/8. *Й. В. Гетого*: **Герман і Доротея**. Поема в перекладі Івана Франка. Львів, 1917, 8°, порт. + X + 68 стор. Ціна 3 К
- № 9/10. *Мих. Лужова*: **Далекі шляхи**. Збірка новель. Львів, 1917, 8°, порт. + 98 стор. Ціна 5 К
- № 11/12. *Арістофана*: **Хмари**, грецька комедія в перекладі Тараса Франка. Львів, 1918, 8°, порт. + XII + 96 стор. Ціна 3 К
- № 13. *Гуга фон Гофманстала*: **Смерть Тіціана**. Драматична поема в перекладі Остапа Луцького. Львів, 1918, 8°, 24 стор. на добірному папері Ціна 2 К
- № 14. *Вол. Короленка*: **Без язика**. Оповідання в перекладі Петра Дятлова. Львів, 1918, 8°, порт. + XII + 176 стор. Ціна 8 К
- № 15. *Д-ра Дм. Донцова*: **Українська державна думка і Європа**. Політична розвідка. Львів, 1918, 8°, 80 стор. Ціна 5 К
- № 16. **Пісня про Роланда**. Старофранцузький епос в перекладі д-ра Василя Щурата. Львів, 1918, 8°, 120 стор. Ціна 6 К
- № 17. *Тараса Франка*: **Огляд історії римської літератури**. Львів, 1920, 8°, 210 стор. Ціна 16 К
- № 18. *Юрія Кліва*: **Гойки душі**. Новелі з бойківського життя. Друкують ся.
- № 19. *Михайла Возника*: **Початки української комедії**. (1619—1819). Львів, 1920, 8°, 252 стор. Ціна 20 К
- № 20. *Карла Шенсера*: **Віра й батьківщина**. Трагедія народу в перекладі Петра Дятлова. Друкуєть ся.

Досі видані випуски можна дістати: в Книгарні Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові. Ринок ч. 10 і по всіх більших книгарнях на провінції.

Ціна сього примірника 20 К.

2007

65521

B 236

М. Возняк

Початки

Української

Комедії

